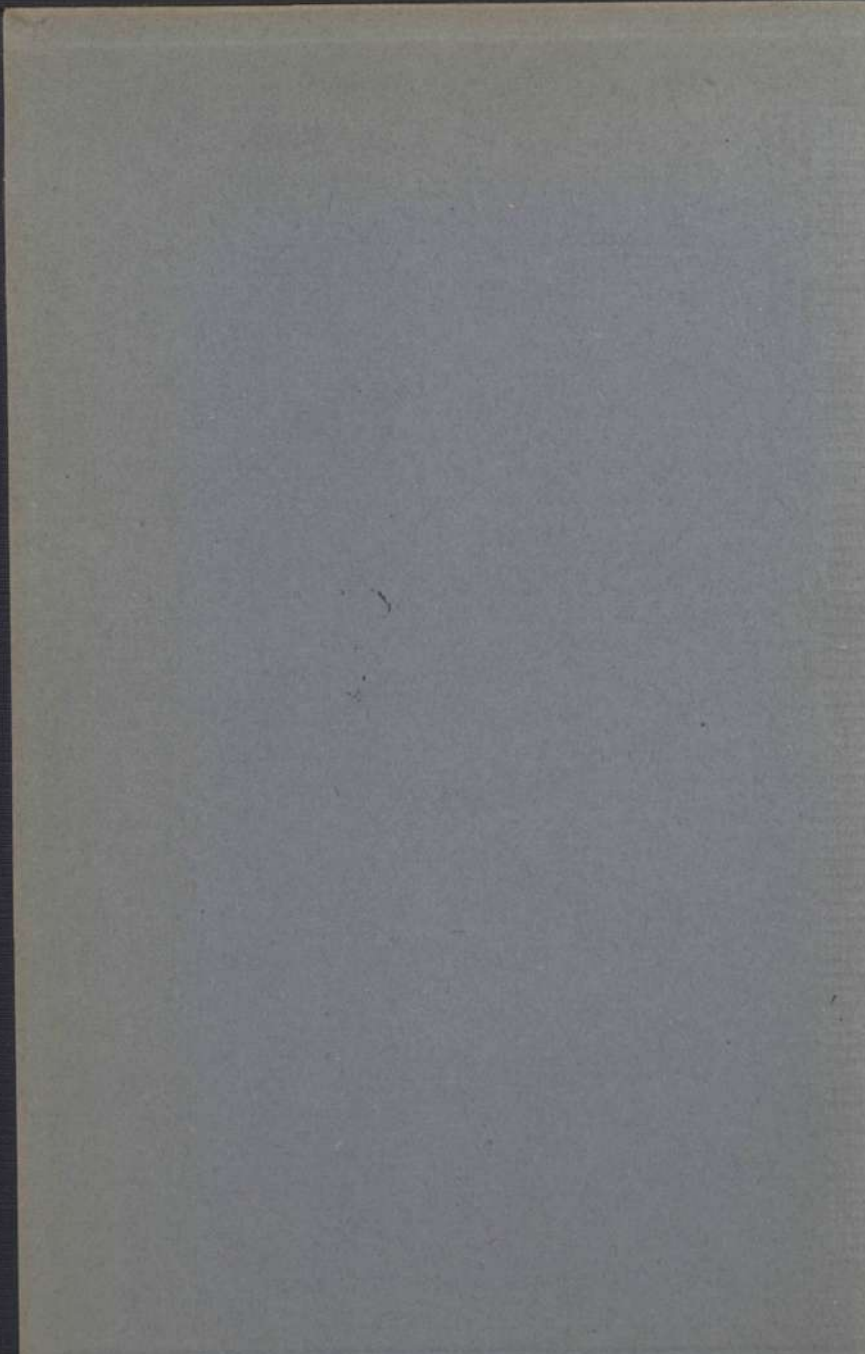

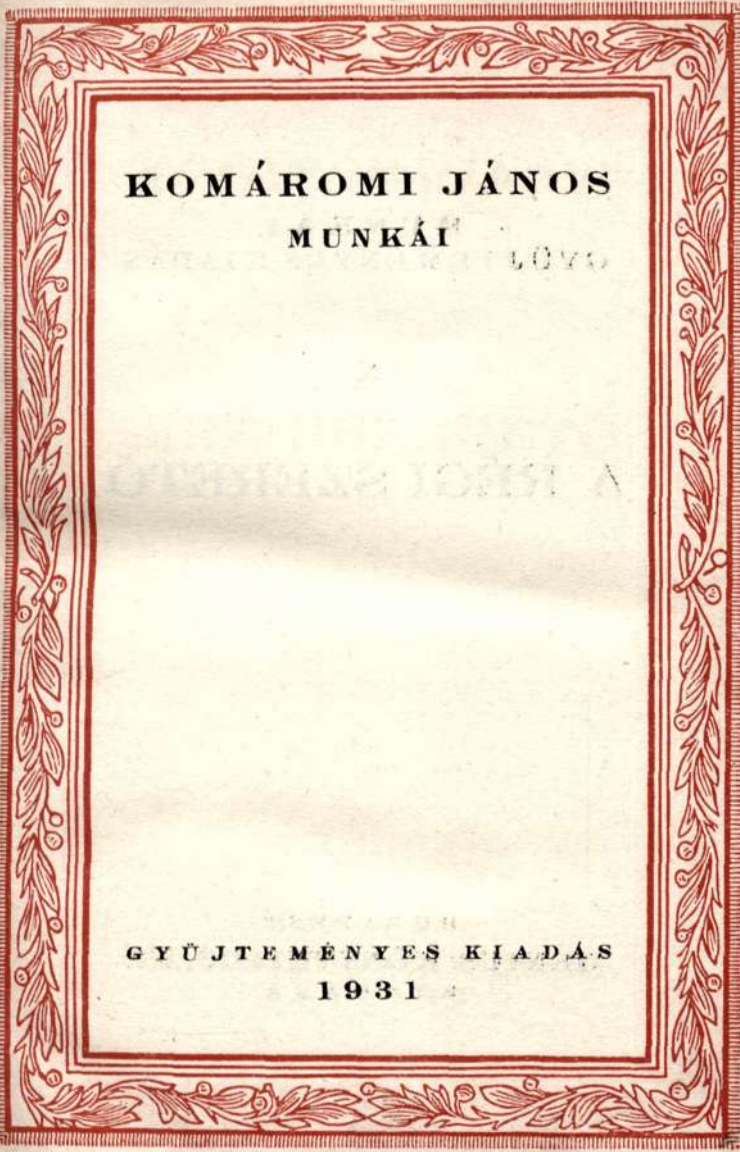
10.699
/5

JK

18

KOMÁROMI JÁNOS
MUNKÁI

LOVÓ

GYŰJTEMÉNYES KIADÁS

1931

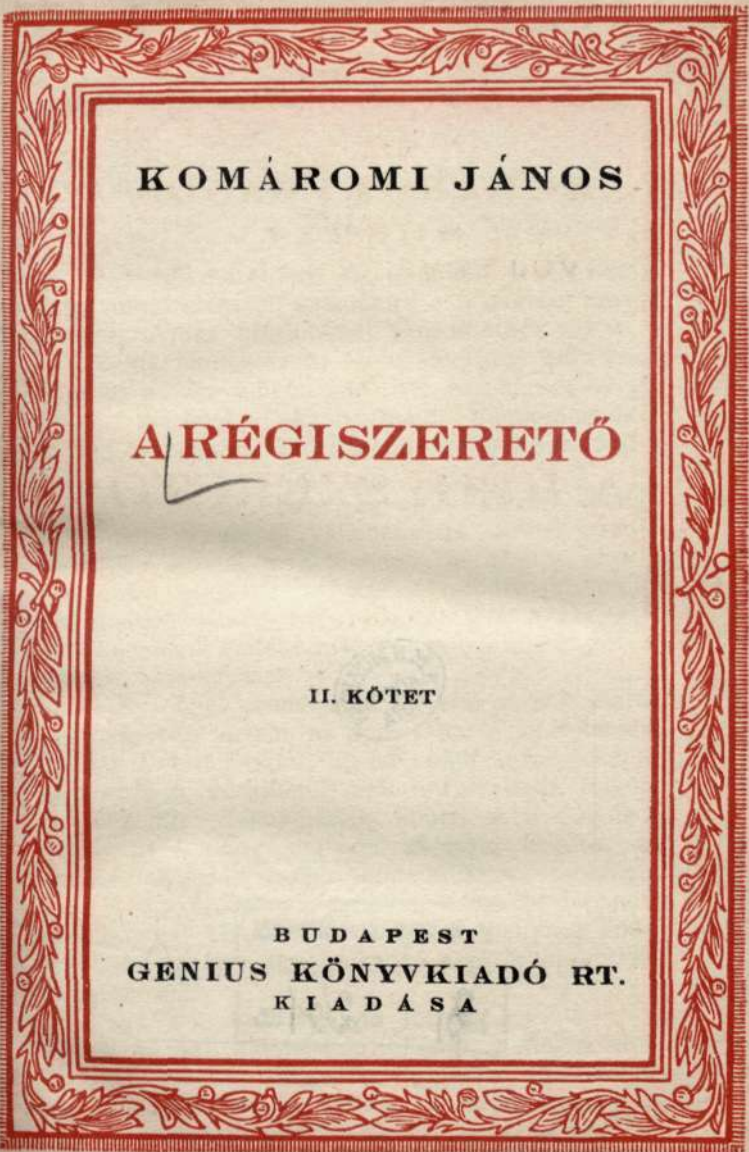

KOMÁROMI JÁNOS
MUNKÁI
GYŰJTEMÉNYES KIADÁS

X.

A RÉGI SZERETŐ

BUDAPEST
GENIUS KÖNYVKIADÓ RT.
KIADÁSA

KOMÁROMI JÁNOS

ARÉGISZERETŐ

II. KÖTET

BUDAPEST
GENIUS KÖNYVKIADÓ RT.
KIADÁSA

Copyright by Genius, Budapest.

10. 690 / 51

Kunossy rt., Budapest

VIII.

Egyedül maradtam. És napokon át éreztem, hogy mióta elveszett számomra a testvérke, nincs senkim, akihez bizalommal fordulhatnék.

A kis menyasszony után táviratot küldtem, hogy az anyám jobban van már. Két-három hétig itthon maradok, akkor majd utána-megyek. Addig is hosszú tudósítást kérek minden napjáról.

Elhatároztam, hogy egyelőre várok, amíg meg nem nyugszom valamennyire. Ennél azonban nem tudtam továbbszárni. De nem is akartam. Mai eszemmel gyerekes hóbortnak tűnik föl minden akkori szenvedésem. De e szenvedéseim pusztá emléke még ma is bús merengésre készíttet nem-egyszer.

Mert sokat szenvedtem az első napok alatt. Ha a kertben jártam, az apró lába nyomát kerestem. Délutánonkint, ha az apám karosszékebe ereszkedtem, váratlanul csak felfigyeltem: mikor üt meg kis szoknyájának libbenése a folyosó felől? Éjjelenkint, ha odafent égni kezdtek a menny lámpásai s nem társaloghattam senkivel, csak a nagyszemű csillagokkal, hányszor felriadtam minden távoli neszre: vajjon benyit-e hozzám még egyszer, hogy remegő arcát odafektesse a karomra?

Nem jött. Egyszer sem jött.

A háznál különösképp alakult a helyzetem. Másnap délután, hogy a testvérke kiutasított magától, már otthon voltam. A kocsizörgésre a

tornácra jött ki az anyám s fürkészve nézett rám:

— Mikor indulsz?

— Nem tudom, — és vállat vontam.

Attólfogva nem szólt hozzám többet. Reggelenkint, ha kijöttem a szobámból, köszöntem neki. Nem fogadta.

Ez sem tartott sokáig. Valami tiz-tizenkét nap múlva észrevettem, hogy az egész ház mintha összeesküdt volna a javamra. Egyszerre a kedvembe kezdett járni mindenki, ami jólesett akkor, Mert voltak pillanataim, amikor kétségbe akartam esni. Máskor ismét órákon át nem törődtem semmivel...

Vacsora után, üveg-borocska mellett, hosszasan elüldögéltünk a folyóra néző széles verandán. Norcsics vitte a szót, kifogyhatatlanul és ha rátért egyszer diákéletünk nyomorult-kedves emlékeire, az anyám mosolyogva sóhajtott fel:

— Nagy lókötők voltak maguk, fiam!

Megsejtettem, hogy Norcsics nem bolondozik annyit — hiába. Egyszer csak tisztázódni kell az én dolgaimnak is és az öregek alighanem Norcsicsot szemelték ki a közvetítő szerepre.

Tíz óra felé rendszerint felállt az anyám és aludni tért. Mi hárman elbeszélgettünk még.

Eleinte közömbös volt a beszéd tárgy. De az apám már a második héten úgy fordította a szót, hogy magamról beszélgettünk. Szeretettel érvelgetett az öreg, kerülve minden célzást, amely ingerelhetett, vagy újra elszomoríthatott volna. Amikor látta, hogy készséggel beleegyezem minden szavába, Norcsiccsal együtt abban állapodtak meg, hogy az ősszel beállok valamelyik mérnöki-cég irodájába.

Az anyámmal még mindig nem beszéltem. Reggelenkint köszöntem neki s most már hide-

gen biccentett felém. Néha az eszemben volt, hogy bocsánatot kérek tőle. De nem! Ennyire még sem alázhattam meg magamat. Ő tett ilyen szerencsétlenné!

Valami két hét múlva magam is kiléptem a kapun s személyesen kopogtattam be Zohor Ábrisékhoz. Ajánlott levelet küldtem a kis menyasszonynak: megígértem neki, hogy két hét múlva utána indulok.

Bekopogtattam Zohor Ábrisék portáján, mert az Ábris édesapja volt a postamester. Kedves öregur volt Zohor Józsi bátyánk, pápaszem villogott az orrán, mialatt a leveleket stemplizte. De ha elvégezte napi-munkáját s ledülhetett a diványra, olyankor a rendes pápaszem alá még egy másik pápaszemet akasztott föl, az orra végébe s kitergetvén maga elé az ujságot, dupla pápaszemmél értesült a földkerekség eseményeiről. Kedvenc lapja a *Budapesti Hirlap* volt, melynek *A világ folyása* meg a *Különféle* című rovata érdekelte különösképpen. Az előbbi ugyanis komoly elmerülésre készítette, az utóbbi színes és fürge rovat viszontag elosztatta komor gondolatait, ha ilyenek lettek volna egyáltalán. De ritkán voltak gondjai. Nyugodt, egyensúlyozott életet élt ez a kedves öreg pár harminc esztendő óta, kivéven az utolsó másfél-évet, amely óta oly soha nem tapasztalt rendellenes állapot kezdett megmutatkozni az Ábris-fiuk fejében.

Beléptem a csöndes, tiszta házba. Zohor bácsi, amint meglátott, kedves jósággal sietett elibém:

— Isten hozott, öcsém! No, ez valóban ujság! Megnőttél, kedves öcsém, mióta nem volt hozzád szerencsénk. No örülök, azaz, hogy örülünk. Mivel lehetek a szolgálatodra?

— Levelet hoztam, Zohor bátyám. Franciaországba megy. Ajánlva.

— Ó tudom, azaz hogy csak sejtegetem. A kis jövendőbelinek, ugyebár, ha nem csalódom.

Mielőtt felelhettem volna, az első szoba felől belibbent Zohor néni is. Külsőre úgy festett, mint egy madárka. Keskeny madárkaorral, élénk madárkaszemmel. A néninek is pápaszem volt a keskeny orra nyergében. Valamit horgolt.

— No, mi ujság, fiam?

— Semmi különösebb, néni, — és kezét csókoltam a fürge öregasszonynak. — Megvagyunk lassacskán.

— De az őszre már férj-feleség leszünk azzal a kis képviselő-leánnyal. Mi? — és kedveskedve, úgy a régi módján, megcsapkodta az arcomat. — Takaros kis cseléd. Láttam egyszer a templomban.

Elbeszélgettünk darabkát. Egyszer csak azt kérdeztem:

— Hát Abris hol van?

A két öreg a földre nézett. A néni leült, kötögetni kezdett szó nélkül és rendkívül szaporán. Zohor bácsi pedig felsóhajtott:

— Hallottál már szegényről, ugy-e?

— Hogyne! Sőt alapos vitám is volt vele egyszer, tavaly ősszel. Nagy dolgokon töri a fejét, bátyám! De minden uttörőnek az volt a sorsa, hogy félbolondnak kiáltották ki...

Ezt persze magam se hittem. Az öreg elkeseredve legyintett:

— Ne próbálj vigasztalni, kedves öcsém, mert mingyárt elsirjuk magunkat. Pedig ha tudnád, mennyit költöttünk rá! Tavaly nyáron kitűnő bizonyítványokkal jött haza a konzervatóriumról, már megvolt a tanári kinevezése is Munkácsra, amikor kitört az a háboru Török-

országban. És akkor, tudja Isten, mi ütött beléje? Napokig eltörte a fejét, de úgy, hogy az állát is a markába fogta. Aztán kószálni kezdett a kertben, meg a határon s azóta is csatangol. A tanári állást visszautasította azzal, hogy nem reflektál ilyen vacak pályára, mert ő zseni. Azóta repülőgépeken gyötri az eszét s azt állítja, hogy az ő repülőtalálmánya ágyukat is magával visz a levegőbe. Ne szólj közbe és ne vigasztalj, ugyanis elég szerencsétlenek vagyunk öreg napjainkra. Azt mondják, hogy a zsenit félbolondnak tartotta a világ mindenkor. Engedd meg, öcsém, hogy így kell nyilatkoznom a saját fiamról, de én megmondom neked a szívem szerint, hogy az én fiam egészen bolond.

— És most hova ment az Ábris?

— A méhesben hever, a hátán, az eget nézi és gondolkodik. Ne próbáld megzavarni, mert olyan dühös lesz, hogy talán meg is verne.

Búcsuzni akartam. De a néninek eszébe jutott valami:

— Hát a testvérke hogy van?

Alig sikerült leküzdeni a zavaromat:

— Azt hiszem, már elutaztak Pestről. Csak ősz felé fognak visszatérni...

A néni áradozni kezdett:

— Nézd, fiam, itt üldögélt ezen a diványon, ha a leveleket hozta le, amikor te még diák voltál. Ő írta mindet. És mennyit el nem beszélgetett rólad! Mindig csak rólad. Szófogadó gyermek volt és olyan jó, hogy még a maszatos kis parasztlányokat is az ölébe szedte s mindenét elosztotta köztük, amit csak elő tudott kotorni a köténye zsebéből...

Hazafelé indultam, lehorgadt fejjel. A harangtájékán szinte belém-ütközött Szálka Simon pajtás. A ferencjózsef-kabát most már feltünőbbben

fittyedt le a két vállán, a nyaka csaknem zörgött a gallérban.

— Hogy vagy, Simonkám?

— Hát... Hát... Mostanában gyakran irogatok a naplómba...

— Értem, Simon pajtás. Norcsics szóval elibéd-vágott.

Szálka Simon el volt keseredve:

— Az még hagyján! De az elmúlt szombaton, amikor meghallotta valakitől, hogy az ő távollétében én is tiszteletemet tettem félórára Vojtkóéknál, megüzente, hogy jobban vigyázzak a bőrömrre. Mert ha még egyszer be merem tenni a lábamat az ő ideáljához, úgy behajít valami árokba, hogy holtszagom lesz tőle.

Részvétet éreztem a Szálka Simon valóban reménytelenbe fordult szívügye iránt:

— Itt a kezem, Simonkám, hogy még ma beszélni fogok az érdekedben Norcsicssal. Nem tudom, lesz-e eredménye, mert szerelmi dolgokban kissé bajos hatni az emberekre...

— Szerelmi dolgokban?! — nevetett föl szegény Szálka, de talán csak azért, hogy föl ne jajgasson hangosan az ucca közepén. — Szerelmi dolgokban?! Nagy adag jóhiszeműség kell hozzá, hogy valaki ennyi idealizmust tételezzen föl a te Norcsics barátodról. Neked megvallhatom, hogy én a hatezer forint nélkül is elvinném a Vojtko-kisasszonyt és meg vagyok győződve, hogy ő valóban házias feleséget jelentene a számomra. De Norcsics?! Norcsics minden szemérmét félredobva, szemtelen orcátlansággal tör előre a hozomány irányában. Szent meggyőződésem, hogy annyit nem érdeklí a Vojtko-kisasszony, mint engemet a cipőm talpa. Csak a pénz ördöge füti és hajszolja őt előre az én megrontásomra. Pedig hát kicsoda az a melák pofa voltaképpen? Vend

lévita! Vagyis százszor vacakabb alak mindenkinél. Megállj csak, majd leleplezem egyszer! Pizkos materialista!

S komolyan fenyegetőzött szegény Szálka Simon. Megnyugtadni próbáltam:

— Nem kell mindjárt gyerekeskedni, Simonkám! Csillapodj le és ne gondolj alantos törvéteésekre, mert az ilyen harcmodor igazán nem lenne méltó hozzád. De megigérem neked, hogy még ma este okvetlenül beszélni fogok Norcsicscsal, négyszemközt. Lehet, csak kölcsönös félreértésről van szó...

Aznap este behívtam a szobámba Norcsicsot. Öreg barátom ezen a nyáron több feltűnő változások ment át. A bajuszát angolosra nyíratta például, lengőszabású két pár ruhát is varratott magának s vasárnap délután brilantinos frizúrával ült kocsiba és hajtott át a Vojtko-kisasszonyhoz.

Az öreg bejött s helyet foglalt:

— Parancsolsz valamit? Mert énreám mindig számíthatsz. Gondolom, bajba jutottál megint, hát csak ki velem! Lehetőleg szeretném a detájlokat is, mert így jobban át tudom tekinteni a szóbanforgó esetet!

— Nézd, Danyikám, — kezdtem óvatosan. — Valóban saajátszerű az a szerep, amelyre most vállalkoztam...

Norcsics felnézett, kíváncsian. Amikor megsejtette, mire célzok, indulatosan állt föl:

— Kérlek, mit avatkozol bele a szívügyeimbe?

— És te, Danyikám, nem avatkoztál bele százszor az enyéimbe?

— No, ebben igazad van, — s elnevette magát. — Igazad van. Csakhogy nagy ám a különbség! Tereád vigyázni kellett a saaját érde-

kedben... Ezzel szemben én nyugodtan indulhatok a magam feje után.

Megállt előttem, szétvetett lábakkal:

— Neked most elmondok mindent. Tudd meg tehát, hogy a Vojtko-kisasszony-féle ügy egészen komoly s a sánszaim briliánsak. Ne hidd, hogy bolondulok önagyága után. Az ilyen gyengésegeken én már régen tulvag yok... Van ellenben hatezer forint... Ne szólj közbe, kérlek, a te prepád nem érdekel! Van ellenben hatezer forint hozománya, ami megfelelő összeg ahhoz, hogy szándékomat megmásíthatatlannak jelentsem ki előtted!!

— No, és egy szegény ember boldogtalansága?

Öreg barátomat egyszerre elkapta a harag:

— Arról a szeplős prepáról beszélsz? Testvér, — és jóindulattal tette kezét a vállamra, — a jövőmről van szó s ilyen esetekben marhaság lenne tőlem egy ilyen Szálka nevű apró tetűnek a nyavalygása. Hallom, azt terjeszti rólam, hogy azelőtt harangozó-lévita voltam, társadalmi pozíció tekintetében tehát alatta-állok. Én nem szégyellem a multamat, de a Vojtko-familia, ha a fülébe jutna egyszer ez az aljasság, esetleg kétszer is meggondolná magát. Mondd meg azért annak a te pipaszárlábu dászkálódnak, hogy fogja be a száját. Mert késsel se tudják majd levakarni, ha megkapom a gallérját és odamázolom valami kőfalhoz. Értsd meg, hogy leendő feleségemet én meg fogom becsülni, de ettől függetlenül mulaszthatatlan szükségem van a hatezer szeszterciusra. No, szervusz és aludj jól!

Szálka Simon pajtás veszendő ügye tehát végkép elveszett.

Franciaországból pedig jöttek, mindennap jöttek hosszas levélkéi a kis menyasszonynak és

pontosan válaszoltam mindennap. De nemcsak a kis menyasszony irogatott szorgalmasan, hanem a negyedik héten két képeslap érkezett a testvérkétől is. Milyet dobbant a szívem, mikor a postástól átvettem ezt a két lapot s megismertem rajta kusza-hegyes vonásait annak az apró kéznek, amely annyiszor megcibálta azelőtt a hajamat! Délen, messzi délen utazott a testvérke s rajongás volt minden betűje. Vajda Zoltán is irt két-három szót a lapra, a testvérke pedig áradozva firkálta tele még a négy sarkát is. Ölelt, csókoltt ismerőst és ismeretlent, csak engemet felejtett ki.

Azon a napon semmi sem kötött többé a testvérkéhez. Most már indulni akartam, de előbb el kellett köszönnöm még öreg tanítómtól.

Az udvar közepén tikkadtan kókadozott az a bizonyos eperfácska, a tanító ur a vadszöllőtől elborított agyagtornácon üldögélt. Halkan pipázgatott most is, pápaszem volt az orra végében s olvasgatott valamit. Olyanformán, hogy a szája nesztelenül mozgott. Csöndesen odaszóltam:

— Jónapot, tanító ur.

Az öreg fölnézett, révedezve:

— Isten hozott, öcsém! Örvendek, hogyne övendenék! Mert már te is megfeledkeztél rólam. No, gyere csak beljebb!

Megint öregedett, mióta nem láttam. Kerek kis szakállába most már dohánypor is vegyült és a tanító ur nem kefélt ki többé azt a dohányport. Mindig valami nagy megnyugvás fogott el, valahányszor együtt lehettem a szegény mesterrel.

Az időről beszélgettünk:

— Hétfőre aratni kezdenek, öcsém. Erről eszembe jut, hogy a gabona levágatik és a szérübe takarítatik. Ez annyit jelent, hogy jönni fog

az ősz. Mindenki belejut egyszer abba az őszbe, eltűnik a novemberi ködben és nem jön ki belőle többé.

Lehajtottam a fejemet. Az öreg észrevette:

— Ne hidd, hogy ez a gondolat elkeserít talán. Békében éltem embertársaimmal s híven szolgáltam hazámat. Ma már csak úgy elszemlélődök magamban és bár nagyon egyedül vagyok, eltársalgok azért. Boldog ember, aki ezt elmondhatja magáról. Senkinek megrontására nem törekedtem és e tudatnak hite megelégedéssel tölt el. És nyugodtan hajtom le vén fejemet, ha egyszer zörögni fognak értem... De várj csak! Megint eltértem s a mulandóság dolgaival szomorítgatlak. Pedig egyébről szándékoztam beszélni. Persze, persze, hiszen maholnap feleséges leszel: csak most jut az eszembe. Örvendek, hogyne örvendének...

Ahogy ezt mondta, felállt és nem állapodott meg, csak a régi tanterem közepén. A hangja fátyolos lett:

— Negyvenkét esztendőm ment el e négy fal között. Az édesapád is gyereklegényke volt még, öcsém...

Elakadt a szava. A sarokba támaszkodva ott hevert az ócska falitábla, egy poros szekrény tetején ott állt a kopott kis földgömb. Sok-sok esztendő óta elmosódtak rajta hegységek, nagy folyók és tengerek... S azok az összefaragcsált padok! Megtaláltam a helyet, amelyen otthagytam egyszer a gyermekkoromat. A tanító ur észrevette s odament a legutolsó padhoz:

— Emlékszel-e még? Itt, a szélen figyeltél reám, mikor már az ötödik osztályba jártál. A következő évre a kollégiumba készülödtél. Mintha most is látnálak...

Visszament a tulsó padsor első soráig s rámutatott a legszélső helyre:

— Itt ült kis testvérkéd, a Pirike. Akkor még nem lett volna tanköteles a kisleány, azon a télen csak látogatóba hozták el a szülei, de az édesanyád neki is kénytelen volt táskát és ábécét venni. Itt ült a kedves, de ő már kevésbé tudott figyelgetni, igaz, hogy akkor még alig látszott ki a padból. A testvéрке jobban szeretett hátra nézegetni s feléd integetett mindig, ha azt hitte, hogy nem látom. Már akkor is mindenben téged utánozgatott.

A testvéрке! Mindig a testvéрке! Minden szögletből elibém áll megható alakja...

A tornácon voltunk megint. A tanító ur a testvéрке után érdeklődött:

— Hogy van a kedves? Szép volt tőle, hogy az esküvője előtt két nappal felszaladt hozzám és elbúcsuzott tőlem. El is sirta magát szégyenke, de hát ez természetes. Ki tudja, látni fogom-e még?

Ezt nem is tudtam eddig! A testvéрке búcsuzása meglepett, mert sejtettem, hogy nem a tanító ur miatt sirdogálhatott annyira. Az ujság nagy fölfedezés volt, de most csak levért. A tanító ur is észrevette a rossz kedvemet:

— Remélem, felnézel hozzám ezentul is.

— Mindig fel fogom keresni, tanító ur.

A nap a nyugati hegyek feje fölött járt, alig embermagasra. Üres volt a falu, csak itt-ott játszadoztak a gyerekek. A Vájnstok kocsmája előtt azonban egyszerre fölkaptam a fejemet. Az ivó felől ugyanis több lábnak egyidőben való tompa dobbanása hallatszott, mintha egyszerre többen is gyömöszöltek és rugdostak volna valakit. De mielőtt még észbekaphattam volna, az a valaki széles ivben repült már kifelé a kocsmá-

ajtaján, átkalimpált a levegőben s hármát-négyet gömbörödvén, lenyekkent az ucca közepére. Am ugyanabban a pillanatban csupasz talpaira is pattant már az a nyurga és lompos legény, úgy fenyegetőzött az ajtó felé:

— No várjatok! Ezért meg fogtok halni!

Persze Vikróczki volt. Szétcibált hajjal, a jobb nadrágszára fel volt hasítva a combjáig és persze mezitláb. Szörnyü talpai voltak, két kiugró bütyökkel a két nagyujja végső izületén. Olyan talpai voltak Vidróczkinak, hogyha neki-vágott az országutnak, csakugy huppogott alatta a por!

Megörültem, hogy oly hosszú idő után így összebotlottam ezzel az árva mezitlábassal. Ő is észrevett s egyszerre öröm viharzott át a savanyu képén:

— Nagyszerű, apám, hogy itt vagy! Éppen téged kerestelek, mert hat hét óta sürgős beszédem van veled. Gyere csak utánam!

Megindultunk a lakása felé. Vidróczkit bánthatta némileg, hogy a szemem láttára repítették ki, tehát csak visszatért erre a kellemetlen pontra:

— Ugy történt, apám, hogy politikai dolgok miatt összevitatkoztunk. Egyéb nem is volt köztünk. De Patkányt, azt a vaksit, jól feneken rugom négyszemközt, mert még biztatta is hátulról a legényeket, hogy lökjétek ki a szemtelent, lökjétek ki a szemtelent!... No megállj Patkány! Vagyis hogy nem rughatom feneken, mert kettőhatvannal tartozok neki, csak megfricskáztam, hogy három hétig attul prüszköl majd! De mondd csak, nem volt valami kavardás odafent a választási fogásaim miatt?

— Hol? Az országgyűlésben?

Komolyan bólintott:

— Csakis!

Miért ne szereztem volna neki egy jó napot!?
Még komolyabban mondtam rá:

— De igen! Az egyik munkapárti képviselő szóvá tette, hogy milyen erkölcstelen eszközökkel dolgozott idelent az ellenzék. Téged névszerint is megemlített az a képviselő, amire zugni kezdett az egész munkapárt...

— Haljanak meg! — mosolygott hidegen Vidróczki.

Akkor már odaértünk a pitvarukba. Le kellett hajtani a fejet, hogy bele ne ütődjön a gerendába. Vidróczki szinte négykézláb mászott be a hátulsó kis kamrába.

Olyan volt ez a lyuk, mint tavaly ősszel is, amikor utoljára üldögéltem itten. Vidróczki leült a háromlábu székre, amelynek harmadik lába régen kitört már. Én az ágy szélére ereszkedtem le óvatosan.

— Nyanya! Nyanya! — kiáltott ki hirtelen és kettőt csattintott a tenyerével.

A kertecske felől becsoszogott erre a Vidróczki édesanyja. Sok gond és bánat emésztette, amióta világra-hozta ezt a hirhedt suszterfiát. De ahogy meglátott, jobb kedvet próbált erőszakolni magára:

— Isten hozta, urfi!

Vidróczki közbevágott:

— Nyanya, most nem érünk rá a traccsra, mert a jövőmről van szó. Tehát csak ugorj át Patkányhoz és hozz át tőle egy kis nyakzsirt. Félliterrel megelégszek.

A néni elszomorodott:

— De hiszen tudod, hogy a zsidó neked már nem hitelez. Tegnapelőtt is azt mondta, hogy mindig becsapod...

— Azt mondta?! Azt merte mondani?! No nézd már a szemtelenjét!

Láttam, hogy baj van. Öt forintot adtam át az öregasszonynak:

— Itt van, néni. A felesleget hagyja ott tartaléknak.

A néni elment, Vidróczki pedig rácsapott a térdére:

— Mindig mondtam, gavallér vagy! Ne félj, apám, a véretem ontom érted, ha akarod! Becsületszavamra mondom ezt neked, én, Vidróczki, aki még soha nem hazudtam! De most másról van szó, kérek. Most arról van szó, hogy megutáltam már ezt a zsványéletet. Hekus akarok lenni!

Nem értettem:

— Mi az, hogy hekus?

— Hogy mi az? — és felkacagott édesen. — Hát pesti detektív! Ugy történt, hogy a mult vásárkor benéztem Ujhelybe s a Vörös Ökör-be összetanálkoztam egy pesti detektívvel. Eliszogatunk, összekomáztunk. Ő mondta, hogy Pesten a csirkefogók hekusnak csufolják a detektíveket. Hej, milyet ugrottam ettől! Hekus... Hekus... Emlékszel rá, hogy a méltóságos képviselő ur, már mint a leendőbeli apósod, ezt megígérte nekem, amikor annyit dolgoztam érte a választáson. Hatszor bicskáztak össze, apám, kifolyt belőlem egy kanna vér, feküdtem utána vagy két hetet. De megígértem öméltóságának, hogy képviselővé teszem. Uriember pedig szavát tartja... Megtartottam! Az öreg ennek fejében megígérte, hogy kineveztet hekusnak...

— Meglesz, Vidróczki pajtás. Erre én is a kezemet adom neked.

Az öregasszony közbe visszajött a törköllyel. Vidróczki huzott belőle egyet és abban a pillanatban háyni kezdte magát:

— Nyanya! Gyere csak vissza, nyanya! Most hallom Zoltántól, hogy a miniszterelnök el akar fogatni...

— A miniszterelnök? Aki a király után gyön?

— Az hát! — kacagott Vidróczki és a térdeit csapkodta. — Olyan veszekedés volt miattam az országgyűlésbe, mint egy zsinagógába, mert kibuktattam a mungó-jelöltet! Másnap minden ujság azt írta rólam, hogy több eszem van, mint a hadügyminiszternek. A miniszterelnök erre olyan dühös lett, hogy kiadta ellenem az elfogató-parancsot. Hát csak győjjenek! Szent Isten, mi lesz még ebből!

A néni akkor már kiment: egy szavát se hitte Vidróczkinak. Gyönyörködtem benne, de sajnáltam is:

— Szoktál néha talpalni is valamit?

— Nem talpalok, az Istennek se talpalok! — és ideges mozdulatot csinált. — Annyi eszem van te, hogy miniszter is lehetnék. Hej, mennyi pénzt kaparnék magam alá! De csak azért, hogy ur lehessen belőle és kiflangérozhassam magamat. Mert urnak születtem!

Az ital a fejébe szállt. Pedergetni kezdte két-három szál bajuszát s aközben maga elé mosolygott:

— Hekus... Hekus... Csak képzelj el, hogy amikor nyomozni kezdek valami gyilkosságba és a vasbottal végigmegyek a pesti uccán, a gyerekek ordítani kezdenek utánam: hekus! hekus! Az áldóját, de jó dolgom lesz!

Meghatódva hallgattam ezt a dologkerülő legényt. Tudtam, hogy egy szava sem igaz, de azt is tudtam, hogy sohasem hazudik számitásból. Költ és lódit szakadatlanul, csupaszláb az egész ember, de nagyzol csupán azért, hogy megbámulják.

Este volt, az alacsony szobában valóságos lepedő lengett a szivarfüstből. Az üvegnek csaknem az alján járt már a nagyhirű Vidróczki. A szeme zavaros lett, minélfogva egyszer csak eldőlt a háromlábú széken és jobb tenyerét a tarkója alá helyezte. És akkor kiengedte szilaj torkát:

*Hallottad-e Vidróczkinak nagy hi-ri-i-it,
Pintér Pista hogy levágta a feji-í-i-it...*

Mennyezet-remegtető mellhangja volt Vidróczkinak. Hatalmas toroka átvert a szobán. Különben is a kedvenc nótáját harsogta, tehát a tenyerével mórrikálni kezdett a füle körül, mialatt zavarosan mosolygott. S még jobban nekieresztette a torkát:

*Pintér Pista úgy levágta egyszerre,
Mingyárt lebukott Vidróczki a földre...*

Későre járt az idő, amikor felálltam. Vidróczki ittasnak látszott:

— Tehát biztos a hekusi kinevezés?

— Őszre meglesz, Vidróczki pajtás.

Bólongatott magának s aközben mámorosan mosolygott:

— Nagyszerű! Nagyszerű! Ez hiányzott nekem mindig! Zathureczky Zoltán magyar királyi országos vezérmérnök, meg Vidróczki főhekus! Micsoda hamis fattyak leszünk mi még ketten, apám!

Kint sötét volt. Vidróczki az ucca közepéig kísért ki s nagyokat csuklott. Alig tudtam szabadulni tőle.

Másnap délelőtt eljárkáltam a ház körül, a fenyves alatt s hosszan elnéztem a folyón tul álló

gyümölcsösünk felé. Végigjártam még egyszer mindazokat a helyeket, ahol oly feledhetetlen pillanatokat éltünk át ketten. Itt játszadoztunk valamikor, később innét küldözgette utánam a nagyvilágba az öregek szigorú üzeneteit. Minden szögletből ő lépett elém s a kert ösvényein nem-egyszer azon kaptam magamat, hogy az apró lába nyomát keresgélem. Nem találtam meg többé.

Bucsuztam a testvérke emlékeitől s szelid merengéssel gondoltam rá még-egyszer örökké elsuhant alakjára. Akkor már tudtam, hogy két-három nap múlva el kell indulnom. Szinte örömet éreztem rajta. Mert ahogy tündözött előlem a testvérke, olyan mértékben közeledett felém a szelid kis menyasszony. Már csak az anyámnak kellett szólnom, hogy készítsen elő az utra. De mi módon közeledjek hozzá?

Ezen is tullestem. Sokkal hamarabb pedig, semmint reméltem volna.

Ebéd után bementem az apám szobájába s még egy rövid levelet kezdtem írni a kis menyasszonynak. Értesítettem, hogy az anyám egészséges már, én tehát a jövő héten vonatra fogok ülni.

Közben valami dolgom akadt. Kimentem, de a levelet úgy hagytam az asztalon.

Amire visszajöttem, az anyám az asztal mellett állt, kezében az én nyitott levelemmel. Szomorúnak látszott:

— Mikor voltam én beteg?

No, most megfogtak! De azért hidegen feleltem:

— Hát tegyük fel, hogy nem voltál beteg. De azért úgy illett volna, hogy kicsit ágynak feküdj a testvérke miatt. Már csak illendőségből is.

— Ugy? — és gunyosan nézett végig. — Tehát a testvére miatt? A te drágalátos testvérkéd miatt? No lám! Hát azért sietsz annyira a menyasszonyod után! Te szemtelen, még arra se vagy méltó, hogy a kezét megcsókold annak a leánynak! Most már mindent értek...

Megállt. S kurtán annyit szólt:

— Várj csak! Mindjárt visszajövök!

Kiment, feltűnő sietséggel. Két-három perc múlva visszajött, odalépett az ablakhoz s a jobbkezét magasra tartotta a világosság fölött:

— Hát ez mi?

Közelebb mentem hozzá. És akkor vér szökött az arcomba...

...Az anyám egy sötét és hosszú hajszálat tartott az ujjai közt. Olyan hosszú volt az a hajszál, hogy egy középtermetű leánynak akár a bokájáig érhetett volna...

Farkasszemet néztünk. Az anyám haragtól elborulva kiáltott rám:

— Kié ez a hajszál?

— Te egy hajszálat találsz valahol, — mondtam tettetett nyugalommal. — Mi közöm hozzá?

— Mi közöd hozzá? Tudd meg, te szemtelen, hogy a vánkosodon találtam aznap, mikor az a szerencsétlen leány elutazott a férjével. Hogy került hozzád ez a hajszál?

— Nem mondom meg! Senkinek se tartozom felelősséggel!

— Hát ezért szaladtál annyira a menyasszonyod után! Ezért!

Vállat vontam:

— Lehet.

— Istenem! — és egyszerre felsirt. — Ilyen szégyent hozni a házunkra! Ó, hogy ezt nem tudtam! Hogy löktelek volna ki azzal a hálátlan teremtéssel együtt!

Most már nyugodt voltam:

— Az lett volna a leghelyesebb. Legalább nem lettünk volna annyira szerencsétlenek.

— Mit beszélsz, te ostoba?! — kiáltott fel az anyám.

Szembeszálltam vele:

— Igen! Ha tudni akarod, tudd meg, hogy te tettél boldogtalanná mindkettőnket! De neked okos házasság kellett, verne meg az Isten minden okos házasságot! Megöltél anyám, megöltél! De megölted a testvérkét is! Hagyj itt, azonnal hagyj itt, mert nem tudom, mit csinálok magammal! Szívtelen anyánk voltál, sohasem szerettél bennünket!

Az anyám eltakarta a fülét:

— Istenem, hát ezt is meg kellett érnem! Hát ezt érdemeltem, hogy fölneveltelek, hogy minden gondolatom csak a tietek volt...

Sirva szaladt ki a szobából.

Késő estére vetődtem csak haza. A folyóra néző széles verandán vacsoráztunk négyen s csöndesen beszélgettünk. Az anyám feltűnően szives volt hozzám. Nem értettem. Az apám megjegyezte egyszer, hogy hétfő hajnalban neki lát az aratásnak. Norcsics még mókázni is próbált. S kényszeredett jókedvén át gyanítani kezdtem, hogy ezek hárman most összeesküdtek ellenem és hogy mindent tudnak. Kivéven persze a hajszálat.

És jól gyanakodtam. Mert a két öreg egyszerre csak felállt s jóéjszakát kívánt nekünk. Az anyám a homlokát is élém-tartotta.

Az égen feltetszett már a hold s lábunk alatt egy tücsök énekelt, megható bájjal. Lent csobbant a folyó.

Norcsics nagyokat fujt a szivaron. Vonatva indult meg a szó:

— Emlékszel még a táviratra, amelyet nekem kellett feladnom?

— Emlékszem.

— És aztán?

— Fölmentem a testvérkéhez.

— És ő kidobott...

— Ugy van!

Hallgattunk. Megint Norcsics kezdte:

— S mikor indulsz?

— Holnapután.

Megütődve nézett rám: ezt a választ nem igen várhatta. Mert az anyám ma-esti jósága annyira meghatott, hogy most már föltettem, engedelmeskedni fogok neki. Csak azért is megmutatom, hogy tudok felejtetni!

— Szereted a menyasszonyodat? — kezdte sokára Norcsics.

— Szeretem. Már csak becsületből is.

Ingerült mozdulatot tett:

— Ez nem elég! Mert éppen az ilyen beszéd nem becsületes! Látod, nem egyszer elfigyeltem, mennyire ragaszkodik hozzád az a leány. Neked is ragaszkodnod kell hozzá, de igazán! Ha nem megy, akkor jobb, ha most mentek szét!

Kénytelen voltam mosolyogni ezen a tulzott aggodalmon:

— Tévedsz, Danyikám. Szeretem a menyasszonyomat és tudom, hogyha két hónap múlva visszatérünk, kicserélt ember leszek. De lásd, én komolyan szenvedtem...

Csöndes szép éjszaka vett körül bennünket. Aztán megszólalt Norcsics:

— Tudom. De most ne bolygassuk a letűnt dolgokat. A multat nem lehet visszacsinálni.

— Nem is akarom, Danyikám.

— Örülök, hogy így beszélsz. A magunk esze után induljunk, így csalódás lehetőleg ritkán

ér bennünket. S mindig előre kell nézni, sose hátrafelé.

Koccintottunk, kezet fogtunk.

Régen nem aludtam olyan békében, mint ezen az éjszakán. Hát még másnap, a vasárnapi napon! Az édesanyám mintha minden értem való gondját elfelejtette volna: már jókor délelőtt hangos kedvvel rendelkezett és parancsnokolt s amikor kiléptem a szobából, megcsókolt. Három bőröndbe is pakolgatott egyszerre. Az apám is a kedvembe akart járni mindenképpen. Egyet-egyét csavart a bajuszán s amikor már semmi szebbet nem tudott kitalálni, kedves nagygyolással állt elém a tornácon:

— Örülök, fiam. Kétszáz pengővel adok többet, mint amennyire szükséged van. Hadd tudják meg a franciák is, hogy az én fiam van olyan ur, mint ők.

— Köszönöm, kedves apám...

Juniusnak utolsó vasárnapja volt ez a vasárnap. A templomban aznap az aratás isteni eredetű jelentőségét fejtegette a tiszteletes ur. Hej, ha tudta volna akkor a tiszteletes ur, micsoda aratás lesz itt nemsokára, de a galíciai mezőkön!

Ebéd után egyedül maradtam a két öreggel. Mert Norcsics a Vojtko-kisasszony látogatására indult át lóháton. Ebben az időben már annyira előrehaladott stádiumban voltak a Norcsics sáncsai, hogy minden pillanatban felléphetett. És pedig a legkomolyabb szándékkal.

Egyedül maradtunk s ez a délután a legkedvesebb emlékeim közé tartozik. Oly hosszú idő után a régi bizalommal vettük körül egymást s a hármunk csöndes békéje ráborult az öreg házra is. Ünnepi hallgatás feküdt a tájon. Valahonnét, a felvég irányából, elnyujtott-kakasszó hallat-

szott el idáig. A dombon tul már elszakatolt a négy-órai tehervonat.

Mi ott ültünk hárman a vadszöllös, árnyékos verandán. Csöndben kvaterkázgattam az apámmal. Mert csak látogatónk se akadt erre a délutánra.

Az apámnak megeredt a szava. S régi, nagyon régi dolgokról beszélt nekem, mint csak elvétve azelőtt s egészen kicsi koromban. A nagyapámról, meg a dédapámról s csodálatos, bolyongó életükről. Aztán öreg házunkról, amelynek árnyékában egyszer állítólag valamelyik Rákóczi is ebédet evett futtában, amikor éppen csatába készült a német vagy a török ellen. Beszélt az apám a negyven-ötvenesztendős házibálok, vigszüretnek merengő emlékeiről. És ahogy fokonyként jött az este, az apám is messzebbre kalandozott el. Előkerültek a várak és az erdők mondái, az éjféli temető babonái, amelyekben még ma is hiszek éppen úgy, mint ahogy hitt valamennyi dédapám és dédanyám az öreg házban. Mert a házunknak is voltak kísértetei. Az apám fel-felbólongatott:

— Régi dolgok, nagy dolgok. Sose felejtse el őket, fiam!

(Jaj, dehogy is felejtsem el őket, édesapám!)

És akkor történt valami...

Édesanyám terített ki akart, amikor lódobogás hallatszott az udvar felől. A tornácra sietünk ki mind a hárman.

Norcsics érkezett meg, fülön porosan. Ijedt volt az arca.

— No, mi az? Történt valami? — sürgette az apám.

Norcsics a levegőbe csapott:

— Szerajevóban meggyilkolták a trónörökösöt meg a feleségét. Ezelőtt félórával hozták

meg a hirt a városból Vojtkoéknak. Kampec már a világnak, János bátyám!

— Nem lehet az, Danyi fiam. Jobban vigyáznak ma egy trónörökösre!

Vacsorához ültünk, nem a legnyugodtabb lelkiállapotban. Különösen az kezdett aggasztani, hogy Norcsics lehorgasztotta a fejét...

Lent a faluban, valahol a harangláb tájékán, karikába táncoltak leányok, legények s méla nótájukra figyelgettünk akaratlanul is. De egyszerre abbamaradt a tánc, meg az ének. Csak arra rez-zentünk össze, mikor az udvar felől Sándor Gyuri kisbíró kívánt reánk jóestét. Nyakig poros volt Sándor Gyuri és már messziről ujságot lobogtatt felénk:

— Háboru lesz, nemzetes ur! Benne van a hirlapba!

Sándor György a városban járt délután. Az esti gyorsvonattal megjöttek már a fővárosi hirlapok külön-kiadásai. Ő is elkapott belőlük egyet s azóta egyfolytában rohant hazáig.

Olvasni kezdtem, fenhangon. Norcsics komolyan bólogatott maga elé, az apám a szavát visszafojtva figyelt, az anyám pedig élő-halott lett, szegény.

Félóra mulva letettem az ujságot. Elhallgatunk.

Sándor Gyuri szólalt meg elsőnek a háttérből:

— Én már pakolni kezdek holnap, Zoltán urfi. Mert tűzér vagyok a kassaiaknál.

— Együtt fogunk menni, Gyurikám, — szoltam rá csöndesen. S véletlenül az anyámra néztem.

Szegény anyám! A szája halkan mozgott:

— Nem lehet az, fiam... Nem lehet...

Sándor Gyurit pohár-borral kínálta meg az

apám. Gyuri helyet foglalt és szaporán kezdte előadni városbeli megfigyeléseit. Hogy azt mondja, mindenki esze nélkül kapkodta szét az ujságokat, az egész város az uccán van s az emberek szidják a szerbeket. Hogy azt mondják, ki kell irtani őket!

Félóra mulva már tizen-tizenöten szállingóztak a verandára: a presbitérium tagjai, ősz földmivesek, kepés aratóink, öregasszonyok, legények és könnyezgető menyecskék. Másik félóra mulva már tele volt velük a tornác, meg az udvar és akkor Norecsics felolvasta előttük is az ujságot.

— Háboru lesz, háboru lesz, — bólogattak maguk elé az öregek.

Alvásról szó sem volt ezen az éjszakán. A lámpa égett még a fejemnél, amikor bejött hozzám az édesanyám. Halovány volt:

— Holnap már nem indulhatsz. Várni kell néhány napig.

— Édesanyám, — és felkőnyököltem az ágyban, — azt hiszem, sehová se indulok el többet magamtól.

— Hogy-hogy? Csak nem gondolod komolyan?

— Az az érzésem, édesanyám, hogy mától kezdve egy hadkötelest se eresztenek ki már az országból.

Nekem lett igazam. Norecsics reggel lóháton ment be a városba s egy nyaláb ujságot hozott. De meghozta a hirt is, hogy egyetlen katonalegény nem távozzhatik egyelőre a határokon túl.

Az anyám nyugodt próbált maradni:

— Nem baj, fiam. Azonnal irjál Lenkének, hogy jöjjenek haza. Nyaralhatnak nálunk is. De ird bele, hogy én hívom!

A levél elment. Milyen észrevétlenül suhantak el azok a nyári napok! Zugó fejjel, álmat-

lanul kódorogtam föl és le s azalatt jöttek, egyre jöttek a hírlapok, mindig zavarosabb jelentésekkel. Kábult volt mindenki, kivéven az anyámat. Hidegen tett-vett és parancsnokolt s aközben ugy tetszett nekem többször is, mintha riadtan felejtette volna rajtam a szemét egy-egy óvatlan pillanatban. Az éjszakák rövidek voltak, a napalok végtelen tikkadtsággal kerültek el a forró tájék fölött. És a forró tájékon sietve, nagyon sietve arattak az emberek.

Egy hét mulva megjött a kis menyasszony válasza. Első olvasásra még magamat is megnyugtatót. Nem kell félni semmitől, mert apa (már mint az öreg méltóságos) azt mondja, hogy diplomáciai feszültség az egész, elmulik néhány hét mulva. Ő (a kis menyasszony) elszomorodott, hogy nem mehetek utánuk, de két-három hét mulva eloszlik a fenyegető légkör (apa mondta így!), én akkor mégis csak elindulhatok és ő vár, mindig vár reám.

Mintha lecsillapodtam volna. De nem ugy az anyám! Ahogy átfutott a kis menyasszony levelén, most már ő ült neki a válasznak...

— Megirtam, fiam, hogy azonnal, de azonnal haza!

Hogy mentek azok a napok! A hírlapokat lestem minden pillanatban s ezek a hírlapok nap-nap után nagyobb nyughatatlansággal töltöttek el. Először csak a kis menyasszony miatt voltam nyugtalan, de később szorongó érzések közt gondoltam magamra is.

Azokban a napokban, mikor zugott-főtt a fejem és az idegesség miatt már képtelen voltam aludni, egy délelőtt összebotlottam Szálka Simon pajtással. Szálka Simon olyan kedvében volt ezuttal, hogy szinte tánclépésben közeledett felém. Hirtelen visszaemlékeztem régi ígéretemre s rosz-

szul esett, hogy el kell rontanom ezt a pillanatnyi hangulatát:

— Simonkám, Norcsics végleg belebolondult abba a leányba.

Szálka Simon egy nagyot nevetett:

— Hogy belebolondult!? Megnyugtatlak, Zoltánkám, hogy meg is fog bolondulni az a brutális lévita...

Nem értettem. Szálka tovább-mosolygott:

— Nézd, Zoltánkám, olyan egyszerű a számításom. Itt a háboru! Az a zupás örmester, mert sikerült megtudnom, hogy csak örmester a koszos, az első napon bevonul. Én pedig itthon maradok, — és odacsapótt a mellére. — Horpadt mell! Amire visszajön egyszer, föltéve, hogy visszajön, akár százszor kipukkadhat!

A negyedik hét jött reánk ilyen állapotban. S néhány nap mulva megjött a kis menyasszony válasza is, illetve a méltóságos uré. Egyenesen az apámhoz intézte. Csak a külpolitikai vonatkozásu részét idézem, mert ez volt akkor a legfontosabb nekünk:

»... ami viszont a külügyi vonatkozásu, specialiter a jelen bonyodalmakra vonatkozó felfogásomat, nézeteimet és álláspontomat illeti, megnyugtatóstokra annyit máris elárulhatok, nagybecsü Jánosom, hogy e tekintetbeni látköröm és horizontom, melynek tanuságát több alkalommal is adhatni szerencsésnek érezhettem immár magamat a képviselőházban, mondhatnám: csalhatatlan. Külső látszatra ugy tűnhetik fel valóban az avatatlanok szemei előtt, mintha internacionális jellegü konfliktusok, sőt konflagrációk előszele zavarná meg az európai népek, nemzetek, országok és nemzetiségek békésebb szellemü eddigi összműködését...«

Az apám felnézett a levélből s azt mondta, hogy az öreg stilusa kissé tultömött ugyan, de alighanem igaza lesz. Nem úgy az édesanyám:

— Táviratot küldünk, hogy azonnal jöjjenek!

Az apám azt felelte rá, hogy az öreg leveléhez kell tartani magunkat, mert külpolitikai tekintetben csak neki van igazi orientálódása, de akkor belépett Norcsics.

Belépett úgy, amint lóháton érkezett meg a városból:

— Szerbiának tegnap megküldtük az ultimátumot!

Összenéztünk. Az apám és Norcsics még akkor se hitt a háboruban. Én még ugyse. Csak az anyám lett egyszerre feltűnően hideg és eleven, amint az apámra nézett:

— Látod, ilyen a te méltóságos barátod külpolitikai orientálódása! De most nem szabad időt vesztegetni! A táviratot úgy kell megfogalmazni, hogy lóhalálban jöjjenek, egyenesen hozzánk s Zoltán el fogja venni a menyasszonyát!

Meglepetve néztem az anyámra. A kis menyasszonynak, azaz a kis feleségnek tehát nálunk kellett maradnia: hiszen ezt akarta a méltóságos ur is! De okos teremtés volt az anyám! Kedvében akart járni az öregurnak, hogy magához szakítsa a leányát. Ő megérezte már akkor, amire én gondolni se mertem.

De oly hosszú szenvedések után boldog lettem legalább. Álmomban se hittem volna, hogy öt, esetleg már három nap mulva feleségem lehessen a kis menyasszony. Hálával néztem föl az anyámra és a távirattal jókedvűen indultam meg a postahivatal felé.

Zohor bácsi és Zohor néni a tornácon üldöglé. Elolvasták a táviratot s jószívvvel kívántak

szerencsét. Észrevettem, hogy ez a két kedves öreg mintha elfogódott lett volna e pillanatban, ám valami egyéb ok miatt. Zohor bácsi nem is késett sokáig:

— Hát mégis, mégis, fiam... Lassankint mintha igaza lenne Ábrinak. Pedig mennyit nevétek! Most persze nem nevetnek rajta. Megmondta idejében, hogy nagy háborúk következnek...

És ezt már, ezuttal először, büszkén mondta Zohor bácsi.

— Hát Ábris hol van? — kérdeztem, csak éppen, hogy kérdezzek valamit.

— A méhesben. Nézz ki utána, fiam. Sok okos dolgot fogsz meghallani tőle. Mert most már mi is bizni kezdünk szegényben.

A méhesben csakugyan rábukkantam Ábrisra. Ott feküdt Ábris, négy-öt köpü méh zümmögő danája mögött, laboda és bodza árnyékában, hanyatt. Pipázgatott s az eget nézte. Kuszált hajjal, nyíratlan szakállal.

— Mit csinálsz, Ábriskám?

— Gondolkozok, — felelte. — Feküdj csak mellém!

Leheveredtem a szalmazsupra. Ábris pöffengett néhányat a kurtaszáru fapipán és akkor így intézte hozzám a szót:

— Tehát bolond voltam. Mi? Az áldótokat!

— Én sohasem állítottam ezt rólad, Ábriskám, — szoltam csöndesen.

— Neked elhiszem. De azért te se hallgatál reám, — s búsan lógatta hozzá idomtalan fejét. — Megmondtam pedig idejébe, menekülj innét, merre a két szemed lát! Mária-Anyám, de sokan fognak meghalni itten!

Felugrott és fájdalomra vonaglott el a szőrös arca. Én annyit mondtam rá:

— Gyáva ember sohase tudnék lenni, barátom. S aztán mit szólna hozzá öreg tanítóm, ha a legválságosabb pillanatban elhagytam volna a hazámat?

De itt már felhorkant Zohor Ábris. A fejét csapkodta s azalatt úgy ordított, mint egy valószínűs örrült:

— Hallgass! Hallgass, te ostoba ember! Gyávának nem látszani akarni: a legnagyobb gyávaság! Az öreg tanítódat pedig ne említsd, mert vagy hülye alak, vagy csirkefogó ez a hazafias vén tökfilkó! Mi az, hogy hazafiság!? Halomba dögleni!? Kazlakban rothadni el az erdők alatt?! Fúj, az emberiség szégyene vagytok! Ne makogj közbe, mert mindjárt hasbaruglak! Hogy én is embert akarok ölni a találmányommal? Ez igaz, de csak látszatra. Seregeket és országokat hamvasztó gépeim ugyanis pusztán arra valók, hogy megvalósítsam általuk az örök békét. Az örök emberi jó érdekében, ha szükséges, még a poklot is eszközül kell felhasználnunk. Ilyen pokol az én fejem!

Odacsapott a homlokára, de legalább lecsillapodott valamit. Karjait keresztbe rakta a mellén:

— Azt hiszik, bolond vagyok? Nem! Csak az kezd megbolondítani apránként, hogy kiröhögött félbolond gyanánt kell kódorognom a hülyék között. Még nem vagyok bolond, — folytatta nagy keserűséggel, — de úgy érzem, hogy meg fogok bolondulni. Látnoki erővel hirdettem, hogy rémitő háborúk fognak jönni. Most persze óbégatnak a nyavalyások! Találmányomat felajánlottam a hadseregnek is. Ugy néztek végig mint egy elmebajost. Várj, most már jönni fog-

nak hozzám. S ha még most se jönne meg az eszük, a férgek fogják felfalni őket...

Szorongva figyeltem erre a szőrös gnómra. Most már beláttam, hogy borzalmas igaza volt mindenkor szegény Zohor Abrisnak. Ő is megérezhette ezt rajtam, mert hozzámlépett s mi alatt könnyek csillantak fel diószínű nagy szemében, fejemre tette a kezét:

— Menj hát, balga ifju és szerencsétlen áldozata e korhadt építményü világnak! Nem áltatlak, hanem ugy bucsuzom tőled, hogy sohase látlak többé! Menj és halj meg vitézül — a hazáért!

Kacagott.

Riadtan menekültem előle. Soha ugy megzavarodva nem voltam, mint ezen a délutánon. De az eszelős Abrisnak megint csak igaza lett! Mert egyszerre csak, honnét, honnét nem, valahonnét a felvég irányából, egyszerre csak felhangzott az édes egy anyáktól bucsuzkodó katonanóta:

*Mikor kezdtem a ládába pakolni,
Akkor kezdett édesanyám siratni...*

Hol volt még az október elseje, mint más-kor, ha széltiben hallatszott a regruták éneke! Két hónap hiányzott még, hogy meginduljon a szél és hogy a jegenyefák szünetlenül bókolgassanak a lengyelországi szélben.

Azalatt megjött a kis menyasszony távirata is. Örömtől repesve tudósította az anyámat:

»Apa beleegyezett mindenbe. Azonnal indulunk.«

Azalatt pedig megjött a hír, hogy Szerbiának megüzentük a háborut. Még akkor is hitt és reménykedett mindenki.

De én két nap óta figyeltem már riadozva a katonák nótáira, amint fujták, keservesen fujták mindenfelé. Mert megéreztem már akkor, hogy a kis menyasszony sohase lesz a feleségem! És egy délután csak kiszóltam óvatosan a cselédnek:

— Anna, kefélje ki a katonaruhámat.

A szomszéd szobában felcsuklott valaki. Tudtam, hogy az anyám sir.

Micsoda napok voltak! Az apám betakart már: a cséplőgép nem búgott többé a kertek alatt. Minden munka megállt: új hírek után futkosott mindenki. Egy vasárnap reggel megjött a kis menyasszony második távirata is. Svájcban adták fel. Késő volt! Késő volt!

Ugyanakkor, hosszú idő után, sürgős levél érkezett a testvérkétől is. Kétségbe volt esve:

»Tegnapelőtt értünk haza. Zoltán minden órában várja a bevonulási parancsot. Mi van Zoltánkával?«

(Tehát mégis gondolt rám egyszer!)

Ugyanakkor pedig megperdült a nagy-uccán a Sándor György kisbíró hadbahivogató dobja is:

— Közhirrété-tétetik! Minden ember, aki katona volt, induljon azonnal Kassára, Ujhelybe, Munkácsra vagy Ungvárra! Ki hova tartozik! Mert kitört a háború! Bumm! — és odavágott a dob hasára.

Anyák és feleségek könnyezve fogták körül Gyurit:

— Mi lesz most?

— Semmi! — s kezefejét végighuzván a bajuszán Sándor György, szinte kéjelgett a fejevesztett kapkodásban. — A hasára lépünk egy kicsit a muszkának, Vilmos pedig falhoz keni a spanyolokat. Tudom, mert én is berukkolok a kassai tüzerekhez. Firnájsz! — és legyintett.

S másodszor is megpergette a hadbahivogató dobot.

És erre a dobszóra, öthetes kinlódó bizonytalanság után, egyszerre megnyugodtam.

Bementem a diákszobámba. Fölvettem a hadapródjelölti egyenruhát, felhuztam a tüzérsizmákat, felkötöttem a kardot s felbiggyesztetem hegyes kis sipkámat. Norcsics Dániel is szótlanul pakolgatott ezalatt. Őneki Munkácsra kellett indulnia, nekem a kassai nehéz tüzérséghez.

És akkor megindultam a szüleimhez. De amint a folyosón haladtam át, önkéntelenül megálltam a testvérke szobája előtt. Azóta, hogy kiröppent a házból, csak egyszer láttam azt a kis szobát: a legelső napon, amikor üresen maradt.

Benyitottam. Ugy állt a kis szoba most is: tisztán, a paplan kissé felhajtva az ágy szélén, mintha a kis gazdája várt volna. A hálószekrénykén megláttam a regényt, melyet az utolsó héten kért el tőlem. A rézágy végében ott álltak még a félcipőcskék, amelyekben annyit csatangolt velem együtt.

Megálltam és körülnéztem. Az ablak alatt csendesen megbókolt a hársfa s fénykarikák hajlongtak a falon. Fölemeltem azt a két kis cipőt s elnézegettem sokáig. És akkor megindultam a szüleimhez. Vártak rám a nagyszobában.

Megálltam előttük. Keményen, katonásan.

De ahogy megláttam a két öreget, kerekre nyílt a szemem. Abban a pillanatban egyet gondolhattunk mind a hárman: egyetlen fiu voltam!

Először az apám lépett hozzám. A bajusza megrándult. Átölelt és elfordult tőlem. Az anyám az asztalnak támaszkodva nézett. Jaj, az az én okos, mindig hideg édesanyám! Falfehéren állt az asztal mellett s nem volt annyi ereje, hogy

elinduljon az asztaltól. Odaléptem hozzá s megcsókoltam a kezét:

— Köszönöm anyám, hogy fölneveltél!

Magához emelt s könnyei végigfolytak az arcomon:

— Fiam! Bocsáss meg nekem, ha vétettem volna ellened! Mindig jót akartam nektek!

Nem tudom, hogyan botorkáltam ki tőlük. A tornácra már csak az apám jött ki. Zsebkendőjével törölgette az arcát. A kocsiba vágtam magamat s nem mertem többé visszanézni. Norcsics-tól el se köszöntem.

Sebesen repültünk végig a nagy-uccán. Az udvarokon, a hidacskákon jajveszékélő asszonyok tárták felém a karjaikat, öreg emberek hangosan kiáltoztak utánam, a legények pedig a kocsmá előtt daloltak keservesen. És a kocsmá előtt pillanatra magam is megakadtam. Mert cigányok cifráztak a kocsmá előtt s a legények karéjának legközepén egy kimagasló mezitlábás rakta a verbunkost, hogy széles talpai alatt csak úgy huppant a por! És mialatt táncolt, balkezeivel csipőnkapta magát, másik kezével a füle körül babrált a levegőben s azalatt izzadtságtól lucskosan dalolt:

*Megizentem a varsói birónak,
Márványkövel rakassa ki az utat!
Rakassa ki, rakassa,
Rakassa ki simára,
Gyön Vidróczki, csikorog a csizmája!*

Mert Vidróczki rugta a port oly eszeveszetten. Ahogy észrevett, halt!-ot intett a dádéknak, halt!-ot intett nekem is és felugrott a kocsimra:

— Hát te is méggy már, örnagy ur? Helyes, ez a magyar igazság! Muszka bendőkben forgatjuk meg a szuronyunkat! Vesszek meg, ha nem leszel ezredes az őszre! De miattam se kell resztedned, apám! Holnap önként ajánlom fel magamat a hazának Munkácson! Népfölkelő leszek, vagyis hogy népkéfélő... Tyü, mi lesz még ebből, ha én is belekeveredek valami csatába! Hirem lesz, apám, de milyen! Micsoda hetyke két fattyak leszünk mi ebbe a nagy ricsajba!

Alig birtam lerázni magamról. S amikor mégis sikerült kezet adnom neki, a keszeg meztelábas leugrott a kocsiról s odapattant a cigányok elé:

— Hegyezni, csipások!

Délután Kassán jelentkeztem a parancsnokságon. Harmadnap zászlóssá léptettek elő, ugyanakkor pedig beosztottak a nehéz tüzérség második ütegébe.

Kavargó napok voltak. Talán ötödnapra távirat érkezett a szüleimtől, hogy siessek azonnal Pestre, a kis menyasszonyhoz!

Valahogy sikerült két napi szabadságot kapnom. Rohantam Pestre. A főváros egészen felfordult. Ismeretlen csoportok tüntettek az uccákon, katonai zenekarok játszottak s népképviselők lelkesítették a háborúra. Felnéztem a lakásomra s néhány apró tárgyat vettem még magamhoz. Aztán elindultam a kis menyasszonyhoz, hogy még ma feleségül veszem s éjjel leviszem a szüleimhez. Késő volt! Késő volt!

Hancsu szakácsnő fogadott a házban egy távirattal, hogy már Laibachban vannak, de a nagy torlódás miatt megakadtak. Két napig vártam. Nem jöttek. Akkor bementem a kis menyasszony szobájába s levelet irtam neki. Ha megérkezik, itt találja az asztalon.

S megindultam az állomásra. De az állomás helyett egyszerre a testvéрке lakásán csöngettem be. Lehetetlen, hogy még most is nehezteljen reám!

A kis cselédleány nyitott ajtót. Megörült és elsírta magát:

— A nagyságos asszonyka ma reggel indult el a nagyságos urral Kassára. Jaj urfi, urfi!

— Ha visszajön, mondja meg neki, hogy itt jártam. Isten áldja meg, kedves!

... Hét nappal ezután még egy távirat jött hozzám a szüleimtől, hogy a kis menyasszony minden pillanatban náluk lesz és ők azonnal indulnak utánam Kassára. Késő volt! Késő volt! Mert ugyanazon délelőttön vonatra raktuk az ágyukat s jókor délután megindultunk lefelé, Ungvár irányának.

S ugyanazon a napon, délután hét óra körül a megyei városka állomásán vesztegeltünk valami félórát. Katonavonatokkal volt tele valamennyi sínpar. A katonák daloltak, igaz, hogy egy se volt józan közülök. A perronon urihölgyek, kis-asszonyok élelmiszert és italt osztogattak s bent, a vasuti vendéglőben megyei urak áldomást ittak s meghívták rá az egész tisztikart. Attólfogva sűrűn következtek dikciók odabent a vitéz hadseregére és az elmulthatatlan győzelemre. Ezredesünk hasonlóan lelkes dikcióban válaszolt.

En nem mentem utánuk. Az ágyuimnál maradtam. Köröskörül ismerős mezők és dombok integettek felém s feljebb, északnak, merre a falum feküdt, borulni kezdett az alkonyodó határ. Csak egy gondolattól remegtem már: hogy ne kelljen találkoznom valami ismerőssel. Ezért maradtam az ágyuk mellett. Nagyboldogasszony napja volt ez a délután.

De a lelkesült, orditozó tömegen át, amint ott álltam az ágyuim mellett, egyszerre csak lihegve szaladt felém a szakaszvezetőm:

— Zászlós ur! Egy kisasszony keresi...

Megrezzentem: csak nem a kis menyasszony!

Nem ő volt. Amire megfordultam, a katonák között repesve jött felém a testvérke. Magából-kikelten, csak sötét szemei lettek még sötétebbek. Olyan volt a kedves, mint két hónappal előbb: talán azért is nézték leánynak a katonák. Megállt előttem szürke ruhácskájában s ahogy újra meghallottam szerető, kedves hangját, meghatódtam.

— Zoltánka...

Kedveskedve csapkodtam meg az állát:

— Pirike... Hát így kell találkozunk?

— Zoltánka, — s könnyörögve nézett rám, — ne szólíts úgy! Szólíts a testvérekédnek s felejts el mindent. Mindig szerettelek.

Hát mégis csak fölkeresett a testvérke! Jókedvet erőltettem magamra:

— Testvérke, nagy csacsi. Hát persze, hogy én is szerettelek mindig. De honnan kerülsz ide?

— Kassára kísértem Zoltánt s vele voltam ma reggelig, mert ma reggel indult el, — és megremegett a szája. — Hányszor kerestünk pedig, Zoltánka! Mi lesz most veletek?! — s összekulcsolta a kezét.

— Testvérke, kis csacsi. Majd hazajövünk szüretre. Akkor megüljük a lakodalmat, — s évődve csapkodtam meg az arcát.

De a testvérke csak nem akart jobbkedvű lenni:

— Apa és mama éppen ma reggel indult el utánad a másik testvérkével.

— A kis menyasszonnyal? Látod, látod. Az én utamat mindig keresztezi valami. Késő már, testvérke.

A testvérke lehajtotta a fejét.

És akkor, a vonat végén egyszerre trombitálni kezdtek a trombitások. A tüzerek felugráltak az ágyuk mellé s szakadatlan éljenzés, kalaplengetés és kendőlobogtatás közben a tisztek is kijöttek az étteremből. És gyorsan felszaladtak a kocsikba. A vonat füttyentett. Elszorult a szívem:

— Emlékszel-e, testvérke, hogy tavaly ősszel, amikor hazaérkeztem, azt kérdezted tőlem a paradicsomkertben, hány év múlva leszel zászlós? Tíz hónapja még csak, testvérke...

A testvérke rámnézett. Nagy szeme megtelt könnyel, a szája megvonaglott:

— Zoltánka...

Elakadt. Egy rozmaringszál volt a kezében. Levette a sapkámát s odatűzte a sapkarózsámhoz. A vonat indult.

És akkor a testvérke is elfakadt. Átölelt még egyszer:

— Csak téged szeretlek, Zoltánka.

Megcsókoltam s felugrottam az ágyuim mellé. A vonat megdőccent. Az állomáson kalapot és kendőt lengettek utánunk, éljent kiabáltak, a kürtösök a generálmarsot fujták. Esteledett s északon, a hegyek fölött, erősen borult. Megindultunk, szembe a borulattal.

Messze jártunk már. Ott álltam az ágyuimnál és visszafelé néztem. A testvérke egyre távolodott tőlem. Először még integetett felém a zsebkendőjével, de egyszer csak maga elé hajolt s a kiskendőjébe temette az arcát.

Sirt.

IX.

Augusztus vége körül, valahol Galicia északi határán, egy napfényes szerdai délelőttön buzakeresztek között megálltak az ágyuink. Én a második üteg mögött álltam.

És akkor előrerohantak a löszerkocsik is. Czelder kapitány órát tartott a kezében. A tüzérek cipelték már a nehéz golyókat az ágyuk farába. És akkor egyet kiáltott Czelder kapitány:

— Shrapnels 60! Tempierung 58! Lage!

És akkor cikkázó fény lobbant fel a nyolc ágyu szájából s nyolc dörrenés hallatszott, hogy megrázott mezőket, dombokat és erdőket. A nyolc golyó süvitve szántott át a mennybolt alatt, a nyolc ágyu pedig ugyanakkor lassu ingással megrázta a fejét s gyenge füst szállt el a torkuk előtt.

S túl a buzakereszteken, krumpliföldek hajlásából, patakok bokrai közül, az utmenti árkokból erre a jeladásra csak előtörték a katonáink. Nyolcszoros, tizszeres rajvonalba... Hihetetlenül izgalmas volt. Délután háromra a magyar és az orosz ágyuk füstjétől csak akkora közepe látszott ki a derüs mennyboltnak, mint egy katonasipka. Az ellenség már gránátokkal lőtte körülöttünk a falut és a dombláncot. A fülem csengett és szakadt rólam a veriték. Egyszerre csak, ijesztő recsegés közt, porba és tűzbe borult a falu hagymatetejü tornya és pillanatra rá levegőbe repült az egész.

Délután félöt körül nagyot kiáltott Czelder kapitány:

— Zweite Batterie! Aufprotzen!

Fél-szempillantás alatt befogtuk a négy ágyut. Czelder kapitány koromtól feketén intett felénk:

— Galopp! Mars! Direktion: vorwärts!

A lovak vágatni kezdtek, az ágyuk dübörögni kezdtek a poros tarlón. Egy erdőszélen lemozdonyoztunk és most már gránáttal végtünk valami falut. Füst volt köröskörül minden. Messziről rohamkiáltozás hallatszott. De a füstön és kormon s nyolc-kilenc lángoló falu riasztó világán át is dühösen ágyuzott vissza a menekülő ellenség.

De hát mikor volt az!?

Kerek kis erdők, végtelen füzesek a Búg mocsaras partjain, hagymatetejű muszka templomok, kutgémes pusztai tanyaházak, sivó homok a keskeny mezei utakon s ingoványok és ingoványok. Mindig több lett az ingovány s az ellenség hátrált, egyre hátrált előlünk. És mindig csaták. Rettentő csaták.

Szeptember elején, éjfél tájban, ott lihegtünk már Komarov előtt. Az ágyuk megpihentek, a katonák ledültek a harmatos tarlóra s én szivszorongva figyelgettem előre, a tüzeztől megriasztott sötétségben. Mert köröskörül égtek a falvak és az erdők, tüzeztől lángolt az egész látóhatár s előttem, alig három kilométerre, akkor omlott zsarátnokba Komarov városa, amelyet rettentő csaták után foglalt el Auffenberg generális. Riadozva figyelgettem a kisértetjáró éjszakába s riadozva bámultam a lobogó város felé. Idáighallatszott a házak ropogása, a csattogás, szállt, egyre szállt az arcomba pernye és korom s egy-egy háztető szarufái lobogva és sisteregve

ágaskodtak fel a sötétségbe és akkor nyöszörögve szakadtak le a zsarátnokba. Kisérteti csöndjével iszonyu volt az a lángoló éjszaka!

Másnap, harmadnap ujából előre kellett vágatni. Mindig észak felé, mindig beljebb az ismeretlen orosz világ belsejébe. És az ingoványok mindig szaporodtak. Este lett megint és egy ilyen estén a tüzek kormaitól csak annyit láttunk, hogy a sötéten fenyegető telatini erdőből idegen ágyuk fénynyelvei cikkadoznak felénk. De ez sem tartott sokáig. Mert a közeledő éjszaka leple alatt, messze, nagyon messze, kassai honvédek rohanták meg azt az erdőt. És akkor egyszerre zúgni kezdett az égő telatini erdő! Mert az égő telatini erdőt dalolva rohanták meg a kassai honvédek. És akkor, az égő telatini erdő legközepéből, egyszerre csak feltört a honvédek csataordítása. Zengett-zengett ez az ordítás az éjszakán keresztül, mintha a négy arkangyal fujta volna meg az ítélet trombitáit a világ négy sarkán, mialatt a kassai legények behunyt szemmel rohantak a halál elébe...

De ez sem tartott sokáig. Egy délután megereedt az őszi eső s visszafelé rendelték mindnyájunkat. Befogtuk hát a két kormos üteget s Czelder kapitány szemébe huzta a sipkáját:

— Vorwärts...

Az a visszavonulás!

Katonáink fele temetetlenül maradt el a délorosz pusztákon. Az ingoványok visszafogták a menekülők harmadát, a többi pedig kétségbeesett erőlködéssel vonszolta magát visszafelé. Zuhogott, mindig zuhogott az eső. Dágvány lett a homokból, feldagadt az ugarhát s keresztül-kasul megáradt patakok vizei tomboltak. És mi huzódtunk, huzódtunk, egyre délnek. De már nem az országutakon többé, mert arrafelé az

ellenség lovasai portyáztak s huszárok és dragonyosok egyre többször kezdtek szállingózni felénk. Akkor az ágyukkal nekivágtunk mi is a sűrű és posványos galíciai erdőknek. Hideg, reszkető éjszakák következtek. Az égen, ha pillanatokra megszakadtak a felhők, itt-ott feltetszett a növekvő hold sarlója. Éhesek, álmosak és nagyon fáradtak voltunk. De azért vonszoltuk magunkat. Mindig délnek, mindig délnek. A hold félderengésénél olykor úgy rémlett, hogy halott falvak uccáin cuppogunk a sárban. Olykor mintha lengyel udvarházak végtelen kőfalai szürkültek volna föl előttünk. De minden olyan kísértetinek látszott, mintha álomban történt volna. S a zuhogó esőben, a hűvös őszi sötétben itt is, ott is mintha magános katonák maradoztak volna el az utfélen. Arrafelé néztem, mintegy álomban: tudtam, hogy ezek nem birnak felállni többé. Az erdők egy-egy tisztásán ágyuk hallgattak, ponyvák alatt. A tüzérek lebocsátott sapkával, szótlánul állottak az ágyuk mellett. Tudtam, hogy ezeket is elfogja az ellenség. Olykor-olykor gazdátlan éjjeli ágyuszó riasztott meg bennünket balkézzről. Olykor-olykor megakadt az ütegünk, de Czelder kapitány ott termett nyomban:

— Gyerekek, ne hagyjuk az ágyuinkat!

Am ennek is vége lett. Mert kisütött még egyszer a nap. Szeptember nyolcadikának reggele volt ez és mi ott álltunk az üteggel a széles ravaruszkai réten, egy erdő alatt. Mert Ravaruszka előtt két nap óta állt már az Auffenberg meg a Hadffy Imre új csatája!

Attólfogva négy napig dörgött a négy ágyunk. Reggelenkint kéken mosolygott le reánk az Isten őszi mennyboltja, de délidőre már csak annyi kis kerek foltját láttuk az ég közepének, mint egy katonasipka. Az egész világot elnyelte

az ágyuknak és puskáknak füstje. Szánalmas külsejű, meggyötört sebesültek vonszolták magukat hátrafelé a füstbe és koromba burkolt széles ravaruszkai pázsitról s hihetetlen meséket dadogtak a rémült csatákról. Este tájban véres rohamokra jöttek ellenünk az oroszok. Pernye és korom volt minden tüzérnek az arca, az emberek lihegtek, csak Czelder kapitány őrizte meg a taktust. És ha már hátrálni kezdtek a mieink, nyugodtan kiáltott felénk:

— Einzellfeuer!

És megindult az egyes-tüz, amikor dolgozni kezdett minden tarack. Külön-külön, ahogy bírta. Az ágyuk lihegtek és tüzes lett a hátuk.

A harmadik nap délutánján, egy őrzőgő kavarodás legközepén, hirtelen fülsiketítő csattanás hallatszott. Az első üteg harmadik és negyedik ágyuja felágaskodott és eldőlt, a kerekei forgácsban repültek szét s magam is elterültem. Orosz gránát érte őket.

A fülem ijesztően csengett még, amire fel tudtam tápászkodni. Az első üteg két ágyujának vége lett, de vége lett három tüzérnek is, meg Turay hadnagynak. Ott feküdt szegény Turay az egyik ágyuronc szélén s halántékából vékonyan szivárgott a vér. A tüzerek ijedten néztek össze. Csak Czelder kapitány maradt nyugodt:

— A halottakat vigyétek hátra! Zathureczky zászlós átveszi a második üteg parancsnokságát! Einzellfeuer!

De éjszakára csönd borult fölénk. Mert ezekben az első hónapokban ideát is, odaát is vége lett a csatának, ha az ég alján feltűnt az első csillag. Ledültem az ágyum farához. Mellettem ott hevert Sándor György kisbíró, a tisztiszolgám. És mialatt oszladozni kezdett a nap-

pali csaták füstje, fel-felbukkantak a csillagok is. Sándor Gyuri felsóhajtott:

— Hej, zászlós ur, gondolnak-e még reánk odahaza?

— Amig a csillagokat látjuk, sohase szabad kétségbeesni, Gyurikám.

Negyednapra még dühösebben tört ki a csata s félóra mulva már nem látszott a koromtól és a füsttől az Isten napjának arca. Ez a nap újabb szorongást hozott reánk. Mert teméntelen katonákkal támadott az ellenség és ha nyolc rohamot vertek vissza a kassai közösek és honvédek, kilencedszer megint csak támadtak, rengeteg tömegekben. És megtudtuk azalatt, hogy mi állunk az Auffenberg seregeinek legészakibb balszárnyán. Később hire jött, hogy messze balról kozákhadosztályok vágatnak a hátunk mögé. Mégis megvigasztalódtunk, sőt a lelkesedéstől harsányan kezdtük lengetni sipkáinkat a huszárok felé. Mert alig délután a tőlünk balkézre elfutó homokos uton huszárok tüntek föl végtelen sorban. Legalább négyezer magyar huszár. A rózsája hiányzott már minden ötödiknek, a zabzacskó üresen lötyögött már a legtöbb nyereg alatt, de amint elügettek mellettünk, könny szökött a szemeinkbe. Ám a huszárok nem sokat törődtek a lelkesedésünkkel, hanem elvágatván mellettünk, széles attack-vonalba fejlődtek föl a ravaruszkai réten, kihuzták a kardjaikat s felhangzott a kiáltásuk:

— Hej! Hejj!

És attackra indulván, repülni kezdtek Kamionka-Sztrumilova irányának. És félóra mulva, mialatt erdők és mezők hömpölyögtek az ágyuink szavára, a kamionka-sztrumilovai tarlok felől mennydörgető dobogás hallatszott s messziről, igen messziről, porfelhő repült előre, mindig

előre. Eltűnt a porfelhő, hire nem maradt a huszároknak.

Alkonyodni kezdett már: minden ágyu háta tüzes lett az erőfeszítéstől. A huszárok visszaverték az orosz lovasokat, de a gyalogságunk hátrálva-hátrált az alatt. És amire újból feljött volna a csillag, a kassai honvédek az ágyuink előtt verekedtek már keservesen.

Este volt. Füst és füst minden s köröskörül hat-nyolc falu égett repkedő tűzözönben... S ugyanezen az estén megindult a második nagy visszavonulás. Először egy poros hadosztály masírozott el mellettünk az országuton, aztán megmozdultunk mi is a hat ágyunkkal. Aztán megint gyalogosok. Megint tüzérek.

Egyszerre csak másodszor is megindult az őszi eső s nem is lett vége azontul, csak mikor a már az első dér is megmutatkozott a fakó mezőkön. És mi mentünk, egyre mentünk az alatt. És nem tudtuk, hová? És nem sejtettük, meddig? Nappalunkint hideg csőnek permetegje szállt s hónunk alja gözölgött a bódító hőségtől. Éjszakánkint, a bujdosó felhők mögött, olykor-olykor mintha felrémlt volna az utolsó negyed sarlója, de a csillagokat nem láttam többé. Nappalunkint nem-egyszer vissza kellett irányítani az ágyuk fejét s dühösen kellett tüzelnünk a láthatatlan ellenségre. Éjszakánkint kábuldozva botorkáltunk a sárbaftult lengyel országutakon, kongótorku ágyuink után. Ha virradt, mentünk a sárban, ha jött az este, mentünk a sárban. Nappalunkint, a térdigérő dágványban, tíz-tizenkét vonalban húzódtak így visszafelé görcsös erőfeszítéssel lovasok, tüzérek, gyalogosok, szekerek, szekerek, szekerek. Fölöttünk pedig, a szitáló szürke ég alatt, orosz repülőgépek kóvályogtak kerepelve. Éjszakánkint vörösben lángoltak me-

gettünk a dombok és az erdők s e tüzek ijesztő fényében olykor-olykor, ha visszanéztem, mintha cikázó lovasok körvonalait láttam volna fel- és alá kalandozni gazdátlanul. Ötödször ereszkedett már fölénk az éjszaka. S mi tántorgó lábakkal, zugó fejjel, álmosan és éhesen vonszoltuk magunkat visszafelé, mindig visszafelé. És mialatt fülemre bocsátott sipkával ténferegtem az ágyuim után, különös, visító hangok kergették egymást felcsigázott képzeletemben. Sándor Gyuri a karmba kapaszkodva cuppogott mellettem s mialatt én beléje-kapaszkodtam s menetelés közben elszunyókáltam félpercre, egész percre, a visítás egyre élesebben kergetőzött a fejemben. Néha úgy volt, mintha a Spolarits-kávéházban üldögéltem volna és a cigányok rég nem hallott nótákat játszottak visító egy-huron . . . Néha úgy volt, mintha öreg házunkban szunyókáltam volna s a szomszéd szobában mintha a testvérke játszott volna a zongorán. De úgy visitott az a zongora, hogy éles fájdalom hasított át a tarkómon . . . Néha úgy volt, mintha a tomasovi dombokon álltunk volna iszonyu csatában, az ágyuink visítva orgonáltak és akkor az égő telatini erdőben egyszerre csak felharsant a honvédek rohamordítása . . . Eget-hasogató visításba fult bele az egész tomasovi harctér . . .

Soha még egy olyan visszavonulást!

Az emberek dülledt szemmel, kidagadt nyakerekkel huzták és tolták magukat, mint a félig agyonvert állatok. S a hátunk mögött riasztó fényben álltak a távoli dombok. Az eső szakadt. És a szakadó esőben olykor pihenőt vezényeltek. Az ágyukat otthagytuk az országuton és úgy, amint voltunk, ledültünk a sáncpartra, vagy a feldagadt ugarhátra. De alighogy megmelegedtünk a sárban, jött a riadó:

— Auf! Vorwärts!

Sokat gondolkoztam e nyomorult napjainkban s éreztem nem egyszer, hogy visszavonhatatlanul elszállt az ifjuságunk. S egyre-másra előttem állt a kérdés: miért? Katonáink fele elhullt, többi része gonosz rabság felé bandukolt az orosz országutakon s aki megmaradt még... Jaj, Ferenc Józsefnek alig volt már épkézláb katonája! Otthon özvegyek és árvák jajgatnak immár, de miért? Kinek adott rá jogot az Isten, hogy így kiverjen bennünket az esőbe, éjszakába, éhezésbe és a szünetlen halálremegésbe!? Ki fog majd felelni ezért valamikor? Jaj, hova lett már akkor az a hazafiság, amelyre öreg tanítóm oktatgatott valamikor!

Ezalatt hatodszor is mintha virradni kezdett volna és én, belekapaszzkodva Sándor Györgybe, zúgó fejjel bandukoltam az ágyuink után, amelyek mintha szüntelenül így kongtak volna széles torkaikkal: ha-lál... ha-lál... Derengeni próbált most is. És én hazagondoltam megint.

Gyötrő kétségeim elpihentek ilyenkor és én hittem, mindig hittem, hogy hazajutok még-e egyszer! Magam elé képzeltem ilyenkor mindenkit, százszor megszépített vonalakban, akire csak szívesen gondoltam valamikor. A kis menyasszonynak három levele volt már a bluzom zsebében s mindenik levél nagy megnyugvás volt a számomra. Okosan beszélt hozzám, hogy rámgondolnak minden estén, de vigyázzak is magamra. E szomorú napjaimban sokszor meghatott a kis menyasszony szeretete. Tudósított mindenkiről: az öregekről, akik mindennap százszor ölelnek körül gondolatban; édesatyjáról, az öreg méltóságosról, aki sajnos, a végnélküli harc és a tökéletes győzelem rendületlen hive lett a parlamentben; a testvérkéről, aki szintén nálunk van

s kétségbeesett a férje miatt és én-miattam is. Megtudtam e levelekből, hogy Norcsics a lembergi csatában vitézkedett legutóbb s megkapta a kisezüst érmet, hogy Vajda Zoltán sógorunk valahol a közelemben táborozhat, mert a tábori postaszámunk ugyanegy. Még annyit, hogy Zohor Ábrist kidobták a sorozáson. A főtörzsorvos megállapította róla, hogy végleg elborult az elméje.

Ezen a hatodik virradaton édes ábrándozások között szálltam haza megint. A mult nem, csalogatott már, de annál szivesebben festettem ki magam előtt, hogy lesz, mint lesz, ha mégis hazajutok egyszer. Mert bizonyos, hogy nem fogok holtan itt-maradni! Most már némi restelkedéssel gondoltam rá, mennyire fenekedtem valamikor szegény Vajda Zoltánra. Igaza volt Norcsicsnak: »nem érdemes... nem érdemes.« Csak éljen a sógor a testvérkével, a kis menyasszony meg az én feleségem lesz. Otthon fogunk lakni majd, az öreg házban. Esténkint a kis feleséggel elbeszélgetünk a verandán... Az öregek álmra tértek már s a kis feleség egyszerre csak az ölembe kuszik föl, átölel s kedves fejét lehajtja a vállamra...

Amire fölriadtam az álmodozásból, erősen virradt. A lovak kötélszakadásig huzták az ágyukat, Sándor György görbült háttal vonszolta magát az oldalamnál. Nagy torlódásba keveredtünk: az ágyuk megálltak. Az ut itt már feltűnően széles lett s az országot két oldalán, meddig csak el tudott látni a szem, valóságos drót-sövényerdők.

Sejtelmem se volt, merre járhatunk. Odsiettem Czelder kapitányhoz, ki az első ágyu oldalán ténfergett. Tetőtől-talpig egy sár volt ez a kemény katona. Annyit mondott:

— Przemyslbe érkeztünk.

Már csak lépést mehettünk. Minden pillanatban alig érezhető halmok tüntek föl, ám e halmok hátában olyan beépített ágyuk ásítottak, mint egy-egy bivaly. Kilométerek mélységeiben drótmezők, aknák és ágyuk. Egyre rettentőbb ágyuk!

Déltájt bent voltunk a belső várban, a Szan vize partján. Parancs jött, hogy pihenő következik.

Ki irhatná le akkori megkönnyebbülésünket!

Az ágyukat lemozdonyoztuk egy külvárosi gyümölcsöskert szélén s mivel a napocska is kisütött, levetkőztünk s fejest ugrottunk a Szan vizébe. És friss erőre tevén szert, nagy ebédet csaptunk. Ott heverésztünk a kertben, az őszi napocska alatt s mialatt a tüzérfiúk az ágyukat csutakolták, előkerült néhány üveg borocska. A tiszték összeverődtek, még az ezredes is közénk kukkantott néhány jóleső pillanatra s megdicsért bennünket. A régi emberek lettünk egyszerre s mindent elfelejtettünk egyszerre. Ott hevertünk a gyepen, hanyatt s milyen boldogok tudtunk lenni! Körbejárt az egyetlen pohár s a lelkesedés akkor érte el tetőfokát, amikor Czelder kapitány egy magyar ujságot lobogtatva közeledett felénk. Hat hét óta az első ujság!

Körbeültünk, úgy kezdtünk figyelni. Csongor László, egy gyerekarcu önkéntesünk felolvasta az ujságot. De amint olvasott a kis önkéntes, a tiszték egyre ingerültebbek lettek. Döntő győzelem minden tudósítás, lángoló lelkesítés minden betű a végleges és el nem maradható kegyelemdőfésig. Czelder kapitány, aki pedig higgadt maradt, ha kartácsra kellett vezényelni, váratlanul elhagyta a türelme. Rákiáltott az önkéntesre:

— Hagyd abba, öcsém! Hazugság minden szó! Az összes ujságírókat ki kellene hajigálni a legelső rajvonalba! Akkor meglenne a döntő győzelem! Minden szemtelen firkászt felköttenék, ha tőlem függne!

Koccintottunk, de a hirtelen kedvünk nem jött vissza. Lassankint oszladozni kezdtünk. Titokban mégis áztatott a reménykedés, hogy itt szorulunk esetleg a lengyel várban, amely köré akkor már három irány felől kezdett özönlenni az ellenség.

Én ott maradtam a kertben s elaludtam. Amire fölébredtem, alkonyodott. A nap fénye ott vöröslött a Szan csöndes tükrén s a folyó tulsó partjáról tompa csillogásban néztek erre felé Przemysl templomai. Valamelyik toronyban öt órát ütött a harang.

Körülfigyeltem. És akkor egyszerre olyan meglepetés ért, hogy elállt a lélegzetem. Valamelyik szomszédos kertből ismerős nótát hallottam. Már vagy negyedszer fujta szilaj mellhangon valaki:

*Megüzentem a varsói bírónak,
Márványkövel rakassa ki az utat!
Rakassa ki, rakassa,
Rakassa ki simára,
Gyön Hindenburg, csikorog a csizmája!*

Felálltam, ijedten. Szent Isten, hiszen ez a Vidróczki hadbahivogató nótája volt, amikor utoljára hallottam!

Átugrottam három kert palánkján és akkor megálltam. Mert a negyedik kertben, a gyümölcsfák alatt, a gyepen csakugyan Vidróczki ült egy háromlábú széken. Hegyes kis sipka volt odahajítva a feje bubjára, szeplős volt most is és

persze mezitláb, az inge kigombolva s kilátszott alóla a szőrös melle. És azalatt élénken kalapált a kaptafán. Katonai bakancsokat talpalgatott serény szorgalommal. (Végre! Végre!) Mellette, ugyancsak háromlábu széken, még két uniformisba bujtatott katonasusztér kalapált veszettül.

Megálltam a kerítésnél: a szívem erősen vert. Vidróczki akkor már abbahagyta a hetyke nótát, pillanatra letette a kalapácsot s két susztértársa felé vágta föl a fejét:

— Tudjátok-e maflák, ki az a Hindenburg generális? Persze dunsztotok sincs róla, mert parasztok vagytok! Két méter magas ember ez a Hindenburg, pedig csak német az ebadta, a muszkákat meg úgy gyömöszölte bele a mocsárba, hogy tiz napig óbégattak ott bent, amig megdöglöttek egy szálig! A mocsár körül minden faluba egy hétig szóltak a harangok, hogy a nép aludni tudjon a muszik óbégatásától, repednének ki, ahányan vannak! Mit röhögtek? En, amit mondok, nem szopom az ujjamból! Van nekem ott Hindenburg alatt egy édes unokaöcsém, Zathureczky Zoltánnak hijják, még csak huszonhárom éves, de már alezredesi sarzsiba szolgál a tüzéreknél! Ő irta meg nekem az elmúlt héten! Micsoda komisz fattyak vagyunk mi ketten, ha úgy összetanákozunk!

Nem birtam tovább. Rákiáltottam:

— Vidróczki!

Vidróczki meglepetve vágta felém a fejét, felugrott, egy pillantás alatt ott volt a kerítésnél, felkapott, átemelt, megölelt, összeropogtatott:

— Éppen terólad beszéltem, alezredes ur! Az Isten hozott ide, mert azt hittem már, hogy abba a fene ingoványba bekapott valami nagy

potyka. Onnét jössz, ugy-e? Hát alezredes vagy már?

Igazság szerint zászlós voltam, de ez a kis rangkülönbség nem hozta zavarba Vidróczkit. Belémkarolt, úgy vitt lelkenkezve két suszter-társa felé:

— Haptákba, koszosok! Bemutatom néktek édes unokaöcsémet, Zathureczky ezredes urat!

Közbe tehát elő is léptem. A két cipész mereven szalutált.

— Ugy-e, csak röhögtetek rajtam, csipások! — nézett végig a két népfölkelőn. — De ilyen szemtelen minden bakancsos, ha nincs megfelelő képzettsége. Te Fügedi, ugorj csak át a zsidóhoz s keríts tőle némi nyakzsirt. Hogy nem kölcsönöz? Apám, Zathureczky, — fordult hozzám fesztelenül, — lökj oda vagy két forintot, mert ezek a kocsmárosok már itt is molesztálni akarnak. Szemtelenség! Ha megharagszok egyszer, a hadijog alapján a Szan partjára akasztatom fel az összes bitang polyák kereskedőket. Ne röhögj. Fügedi, mert képen-nyallak, akkor oszt mehatsz!

Leültem az egyik háromlábú székre, szembe Vidróczkival. Annyi idő után ebben az órácskában derültem fel először. Vidróczki felrántotta a vállát:

— Hogy néz ki az a Hindenburg? Igen kedvemre való ember!

Megjegyeztem, hogy nem tudom, mert sohasem láttam. Vidróczki a térdére csapott, úgy nevetett:

— Javithatatlan ember vagy te, ezredes ur! Annyira szerénykedsz, hogy nem is fogod vinni soha semmire. Én, apám, ha úgy parolázhattam volna veled, mint te, azóta úgy felfuvódtam volna, mint egy béka! Mert ettől pukkadnak az embe-

rek, meg a grófok! Hát azt hallottad-e, hogy verekedtem Máramarosba?

Persze, semmit se hallottam. Vidróczki szipantott egyet az orrán:

— Nincs némi füstölni-valód?

Két szivarvéget sikerült kikaparnom a zsebem aljából. Vidróczki a bal zápfogára helyezte a két véget s köpködni kezdett a frenetikus élvezet folytán. Ugyanakkor a Fügedinek mondott népfölkelő is meghozta az üveg-pálinkát. Vidróczki jót nyakalt belőle és akkor hányni kezdte magát:

— Hát, apám, önként vonultam be a munkácsi ezredbe s két héttel ezelőtt Bukovinába verekedtem. Mi, vén népkéfélők, csak úgy civilbe mentünk bele a csatába, mert akkor még nem volt elég mondur. Tudod-e, hogy verekedtem?! Csak olyan elültöltő kapszlis puska volt a markomba, de hat golyóra töltöttem minden fojtást és amikor megrántottam a kakast, úgy szólt az a vén puska, hogy majd szétrepedt a fülem. És úgy vágott képen, hogy féllábra bilentem. Aztán olyan szórása volt, mint egy masegevernek és ha beletanáltam egy kubáni kozákba, hát a fél mejjit repesztette le a golyó. Mert dum-dummal löttem, ez a bagó a dologba! Egészen megvadultam akkor! Ha sebesült került elé, ott helybe leszurtam! Ha megadta magát egy-két nyálas tatár, beledöftem! Dögöljenek meg, piszok népség! De a kapitány megsokalta a kegyetlenségemet, feljelentést tett ellenem és most Frigyes főherceg büntetésből idevezényelt a brigádsuszterájba...

Repesve gyönyörködtem a Vidróczki előadásában, mialatt a két népfölkelő tisztelettel hallgatott. De Vidróczkit ez nem zavarta. Simított egyet a haján:

— Itt is akad azért beseftigung. Tegnapelőtt például, hogy egyebet ne említsek, járőrbe mentem ki a vár elé és egyszer csak hallom, hogy valami gránát gyön felém a levegőbe. Nem vettem el az egyensúlyt, hanem legugoltam. Ha két másodpercet kések, leberetválja a fejemet. Így is úgy megcsapott a szele, hogy vagy öt méterre vágott fel...

Faggatni kezdtem, tud-e valami ujságot hazulról? Vállat rántott, hogy őt a hinterland nem érdekli. Ő most katona, puska van a vállán s nem ér rá vacak dolgokon bibelődni. A lengyel, közelebről a przemysli kocsmárosok kissé szemtelenek ugyan, mert egy se akar már hitelezni neki, de alkalomadtán majd leszámol ezekkel a gilisztákkal is.

De akkor már este lett s az ütegnél riadót fújtak. Ránéztem még egyszer, igaz szeretettel néztem rá a nyurga mezitlábásra.

Vidróczki megcsapkodta a hátamat:

— No, csak semmi érzékenység, apám! Ki a mellel, be a hassal, mert katonák lennénk utóvégre! Még hallani fogsz rólam, ezredes ur! A fene vinné el, szeretném látni egyszer azt a Hindenburgot! Mérges fattyu lehet!

Negyedóra mulva megindult már az üteg s a négy ágyu kongó torokkal döngött át a Szan fahidján. S éjfél tájban messze volt már mögöttünk a titokzatos vár. Az eső újból megeredt. Seholy csillag, seholy kiáltás az éjszakában.

És micsoda éjszakák következtek reánk még azután!

Az ágyukerekek agyig merültek a sárba, az őszi fellegek ott libegtek, alig torony-alacsonyan a fejünk felett s uszályaik szinte seperték a fekete határt. Máskor szél jött, sipolva zugott át a fekete határban s napokig zugott és sipolt szomo-

ruan minden. Néha eső szakadt. És ha megint szétnyíltak a felhők, sötétben rémlett már felénk a Kárpát. S a Kárpátoknak lucsoktól ázott ormai mindig fenyegetőbben ágaskodtak. És akkor nekirugaszkodtunk az ágyukkal a magyar hágóknak. És harmadnap délutánra a Kárpátok tetején voltunk! És Czelder kapitány egy intésére visszafelé fordítottuk az ágyuinkat.

Az eső megszűnt, de a Kárpátok tetején akkor már hó kezdett pilingélni. Hideg volt, éhezünk s a sapkát most már fülünkre bocsátva kellett viselni, a szél pedig szakadatlanul visitott a hágók és az ormok felett. Feketén hömpölygött utánunk az ellenség, de hazánk messzi tájairól is lelkendezve rohantak felénk az alatt a vonatok és a vonatokból lelkendezve kapaszkodtak föl segítségünkre az új menetzászlóaljok. A szél dalolt, az új katonák is daloltak. Egy új háborus nótát fujva indultak előre a reánk kapaszkodó ellenség ellen s ez a nóta pillanatok alatt átragadt az egész kárpáti hadseregre:

*Hideg szél fuj, édesanyám
Adja ki a kendőm:
Még ma este fölkeresem
A régi szeretőm...*

Lehajtottam szakálltól-szőrös arcomat: hiszen a testvérke régi nótája volt ez a nóta! Talán éppen ma egy éve történt, hogy egy ilyen hideg napon, a falubeli katonák bucsuzása idején, ott álltam az apám szobájában, a testvérke mellett és mialatt odakint szél zugott s keservesen daloltak a legények, a testvérke vállamra hajtotta a fejét s úgy dudolta utánuk önfeledten ezt a szokatlan bánatu nótát. Akkor még nem volt története a nótának. De most, mikor a

Kárpátok tetején hallottam meg újra, most egyszerre riadozva kezdtem emlékezni a multra és minden emlékre, mely a multat jelentette. Az új nótát fújták immár végtől-végig a havasok gerincein. Dideregve dűnnyögték maguk elé a gyalogosok, énekelték a huszárok, mialatt lassan kocogtak fölfelé a hegyi utakon és ezt fújták keservesen a fiuk az ütegeknél, mialatt a golyókat cipelgettek az ágyuk farához. És akkor egyszerre, végéig a Kárpátokon, tulharsogva a szél jajgatását, csak végigzugott ijesztő-erejű, bánatos kardalban. Ezredek és hadosztályok bucsuzkodtak immár a régi szeretőjüktől:

*Kiállok a kapujába,
Kibeszélgetem magamat
Véle utoljára.*

De most nem volt idő magunkat elsóhajtani se! Mert ugyanakkor a Zborón vagy Kassán táborozó Boroevics generális kiadta a parancsot:
— Vorwärts!

És erre a parancsszóra hat-hét magyar vármegye határán, végig az ormokon, dörömbölni kezdett ezer meg ezer ágyu, hogy a Kárpátok felett megdördült az ég s a Kárpátok csucsai és szakadécai mennydörögve visszhangot vertek tőle. És akkor nekimentünk a felfelé hömpölygő ellenségnek.

Régen volt... Régen volt...

Tíz nap mulva a Medika-magaslatok előtt álltunk. Balra tőlünk éjszakák óta zúgtak Przemysl várának minden ágyui. Sárosan és dideregve álltunk a Medika-magaslat dombsorai alatt. Sipolt a szél, emberek haldokoltak mind a két részen, de a megmaradt élők tántorgó lábakkal vágta neki már vagy huszadszor a domboknak,

ahol toronymagas tüzeket vágtak fel a gránátok. És ebben a mennydörgő kavarodásban egyszerre uj zászlóalj tört a dombok felé. Az ágyuik között rohantak előre ezek az uj katonák s ahogy oldalt néztem véletlenül, ijedten láttam, hogy a legszélső szakasznál egy kivont kardu, hadiszakállas tiszthelyettes liheg előre. Mellén két vitézségi érem s szakadatlanul ordít a katonák felé:

— Csak kitartás, gyerekek! Estére a pupjukon fogunk táncolni!

Utána-kiáltottam:

— Danyikám!

Mert Norcsics volt a nagyszakállu tiszthelyettes. Már messze járt, de meghallotta a kiáltásomat. Visszafordult, észrevett s előírás szerint tisztelgett a kardjával:

— Most megyek a tizedik csatámba, bratyesz! Fűts be csak egy kicsit azoknak a koszosoknak! — és a katonái felé fordult: — Tempó, gyerekek! Vagy meghal az ember vagy nem!

S eltűntek egy szakadékban. Én pedig oda kiáltottam a legényeknek:

— Einzellfeuer!

Tűz, rettentő tűz volt minden, égtek a falvak s a Medika-sor oldalán lángolt a nedves avar. Öreg barátom a dombsor felé vágtatott már, rohamlépésben...

Ennek is vége lett. Alkonyat felé, mialatt a sebesültszállítók félig-halott katonákat cipelgettek hátrafelé, egy szanitész intett felém a karjával.

Odasiettem. A hordágyon Norcsics feküdt s az ágy aljából csorgott a vér. Ott feküdt Norcsics Dániel tiszthelyettes ur, behunyt szemekkel. Vér szivárgott a száján s véres volt a haja. Könnyekre fakadtam.

Norcsics tiszthelyettes ur felnyitotta a szemét. A szája alig érezhetően erőlködött:

— Nem érdemes, bratyesz... Nem érde...

Elcsuklott. A szanitész a fejét vakarta:

— Srapnell érte a tiszthelyettes urat. Amikor föltettük, még jobban volt s azt mondta, jelentsük a dolgot a zászlós urnak. Azért kiáltottam.

Ott feküdt Norcsics vértől átitatva, ijesztő sárgán. A könnyem másodszor is kibuggyant:

— Vigyétek a kötözőhelyre, fiuk! S mondjátok meg a főorvos urnak, hogy a tiszthelyettes ur az én legjobb barátom.

Soha olyan levert nem voltam, mint azon az estén! Tíz hét óta csatáztunk immár: nem volt többé hitünk, reménykedésünk semmiben. Az emberek egyre haltak. Hányszor megtörtént, hogy egy-egy összeeső tüzérem megragadta a köpönyegemet, illanó erejének minden megfeszítésével mintha talpon akart volna maradni s haldokló nyöszörgéssel tekintett föl reám: »zászlós ur... meghalok...« Átöleltem a haldokló fejét s biztatgatni próbáltam. Akkorára meg is halt. Olyankor napokig maradtam szótlantul, mert éreztem, hogy ez lesz a vége mindnyájunknak...

Ez sem tartott sokáig. Ujabb parancs jött:

— Aufprotzen! Galopp! Mars!

Ki emlékszik még a téli harcokra a Kárpátokban?!

Sáppadt árnyaikkal sokszor fölkeresnek elhunyt pajtásaim lenge árnyai, ahogy most róluk emlékezem... Turka, Mezőlaborc, Fenyvesvölgy és Uzsok: ma már kétségbeejtő emléke mindmind az egykori dicsőségnek. Mert dicsőség volt az, amit mi csináltunk akkor! A havas ormokon, a lucskos szakadékok alján, az ezeresztendős

rengetegben, a hervadt kárpáti legelőkön, a keskeny hágókon, az övig érő hóban verekedtünk, verekedtünk, mint a halálra-keresett farkasok. És most már nem kérdeztük többé: meddig és miért? Hazai rögökért csatáztunk és hazai rögökön haltak meg annyian, de annyian! Mikor a Dukla-hágón át is lesepert az orosz, a köztüzérek ijedten néztek össze:

— Magyarországon vagyunk... Mi lesz most, zászlós ur?

A választ Czelder kapitány adta meg:

— Srapnells 80! Tempierung 76! Lage!

Ha kifáradt ember és ló, bivalyok huzták fel az ágyukat a hegyormokra. És november vége táján mégis Homonna alatt remegtünk már össze. Négy ágyunk ott állt a barkói szorosban, melyen túl már a magyar síkság következik. Elszorult a szívem:

— Fiuk, ezt az ágyuszót a falunkban is hallják! Csak most az egyszer még!

Ujhely és Ungvár felől vén népfölkelők rohantak segítségül. Ők nem daloltak már többet, de annál dühösebben kezdtek kapaszkodni a tetőkre. S ugyanakkor én is kiadtam a parancsot:

— Gránáttal, gyerekek, amig birjátok! Dögljünk meg, gyerekek!

És másnap már végigviharzott a hegyormokon:

— Előre! Előre!

Boroevics generális személyesen tüzelt a hóban és sárban:

— Vorwärts, Honved! Nur vorwärts!

Ki emlékszik még a téli harcokra a Kárpátokban?! Ujlesztendőre ott fujtunk már a határon. De mennyien haltak meg akkorára! Olyan nehéz visszaemlékezni ma a kárpáti hóra... Pedig szüntelenül emlékeznünk kell, mert a Kár-

pátokban és a Kárpát-hegyeken is tul magyar legények feküsznek. Feküsznek szerteszt a világ minden zugában és nem volt szabad meghalniok eredménytelenül. Ki emlékszik ma még Csermák ezredesre? Eszébe jut-e még valakinek a lengyel vár, ahonnét százezer honvéd indult el rettentő rabságba, a kievi országut locsogó sarában?! Akad-e még magyar, aki felsóhajt olykor a Nida-parti legények nevére? Mert senki még ugy nem verekedett, mint ahogy verekedtek a Nida-parti legények! Istenem, ha meg nem siratott és elefejtett sirjaikból fel tudnának kelni még egyszer a régi honvédek, a régi huszárok és a régi tüzérek! És ha fel tudna kelni még egyszer a tömpe-orru, szürke kis Boroevics generális! És ha lovaglóstórával ott biztatgatna még egyszer a hátunkban rossz magyar kiejtéssel:

— Vorwärts Honved! Mindig megtámadni az ellenség! Nur vorwärts!

Ujlesztendőre virradt és mi ott álltunk ujból a Kárpátok gerincein, a magyar határkövek között. Napok óta fergeteg volt s övig ért a hó. És az övig-érő hóban szünetlen puskázott egymásra és nyomult egymás ellen a gyalogság. Az ágyuk mögött csákánnyal vágtak barlangot a tüzérek s a hidegtől reszkető estéken, ha némi szünetek jöttek, gyenge tábortüzeknél melengtetük magunkat a föld alatt. Össze-összejöttünk a szomszéd ezredektől és ha előkerült néhány üveg pálinka is, szinte családiasan éreztük magunkat. Elbeszélgettünk az otthonról s nagyokat hallgatunk utána.

Egy ilyen földalatti estémen levelet kaptam a testvérkétől. Dehogy tudnám én leírni akkori ujjongásomat! Szerető aggodalommal értesített, hogy az ura olyan zászlóaljban harcol, melyet az ősz óta elvezényeltek tőlünk, de éppen most

értesült tőle, hogy a napokban megint a mi hadtestünkhöz fognak visszakerülni. Akkor föltétlenül fel fog keresni engemet is. De vigyázzunk magunkra mind a ketten! Nagyon vigyázzunk!... Folytatása is volt a testvérke levelének s ezt a folytatást már az édesanyám írta. Hogy Pesten van Pirikénél. Ő maga többször gyengélkedik ugyan, (. . . egyre fogyaszt a miattatok való bánat, édes fiam . . .), de föl kellett utaznia néhány hétre. Otthon most csak az apám van Lenkével, akiben sok örömet találják mind a ketten. »En most itt tartózkodom Pirike mellett, mert úgy vagyunk, fiam, hogy február végére kis katonát vár a testvérkéd. A derék Norcsics tizenhat sebet kapott valami ágyugolyó miatt, de annyira magához jött már, hogy az elmúlt héten hazautazott s Szálka Simont erősen megverte, amint halljuk és most Norcsics feleségül akarja venni a Vojtko-leányt...«

Letettem a levelet s eltűnődtem rajta. A testvérkéről hallott ujság megzavart. S azalatt nem egyszer gondoltam harcoló sógoromra, Vajda Zoltánra is. Hát ő vajjon tudja-e már? És ha tudja, mit gondolhat magában?

Aztán csak tavaszodni kezdett. Az ég szikrázó kékben borult le a Kárpátok gerincei fölé s a mély havon át itt-ott dugdosni kezdte már fejcskéjét a hóvirág. Akkoriban lettem hadnagy. Es akkoriban történt, hogy váltakozó szerencsájü harcok után nagy támadásra adta ki a parancsait Boroevics generális. Tudtuk, hogy Przemyslt kell fölszabaditanunk. Ha nem sikerül, vége a lengyel várnak! És akkor, az övig érő hóban, a duklai hágótól Bukovina szegletéig megkezdődött a Boroevics felszabadító csatája!

A Kárpátokban fürgeteg dult. És ebben a fürgetegben verekedni kezdtünk a Boroevics

paráncsára. A véznanyaku honvédek kétségbe-
 esve rajtáztak, mindig rajtáztak s lyukas köpe-
 nyek úgy csattogtak vékony lábszáraik körül,
 mint a zászló a nyele körül. A kárpáti tó piros-
 lett a vértől, délutánra pedig fekete lett az ellen-
 ség tömegeitől. Hatszor annyi volt az orosz, de
 mégis előretörtünk! Az ágyuk úgy zúgtak az
 erdők között és a sziklák tetején, hogy zugá-
 suktól a Tiszaháton se tudtak aludni az emberek.
 És a reszkető hidegben, a szemet vakító hóvihar-
 rokon keresztül mi mégis előretörtünk! Magyar
 és orosz katonák halott testein át, éhesen, ron-
 gyosan és dideregve, de mégis előretörtünk! Késő
 estéken szívdobogva fülelgettünk Przemysl vár-
 ágyuinak rettentő dobogására: tudtuk, hogy a
 lengyel várban hetek óta éheztek már a pajtá-
 saink s meg kellett menteni őket. Tudtuk, hogy
 messze északon, késő estéken szívdobogva fülel-
 getnek délfelé a przemyslierődök éhes katonái:
 közeledik-e dél felől az ágyudongás? A tudat,
 hogy nyolcvan kilométerre tőlünk százezer halálra-
 vált bajtársunk reszket az éhségtől, kétségbeejtő
 erőt adott a karjainknak. Előre! Mindig előre!

Egy hét mulva a cizna-baligródi műuton
 dörögtek az ágyuk. Akad-e még valaki ma, aki
 emlékezni tud a cizna-baligródi műutra és ha az
 eszébe jut még olykor, nem fakad-e könnyekre?
 Égbenyuló hegyek ágaskodnak a híres országot
 két szélén, hegyek ágaskodnak előtte és mögötte,
 haldokló katonák hemperegtek hörögve a hegyek
 oldalairól, az orkán tombolt, a honvédek köpe-
 nyei úgy táncoltak vékony lábszáraik körül,
 mint a zászló a nyele körül, az ágyuk megállás
 nélkül dolgoztak s mindig új, meg új katonák
 törtek föl a segítségünkre. Sikoltott a hó, de e
 sikoltozáson át is hallottuk, reszketve hallottuk
 egyre a przemysli útegek szunyogszerű dongását.

Am olyankor csak megreccsent a Czelder kapitány vezénykiáltása:

— Zweite Batterie! Vorwärts!

Meg kell itt halni! Meg kell itt halni! Nem gondoltam már többé apámra, anyámra, a testvérkére, a kis menyasszonyra. Csak arra gondoltam szünetlenül, hogy a szegény Vidróczki az éhező várban ténfereg roskadozva és égő hassal. Meg kell menteni Vidróczki pajtást!

Március közepén Baligród alatt rohantunk előre. Égbenyuló hegy meredezett az ut baloldalán: meg kellett mászni az ágyukkal! Egy szempillantás alatt nyolc bivalyt fogtak be minden ágyu elé, egész századok ugrottak a kötelek alá, a bivalyok elé, a többiek nekidültek a kereknek. Recsegett a kötél, fujtak a bivalyok, lihegtek és káromkodtak az emberek, a hófúvásban ömlött róluk az izzadtság, a kerekek nyomán megdőngött a hegy, felporzott a hó és az ágyuk kongva dübörögtek fölfelé! Mindig fölfelé! S szél süvítésén, ágyuk ordításán, a rajtázó katonák kiáltozásain, a dörömbölő ormokon át a második üteg egyszerre csak fönt volt a tetőn! És a tetőről láttam a gránátoktól reszkető és táncoló orموkat, mélyen beleláttam Galicia lapos belsejébe és egyszerre csak megütött a przemysli ütegek riasztó ágyuzása. Mintha biztatni akartak volna bennünket vagy mintha a reménytelenség utolsó üzenetét küldözgették volna felénk. Ne félj, Vidróczki pajtás, meg fogunk menteni!

Ott álltunk Baligród alatt, a tetőn. Az üteg felé kiáltottam:

— Granat 40!

És akkor megremegtek az ágyuk, tűz lobbant fel, rettentő dörgés rázta meg a hegyeket s zengő visszhangot vertek rá a völgyek és szakadékok. A négy gránát nagy zugással vágott le a

szemközti tetőre. Belerengett a havas tető, sziklák és emberek kalimpáltak a felporzott hóban...

— Rajta, fiuk! Egyestüz! Csak most az egyszer még, fiuk!

Az ágyuk megrázkódtak. Czelder kapitány a lábunk alatt erőlködött még az első üteggel, amikor... Amikor ijesztő suhogás hasított át a levegőn s forgószél rázott meg. Orosz gránát vágott le, alig száz lépésre oldalt.

Összeremegtem. Mert fedezetlenül álltunk a tetőn. Végigrohantam az ágyuk mögött:

— Tüzeljetek! Tüzel-je-te-e-ek!

És akkor egy másik zugó suhogás, de még ijesztőbb... Egyszerre forgószél kapott fel elvágódtam, de éreztem még, hogy valaki megütött a jobb halántékomon... Elterültem a havon, valami sötétségbe estem bele, de mintegy félálomfélében.... Nem tudom, akkor mindjárt-e, vagy csak órák múlva, de mintha Sándor György jajgatott volna felettem:

— Elesett a hadnagy ur! Vigyük le a hadnagy urat!

Amire fel tudtam nézni, éjszaka volt. Ugy éreztem, mintha üres dézsa lett volna a nyakamra illesztve. Belül, az agyvelőm helyén égett, mindig égett valami s meleg folydogált a nyakamon. Fűtött szobában feküdtem s kormos lámpa függött le a mennyezetről. Később fehérköpenyes orvosokat láttam. Felnéztem nagy kinnal és ekkor úgy rémlett nekem, de csak zavaros álom gyanánt, mintha Vajda Zoltán főhadnagy álldogált volna mellettem, komoly arccal. Mintha hosszú idő óta álldogált volna már így a fejemnél, rongyos gyalogsági köpenyben, sapkája alól kicsüngő hajjal, két barázdával a szája két sarkán. Mindez olyannak tűnt föl, mintha álomban történt volna, az orvosok is mintha megnyult,

álomszerű taglejtésekkel siettek és hadonásztak volna fel és alá a lámpa kormos világánál. Aztán mintha jajgató katonákat cipelgettek volna befelé a szanitészek. Hihetetlenül furcsa volt. Azalatt pedig éreztem, de ezt is csak olyan álomfélében, hogy a nyakamon valami meleg szivárgál. Tudtam, hogy a vérem szivárog.

Fölemeltem valahogy a fejemet és Vajda Zoltánnak, ahogy találkozott a szemünk, könnyött le az arcán. A főorvos hozzálépett:

— A sógorod? Gránátszilánk érte a fejét. Jobban lesz.

Ezt a megjegyzést jól hallottam még s meg-rázkódtam az örömtől. Arra is emlékszem, mintha Vajda Zoltán lehajolt volna föléem és mintha meg-simogatta volna a fejemet.

Aztán hosszú, igen hosszú zakatolás következett. Néha mintha felrévültem volna és mintha azt suttogtam volna valaki ismeretlen felé:

— Hol vagyok?

— Miskolcon, hadnagy ur.

Ez a hang mintha a Sándor Gyuri hangja lett volna.

Máskor meg mintha orvosok babráltak volna a fejem körül. Azt hiszem, orditozni kezdtem olyankor. Zavaros, lázas álmakba merültem, hallottam a honvédek ijesztő csatakiáltását a telatini erdőben furcsán elnyujtott, borzongató nyávogással. Mintha tizezer fehér csontváz üvöltött volna felém tulvilági kórusban. Máskor Vidróczki pajtást láttam: ő volt Przemysl várának parancsnoka s kitörvén a várból s foglyul ejtvén az orosz cárt, maga elé vitette s nyerítés-szerűen röhögött a szemébe. Majd vállon-csapta fidélisen a cárt: »micsoda hetyke fattyak vagyunk mi ketten, tata! Te suszter maradsz ezen-tul, én pedig hekus leszek Budapesten!« Aztán

az ágyuimat láttam, amint négykézláb másztak föl a baligródi magaslatokra s azalatt egymáshoz beszélgettek: »disznóság, disznóság, hogy így nyújtják ezt a háborut... Maholnap bele fogunk repedni egészen.« Sajátszerű, elnyult ákombákomok táncoltak előttem, tüzet öntöttek a fejembe s rám-vigyorogtak. Aztán borzongató tánclépésben kezdtek fujni a testvérke nótáját, fejetlen, hamis kardalban. Mintha szándékosan ferdítették volna el s azalatt hetykén kurjantottak bele ismeretlen, kísértetszerű alakok. Azalatt zugott-zugott és égett a fejem. Néha mintha letörölte volna valaki veritékes arcomat. A vonatdöcögést hosszú ideje nem hallottam már magam alatt. Később mintha a kis menyasszony ijedt tekintete villant volna föl előttem, de akkor újból feketearcu katonák kezdtek visitozni a fekete Kárpátokban s a felhők mögül csontváz-huszárok vágattak előre. Minden csontváz-huszárnak ágyu volt a hónalja alatt s tátott szájjal sipitoztak: »Tüzelj, testvér! Éljen Ferenc József!«

Aztán elmúlt ez is. Elmúlt az ijesztő visitozás a fejemben. Csak arra emlékszem, hogy amikor fölnéztem mégegyszer, a kis menyasszony ült az ágyam szélén. Rám mosolygott. De olyan fáradt volt az a mosolygása.

— Hol vagyok, kedves?

— Budapesten, — mondta okos-csöndeskén.

— Hányadika van, kedves?

— Április három. Holnap lesz husvét vasárnapja.

S elmondta a kedves, hogy édesanyám mindennap fölkeresett és bizonyos, hogy itt lesz nekem. A testvérke fölkelte már, de még nem szabad elhagynia a szobát. Az édesapám háromszor járt fönt hazulról, Norcsics zászlós ur ellenben megházasodott, nőül vevén a Vojtko-kis-

asszonyt. Mert az öreg oly rettentően verekedett a hárctéren, hogy még betegségében zászlóssá léptették elő. Apa, — sóhajtott fel a kis menyasszony — nagyon háborus-párti képviselő és most ő vezeti az *Aranyat-Vasért* elnevezésű hazafias akciót, azonfelül alparancsnoka a budapesti polgárőrök csapatának.

Jókor délután volt: a nap besütött a kórházi ablakon. A kis menyasszonyt néztem meghatottan:

— Mi hir Przemysl váráról?

— A vár elesett, tiz nappal ezelőtt. Valami százhuszezer katona ment belőle a fogságba. Mindenki sirt akkor...

Éreztem, hogy könny tolul a szemembe s leszívárog a halántékomon. Hol lehet azóta Vidróczki pajtás!? Százhuszezer társával talán éppen most menetel a kievi országoton.

— Csak nyugodjon meg, — csitított nyájaszkodva. — Majd jórafordul minden.

Nyugodt-csöndeskén beszélgetett hozzám, amikor lábujjhegyen benyitott a két öreg.

Ahogy megláttak!

Az apám arcban megfogyott s a bajusza gondozatlanul csüngött lefelé. Édesanyám sem volt már a régi: feltűnően sáppadt lett s ijedten rebegett a pilláival. Megállt a két öreg az ágyam mellett és mialatt meghatottan néztem őket, könnyekre fakadtak.

— Hogy vannak, édesapám?

Felsóhajtott:

— Megvagyunk, kedves fiam. Csakhogy téged is épségben hozott haza az Isten! Most már nyugodtabban érezzük magunkat.

Az apám beszélt, felváltva a kis menyasszonnyal. Édesanyám alig szólt valamit. Csak nézett-nézett furcsánrebegő szemeivel. Talán meg-

érezte, hogy nem sokáig nézhet már így engemet!

— Ha jobban leszel, — biztatott az apám — majd hazajössz, fiam.

— Édesapám, — és felsóhajtottam. — Sose lesz vége ennek a háborúnak.

Az anyám ismét olyan furcsa ránditással kapta el a fejét. S megsimogatott:

— Ne beszéljünk előre, fiam. Nem tudni, mi van megírva a jövőben.

Azok a csöndes kórházbéli délutánok! Az ablak tetején benéz ránk a tavaszi mennybolt kékje, itt-ott fehér felhők usznak el a véghetetlen magasságban. Az ablak előtt susog a platánfa, az asztal közepén piros virágok égnek. Naponta kétszer-háromszor benéznek az orvosok s annyi barátsággal biztatják a szegény katonát, hogy a szegény katona szive megindul ennyi bajtársi jóságra. Néha mankók tipegése hallatszik be a folyosóról, néha nyöszörgő katonákat cipelnek el hordágyban. És a szobákban reggeltől-estig tesz-vesz, vizet ad, beszélget hozzám, a segítségemre van vagy olykor ujságból olvas föl a kis meny-asszony.

Csak estétájban bucsuzott el tőlem. A folyosón már várt reá Hancsu szakácsnő, hogy hazakísérje. Egy délelőtt azt mondta a kedves:

— Ebéd után apa is meglátogatja magát.

S ebéd után csakugyan megjött az öreg méltóságos. Már messziről meghallottam szöges bakancsainak kopogását. Belépett, pónilovacska-szerű baktatással, sál volt a nyakában, a fején ellenben tüntető-hetykén a budapesti polgárőrök sapkája.

— No, hogy vagy, öcsém? — és fürgén adott kezet. — Jártam már itt, persze akkor még kutyaliter voltál, de hát ez katonasors. Egyikünk

se tudhatja, kit, hol és mikor terít le a golyó. És ha talál, az a legszebb halál, mint a költő, vagy kicsoda is mondta. Remélem, mihelyt talpra állsz, első dolgod lesz visszamenni a harc-vonalba, a csatázó vitéz bajtársak közé...

— Okvetlenül, méltóságos uram, — feleltem szerényen.

Az öreg föl és lefelé baktatott:

— Ne szólíts már méltóságos urnak! Szólíts ezentul Gyula bátyádnak! De most másról van szó, öcsém. Most arról van szó, hogy mint aktivitásos fül- és szemtanutól hallani szeretnék tőled néhány objektív megállapítást az általad netán megfigyelt esetleges felszerelésbeli, ugyszintén az itt-ott felmerülhetett egyéb hiányok sürgős szóvátételére vonatkozólag. Milyen például az ellátás, közelebbről: az utánpótlás a csatanapok alkalmával?

S odaszólt egy elálló-fülű fiatalembernek, aki ezideig óvatosan lapult meg az ajtóban:

— Jegyezze csak, öcsémuram!

Az ifju titoknak tenyerébe kapta noteszét. Az öreg rámnézett:

— Nos?

— Hát, Gyula bátyám, tudom is én! Ha csata van, municióban nincs hiány, de az enni-valóban való utánpótlás bizony gyöngé. Sokszor napokig is elmarad...

— Példátlan hanyagság! — pattogott az öreg.

— ...ezen azonban nem lehet csodálkozni, mertha megindul a pergőtüz, nem akadt még olyan bolond szakács, aki a csapkodó gránátok között menjen előre a kondérrel...

Az öreg nyakig-vörösen bökött a titkár felé:

— Jegyezze csak, öcsémuram: »A miniszterelnök ur figyelmét vagyok bátor felhívni ama

szégyenszerű harctéri tünetekre, melyeknél fogva többrendbeli hadosztályok szakácsai leplezetlen gyávaságról tesznek tanubizonyságot. Indítványozom ennélfogva, miszerint bizonyos hadosztályok szakácsaira nézve záros határidőn belül folyamatban teendő a kicserélési parancs s nevezett szakácsok lehetőség szerint azonnal beosztandók a gránátdobáló detasmanokba.«

Az öregur ugyanakkor ingerült hangon tette szóvá előttem Budapest fő- és székváros egy bizonyos rétegének ama kozmopolita jellegű magatartását, melynélfogva nevezett réteg nem átalija a közrendre és közfegyelemre éjjel-nappal önzetlen hazafisággal vigyázó polgárőröket a »polgór« csufszó guny-nyilaival meglövöldözni.

— Én ugyanis a polgárőrség elnevezéssel felállított valóban közhasznú, a harcoló frontot hátulról támogató, tehát tagadhatatlanul hazafias jellegű intézmény alparancsnoka vagyok s egyben az *Aranyat-Vasért* című nemzetmentő akciónak egyik vezérlő embere.

— Gratulálok, Gyula bátyám! Valóban gratulálok!

Jólesett neki az elismerés. És már bucsuzott is azzal, hogy egy komoly honfinak ma valósággal főni kénytelen a feje a közgondok miatt. Utoljára biztatni kezdett:

— Mihelyt úgy érzed, öcsém, hogy ki tudsz egyenesedni, nyomban indulj a harcvonalba! Magyar hazánk határait ugyanis okvetlenül ki kell terjesztenünk a Nagy Lajos dicső királyunk hármás tengerpartjáig. Enélkül nem dugjuk vissza hüvelyébe kardunkat!

Ahogy ketten maradtunk, a kis menyasszony felsóhajtott:

— Zoltánka, ha tudná, hányszor összeszólalkoztam apával! Én azt szeretném, ha vége lenne

már mindennek. Apa pedig egyre azt mondja, hogy ő imperialista...

Igy ment el vagy egy hónap s a testvérke még egyszer se keresett föl. A kis menyasszony viszont még egyszer se maradt el addig. De május elején, amikor már fentjártam a szobában, így szólt hozzám egy délelőtt:

— Én most elmegyek, mert egyet-mást be kell vásárolnom. Délután ugyis kinéz magához a mama.

Az édesanyám ki is jött, de nem egymagában. Mert velejött a testvérke is és a cselédleány egy kiabáló legénykét hozott utána az ölében.

Az ablakban ültem és ahogy fölnéztem, rég nem érzett melegség szállt a szívemre. Ott állt előttem a testvérke: asszonyosan csillogó szemével. És amire fel tudtam volna állni, már a nyakamba szaladt, mint annyiszor azelőtt:

— Zoltánka!

S a régi bizalommal nézett föl a szemembe:

— Ne neheztelj, Zoltánka, hogy előbb nem jöhöttem hozzád. Hiszen jöttem volna én, de nem lehetett, — s gyöngye pironkodás futott át az arcán. — Most már ketten vagyunk..

Hátrafordult s a leánytól átvette a verekedő lurkót. Mert a legényke kiszabadította valahogy a karjait s össze-vissza hadonászott parányi ökleivel. A testvérke az ölembe tette át s kedves zavarral magyarázta:

— Ez a legkisebb Zoltánka.

Megcsókoltam. Az első pillanatban az arcomba kapott. A testvérke föl kacagott:

— Vigyázz, mert nem ismer tréfát!

Mellém ült a kedves és attólfogva végéig nem volt a szerető kérdezőgetésnek. És mialatt a legényke elaludt az ölemben, a testvérke felsóhajtott:

— Istenem, csak vége lenne már ennek a háborúnak! Hát te mikor indulsz haza, Zoltánka? — s a szeme úgy mosolygott, mint régen, amikor még nem volt oka a szomorkodásra.

— Talán a jövő héten, testvére. Megígérték, hogy legalább egyhónapi szabadságot adnak.

— Jaj, de jó lesz! — és felujjongott. — Akkor én is hazamegyek a mamával, meg a kisfiammal!

Az édesanyám csöndes elbusulással nézett így hármunkat. A fiucska a karjaim között aludt. S egyszerre csak — honnét, honnét nem! — a testvére előhuzta a hervadt katonasipkámát s szóltalanul kezdte forgatni az ujjai között. És a sapkarózsámnál észrevettem akkor azt a száraz rozmaringszálat, amelyet ő tüzött oda, mikor a háboruba indultam.

Rámnézett és bus emlékek felhői tükröztek a szemében. Halkan kérdezte:

— Az én virágom ez, Zoltánka?

— A tied, testvére.

Csőndes busongással hajtotta le a fejét...

...Hétfőn délután elvált tőlem az édesanyám. Ugy volt, hogy szombaton én is utánuk indulok a kis menyasszonnyal.

Egyelőre hatheti szabadságot adtak. Szombaton reggel utrakészen állított be hozzám a kis menyasszony, de mögötte ott állt egy mahomettermetű zászlós is, teljes harci-dresszben. És rengő haptákat vágván előttem, előírás szerint bemutatkozott:

— Herr Leutnant! Faehnrich in der Reserve Dániel von Norcsics stellt sich gehorsamst vor!

Mert Norcsics volt ez a rengőtalpu zászlós. Két kitüntetés zörgött immár a mellén (ő laskának nevezte őket) s a lábain olyan egy-pár gigászi bakancs, amelyet még mustrának se szo-

kott varratni a hadbiztosi-kar. A régi barátsággal öleltük meg egymást.

Kocsiba ültünk s félóra mulva vonatra szálltunk. Ugy repült el az utazás, hogy észre se vettük. Öreg barátommal magunk elé idéztünk a felejthetetlenül letűnt napokat s megemlékeztünk a bajtársakról is, akiket soha már nem fogunk látni e földi életben. Az ilyen emlékekre hosszan elhallgattunk s különösen a kis menyasszony tünődözött el egyre többször. Olyankor távoli felhők árnyai tükröztek lenvirág-szemeiben s hosszan nézegetett kifelé az ablakon.

Délután megérkeztünk. Norcsics elbucszott azzal, hogyha éltet a Teremtő, csak ott találkozunk megint, hol »a halál kaszája arat«. És a feleségéhez hajtattott át.

Mi pedig együtt maradtunk az öreg házban, akik oly kedvesek voltunk valamikor egymásnak.

Hanem sok minden megváltozott azóta!

Az öreg ház hiszen a régi volt most is, de a lakói nem voltak már a régiek. Az apám tavaly óta felhagyott ártatlanul nagyzó szokásaival s a bajusza rendetlenül csüngött lefele. A testvérke elárulta, hogy éjszakánként nem tud aludni az apám. Éjfeleken túl forog az ágyban s olyankor többször hallják a sóhajtozását. Az anyám tavaly ősz óta a derekát fájlalta. Most napokon át üldögél a karosszékben, a szeme ijedten röpköd ide-oda s néha az ágyból se kél föl. Csak ritkán szokott áttévedni már a konyhába s a háztartás minden gondja a testvékéé. Valahogy nem mennek már úgy a dolgok, mint azelőtt.

De egyéb változások is történtek a házban, amióta megérkeztem. A testvérke s a kis fia az anyámmal aludt együtt, a kis menyasszony pedig a testvérke régi szobájába költözött át. Most már ő volt a ház kisasszonya. Édesanyám néha

órákon át eljátszadózott a kis unokával s mialatt a testvérke csapongó kedvvel parancsnokolt a házban, a kis menyasszony szemeiben ott láttam a csöndeske elbusulást, mint tavaly ilyenkor a testvérke szemeiben. Mintha valami alig érezhető feszültség hallgatózott volna a ház felett s csak a véletlenül mulik, hogy minden kirobbanjon egyszer. De megnyugtattam magamat, hogy képzelődöm. Tudtam, hogy az anyámnak kedvence a kis menyasszony.

A május a vége felé járt s én alig mozdultam ki még a kapun. Az apám nagyrészt lóháton nyargalta be a határt és csak ebédre, meg vacsorára vetődött haza. Esténkint ki-kiültünk a széles verandára s ha már feljött a holdvilág is, elhallgattuk a mezei munkások hazafelé igyekvő nótáit. Egészen újak voltak ezek a nóták, furcsa bánattal elzengők, mindegyik egy-egy nagy sóhajlás az apák és legények után, akik elmentek hazulról és azóta is hiába várják őket minden estén.

Ott ültünk négyen a verandán: az apám, a testvérke, a kis menyasszony, meg én. Anyánk lefeküdt már olyankor vagy a kis unoka felett őrködött. És nagyokat hallgattunk a verandán. Ismét megütött az érzés, hogy valami nincs egészen rendben.

Néha felsétált hozzánk öreg tanítóm is. Ujságot tartott a kezében s már messziről intgetett:

— Ujabb negyvenezer fogoly, száztiz ágyu s kétszáztizenöt géppuska! Most már meg nem állunk Moszkváig!

Bosszantott az öreg lelkesedése s nem egyszer azon a ponton voltam, hogy felugrom:

— Hagyja el, tanító ur! Kilenc hónap óta döglenek az emberek. De miért? Hogy egyszer

az egyik győzzön, három hónap múlva a másik győzzön?! Disznóság, tanító ur, disznóság! Én hazafias ember vagyok, de megmondom nyíltan, hogy félttem az életemet s növekvő remegéssel megyek bele minden új csatába...

De nem szóltam semmit. Ugyse tudtam volna meggyőzni a tanító urat, aki ezalatt magyarázni kezdett az újságban közölt térképről:

— Akármi legyenek, ha egy hét múlva nem mi vagyunk az urak Przemyslben!

A lengyel vár nevére kiujultak fájdalmas emlékeim:

— Istenem, mi lehet azóta szegény Vidróczkival! Gondoljunk olykor a halottainkra is, tanító ur!

A Vidróczki nevére azonban ingerülten nevetett fel az öreg:

— Kutya baja a szemtelenjének! Hat héttel ezelőtt itt járt...

— Kicsoda? Vidróczki?

— Eltaláltad! Ő járt itt, de negyednapra csendőrök zsuppolták el azt a tiszteletlen alakot...

Nem hittem. Am fölvilágosítottak rövidesen, hogy így van szórul-szóra. Przemysl második körülzárása előtt Vidróczki egy 65-ös hadnagynak lett a puccerje, otthagya a várat s azóta a kárpáti front mögött drukkolt szakadatlanul. Hat héttel ezelőtt a hadnagy azzal küldte haza, hogy az új egyenruháját vigye utána a harctérre. Vidróczki szerencsésen meg is érkezett a városba, ott a katonaszabótól átvette az új egyenruhát, de nyomban fel is huzta magára. A hadnagyi egyenruhában megfordult a moziban is, ahol többen lettek figyelmesek a közismert suszter magas rangfokozatára, a moziból hazajött a »hadnagy ur« és olyanokat hazudott a faluban, hogy mindenki elhitte neki. Azzal hányta magát a koc-

mában, hogy egyesegyedül hat orosz bakát, meg egy őrnagyot ejtett foglyul s úgy huzta őket maga után a magyar lövészárok felé, mint a mészáros a bornyubört. Történetesen tanuja volt a jelenetnek Károly Ferenc József trónörökös is, ott helyben hadnaggyá nevezte ki s az arany vitézségi érmet sajátkezüleg akasztotta ki a mellére. És Vidróczki a hadnagyi ranggal négy napja terrorizálta már a falut, amikor jöttek a csendőrök, lehúzták róla a tisztí bluzt s visszatoloncolták a frontra...

A lélegzetem állt el ennyi vakmerőségre:

— S mi lett a haszontalannal?

Az apám, a testvérke s a kis menyasszony mosolygott. A tanító ur szippantott néhányat s bosszusan folytatta:

— Mi lett volna? Semmisse! Mert olyan szerencséje van annak a szemtelen alaknak! Még én is komolyan elhittem neki, amikor tiszteletét tette nálam, hogy csakugyan elérte a hadnagyságot. A csendőrök elzsupolták s szabadságra hazajött falubeli fiuk beszéltek, hogy amikor raportra vitték a tábornok elé, a tábornok nevetni kezdett s azt mondta, jelen esetben nem tehet semmit, mert Vidróczki javithatatlan s különben is nem akart ártani senkinek, csak nagyzási mániába esett. Az ellen pedig nincs orvosság a világon, mondta a tábornok. No, én ugyan megtanítottam volna azt a piszkot!

Azalatt mentek a napok s a háznál maradt minden a régiben. Édesanyám egyre kevesebb-szer kelt föl és egyre többször feküdt vissza. A testvérke volt a ház parancsnoka s a kis menyasszony örömmel segített neki. Ugy láttam, pájtási viszonyban vannak megint.

A szabadságom a vége felé járt: három-négy napom lehetett hátra. Szálka Simont nem

láthattam föbbé, mert Simon a Norcsics-féle tettelegesség után önként jelentkezett s be is vount valahová. Az öreg tanító vette át az új iskolát, Szálka Simonnak pedig elveszett a hire. Zohor Abris a határban barangolt szüntelenül, de Abrist igazán nem akartam látni. Beszélték, hogy azóta ötször dobták ki a sorozásról, miután megállapították róla, hogy elmezavara gyógyíthatatlan. Akkor már olyan szakállt növesztett, mint Jézus Krisztus, rongyos lett, az erdők alatt kószálgatott, sajátmagával veszekedett s az emberek messziről kitértek előle, mivel szentnek tartották.

Egy délelőtt belémkarolt a kis menyasszony:

— Mondani szeretnék magának valamit.

— Parancsoljon, kedves.

Mintha megakadt volna. Aztán csaknem alázatosan mondta:

— Nem parancsolni akarok...

A kert felé indultunk el. Jókora délelőtt volt, felhő nem látszott. Hallgatagon mentünk végig a kettős ribizlisor között.

Leültünk a pázsitra. A kis menyasszony lehajtotta a fejét.

— Valami baj van, kedves?

Rámnézett. Könny csillogott a szemében:

— Már előbb is említeni akartam. Most, hogy megint elmegy, nem halaszthatom tovább.

Elhallgatott. Aztán így kezdte, csöndeske hangon:

— Valahogy sehogyse vagyok, Zoltán. Tavaly, amikor ránkjött ez a háború, úgy volt, hogy meglesz az esküvőnk. Lekéstünk vele. Jobb lett volna pedig. Mert azóta valahogy... Tudom is én... Az apám nem törődik velem. Ha ott-hon vagyok, neki úgy jó minden, ahogy van, csak a szobákhoz ne nyuljak. Ha meg itt va-

gyök... Itt sokszor olyan furcsán érzem magamat...

— De kedves! Hogy mondhat ilyet!

Felmosolygott a könnyein át:

— Félreértett, Zoltán. Az öregek olyan jók hozzám, mintha a saját lányuk lennék. De én érzem, mégsem vagyok az. Isten látja a lelke-
met, úgy szeretem a testvérkét, mintha a saját testvérem volna. De... de...

Tehát igazam volt, amikor megfigyeltem a két leányt! Most azonban, hogy a kis menyasszony fordult hozzám, szinte védelemért, izgattott lettem:

— Folytassa csak, kedves! Most már tudni akarok mindent! Mi van a testvérkével?

Esdekelve nézett rám:

— Ne gondoljon rosszat a testvérkéről! Ő igazán nem tehet róla, de öneki, hogy úgy mondjam, mégis több joga van a háznál...

— Kedves, — és megfogtam a kezét. — Senkinek több joga nincs e házban, mint magának. Majd rendet csinálok én mindjárt!

— Csak ezt ne, Zoltán! — s összetette előttem a kezét. — Nem akarom! Maga félreértett most. Én csak azt akartam mondani, hogyha a felesége lennék, mégis más lenne a helyzetem...

Magamhoz vontam a fejét:

— Nyugodjon meg, kedves. Ha nagyon akarja, holnap vagy holnapután megtarthatjuk az esküvőt. De fölösleges így sietni! Nem tudjuk, mit hoz reánk a jövő, mi lesz még az én sorsom odakint? Minek kötném le magát? Ne próbáljon tiltakozni, kedves. A háznál maga az első s ezt tudtára is adom mindenkinek...

— Jaj! — és úgy kérlelt. — Csak ezt ne!

— Akkor feleségül veszem! Rendben van?

Csöndeskén ingatta a fejét:

— Nem tudom... Nem tudom...

Fel voltam háborodva a testvére ellen. A kis menyasszony könyörgött még, de nem figyeltem rá többet. A tornácon ijedten hagyott el s bemenekült a szobájába. Az udvaron éppen fogtak, mert ma kellett felülvizsgálatra jelentkeznem.

Az anyámhoz siettem. Párnázott karosszékben pihent a nappaliban s a kis unoka az ölében kiabálgatott. Történetesen az apám is bent volt. Kiváncsian figyeltek föl mind a ketten, ahogy benyitottam:

— Holnapután mennem kell, édesanyám. Mit szólnának hozzá, ha holnap feleségül venném Lenkét?

Egyszerre kérdezték:

— De miért most?

— Mert nem akarom, hogy Piri megalázza a menyasszonyomat!

Nagy csönd támadt. Később hozzámlépett az apám s vállamra tette a kezét:

— Nincs igazad, fiam. A két leány közt senki nem tesz különbséget.

Édesanyám rámnézett megfonnyadt arcával s olyan furcsán rántotta meg a fejét:

— De igazad van, fiam! Én vagyok az oka mindennek! Istenem, olyan szerencsétlen vagyok! Jaj, ha mégegyszer vissza lehetne csinálni...

Az apám meglepetve fordult vissza:

— Miket beszélsz itt össze, te asszony?

Szánalommal vegyes érzéssel álltam az anyám előtt. Szinte banni kezdtem, hogy megint fájdalmat okoztam neki. Az anyám lehajolt a ficánkoló apró legényke fölé:

— Emiatt a fiucska miatt sokat gondolkoztam már. Fiam, hagyjuk még azt a házasságot!

Nem tudni, mi lesz velünk holnap? Hátha nem jön vissza többé az apja! Hátha... — s lehajolt a legénykére, úgy sirt.

(Ez a második félbeszakadt »hátha« annyit jelentett: hátha én se jövök vissza egyszer!)

Az anyám megrázta a fejét, megint olyan különösen:

— Mi is öregszünk és betegszünk. Mi lesz akkor ezzel az aprósággal? Fiam, bocsáss meg, mindig jót akartam neked is, a testvérkének is...

Hallgattam: nagy okom volt rá. Az apám is hallgatott, ő azonban azért, mert szót nem értett az egészből. Az anyám, amikor lecsillapodott valamennyire, így szólt:

— Küld be csak a kis menyasszonyt!

Fellélegzettem. Bementem a testvéрке régi szobájába. A varrógép körül tett-vett valamit.

— Jöjjön csak, kedves.

A folyosón szembejött velünk a testvéрке. Meghallhatta, hogy odabent sir az anyám, mert csudálkozva kapta fel a fejét, aztán elnézett fölöttünk s bosszusan sietett el a konyha felé.

A kis menyasszonyt bevezettem a nappaliba. Ahogy meglátta az anyámat, hozzászaladt, térdre esett előtte s ölébe hajtotta a fejét:

— Mama... Én nem vagyok az oka semminek...

Az anyám sirt, a kis menyasszony sirt, a legényke pedig torkaszakadtából kiabált kettejük között.

Magukra hagytam őket.

Az udvaron várt a kocsi. Egy óra mulva már a városban voltam s a főtörzsorvost kerestem. A megyeházán vizitálta a legényeket. Soronkívül megvizsgált s kijelentette, hogy akár e pillanatban indulhatok a frontra. Majd áthivott a szomszéd terembe, hol a háboru óta nyolcad-

szor kerültek már mérce alá fiatalok és öregek. Mert nagy szükség volt odakint a katonákra: két hónap óta széleseben vágattak már Oroszország belseje felé a Ferenc József ezredei s e vágatás alatt nagy fogyatkozások estek bennük.

Valami félórát maradtam a sorozási teremben. Egy pápaszemes, kemény-szemű ezredes volt a bizottság elnöke. Hát jöttek egymásután a legények: bizony girhes is akadt köztük és mégis bevették. Bizony, egy se maradt itthon akkorára a kettő-három nyomorult vacakból.

Már el akartam köszönni az ezredestől, amikor egy púpigszakállas, gubancoshaju, tömzsi alakot vezettek a mérce alá az altisztek. Megijedtem: a félkegyelmű Zohor Ábris volt! Bajusza gondozatlanul csüngött, a szemgolyói vadul forogtak. De csak félpillanatig. Mert amint észrevette az ezredest, csak kipattant a mérce alól, odaugrott hozzá, kislányos bókot csinált előtte, persze szüzmeztelen állapotban, aztán megpaskolta az ezredes állát és ravaszkásan sunyított hozzá:

— Hogy vagyunk, tatuskám?

Az öreg katonát elfutotta a harag:

— Mars! Hinaus! Eins für allemal untauglich!

Három altiszt akkor már megragadta és ráncigálta is kifelé a kapálózó Abrist. Am Zohor Ábris megismert azalatt és miközben kifelé taszigálták, nekieresztette hörgő torkát:

— Te is itt vagy, jópipa! El fogtok patkolni mind s pokloknak kénköves tüzein recsegni és pörkölni. Nem hallgattatok rám! Most imé az Antikrisztus bujtogat közöttünk! Hát dögöljete meg, pimaszok!

Kilökték. Az ezredes hozzámhajolt, a homlokára mutatott:

— Ganz verrückt!

Zohor Abris valóban bolond volt már. Gyógyithatatlan bolond. S magamban mélyen meghatódtam a háborúnak e szivfacsaró áldozatján.

Délután otthon voltam újra s készülődni kezdtem. Az esti vonattal indulni akartam az ütegemhez, amely akkor már orosz földön harcolt. Sándor Gyuri serényen pakolgatott a folyosón, itt-ott egy pillanatra fel-feltűnt a kis menyasszony is, amint csöndeskén segítgetett neki.

Nagy némaság borult a ház köré. Én a diákszobában öltözködtem azalatt. Fogalmam sem volt, mi történhetett itt, amióta a városban jártam. Szinte örültem, hogy el kell mennem. A csizmát felhuztam már, a kardot felkötöttem. Kevés időm volt. A két öreghez készültem, amikor a testvérke nyitott be hozzám.

Azt hittem, bucsuzni akar tőlem. Tévedtem. A testvérke megállt a szoba közepén s furcsa fény villant fel a szemében:

— Zoltán, kérlek, mit avatkozol te az én dolgomba?

Tehát azért jött, hogy számonkérjen. Nem akartam rossz emlékekkel távozni s mindössze annyit feleltem:

— Csak a saját dolgaimba szoktam beavatkozni.

Erre már felcsattant! Sohase hittem volna, hogy ilyen vakmerő lehessen a testvérke:

— Vedd tudomásul, hogy itt én parancsolok!

No, erre már elfutott a méreg:

— Tévedsz. Ebben a házban én parancsolok!

— Igen? — és összeharapta a száját. — Szóval kiadod az utamat! Jó, elmegyek!

— Nono, testvérke, azt nem mondtam...

Dehogy hallgatott rám! Reméltem, hogy most mindjárt elsirja magát és akkor minden

rendbejön. De a testvérke megfenyegetett. Az összeszorított öklével fenyegetett meg:

— Zoltán, vigyázz! Mert baj lesz, ha beszélni kezdek egyszer a mamának!

Elnevettem magamat ennyi konokságra. De nem nevetett a testvérke:

— Kiutasítasz? No megállj! Azért se megyek!

— Jól teszed, testvérke.

Akkor már bevágta maga után az ajtót, hogy csak úgy csattant! Én pedig megindultam az öregekhez, hogy elköszönjek tőlük. Édesanyám feküdt: beteg volt szegény. Az ágya mellett ott állt az apám, meg a kis menyasszony. De se a testvérkét, se a kisleányt nem láttam a szobában, ami mégis elszomorított.

X.

Köröskörül, ameddig el tud látni a szem, ingoványok. Mindig ingoványok. Néhol rengeteg-erdők, amelyekben sok száz esztendővel azelőtt a szlávok őslakói, a drevlyánok vivtak csattogó baltaharcokat egymás törzsei és nemzetségei ellen. De hova lettek azóta a drevlyánok? Sehol egy falu, élő idegennek sehol semmi nyoma. Fülükre-bocsátott sapkáju katonák laknak most az erdőkben és a mocsarak között. A felhők itt huzogatják uszályaikat, alig arasznyira a fejünk felett és ha szétlebbenti őket a szél, felsóhajt tőle a sás, a nádibuzogányok pedig lengve hajbókolnak. S meg-megzörög valami a nádasban, mint otthon késő ősztáján a kukoricás. Néha kibujik még a napocska, de egyre ritkábban.

November volt.

Sok hónap ment el azóta, hogy utoljára láttam a kis menyasszonyt, meg a testvérkét. Hányszor kezdtem riadozni azalatt az ágyuk szavára, miközben szántásokon át, erdők szélein, porzó homokban és vízmosások árkaín keresztül rohantunk előre, mindig előre! S egyre izgatottabban és szorongóbb érzések között kezdtem kapkodni az ágyuk zúgására. A katona inkább-ember mindenki másnál, mert a csata halált, mindig halált jelent.

Hosszu hetek óta álltunk már a Pripjaty-mocsarak között. A határ zúgott. Ruhánkat beverte az agyag, szakállunk kinőtt, a körmünk be-

szakadt. Betegesek és soványak voltunk s a köpenyeg széle úgy csattogott a lábszáraink körül, mint a zászló a nyele körül. Aztán eső jött és ha itt-ott megszakadtak a felhők, különösen este-tájban, messzi délnyugatról lángoló vörösből nézett vissza reánk az ég alja. Tudtuk, hogy arra kell lennie valahol Magyarországnak!

Napok óta hideg esőnek permetegje szállt s ahogy kiöntött a Pripjaty vize, amely messzemesse, valahol az ingoványok legközepén kanyargott ismeretlen útja felé s a félvilágot elárasztották az ingoványok, — napok, sőt hetek óta pihentünk már tétlenül.

E sáros és hideg napokon, mikor az ágyuk is ponyva alatt heverték, órákig elfeküdtem a fedezékben és sokat gondolkoztam olyankor. A balkaromra fektettem a fejemet s órákon át elhallgattam a vérem rejtelmes zúgását. Mintha a föld mélyéből, titokzatosan kongó üregeken át jött volna felém ez a zúgás. Az életem szünetlen zakatolása volt ez, amelyet most figyeltem meg így először. De ugyanakkor rémület szállt meg, mert a vérem zúgásán át olykor-olykor földalatti tompa ütéseket éreztem. Egyszer mintha északi irányból, egyszer mintha déli irányból jöttek volna ezek a tompa dobbanások szabályszerű ütemben, többnyire négyszer vagy hatszor egymásután. Szorongva kezdtem hallgatózni a föld alatt s rájöttem, hogy messze, nagyon messze tőlünk, túl délre és északra a mocsarakon, vad ágyuzás folyik. A tompa dobogás mindig szaporodott s egy-két óra múlva már oly féktelenül dobogtak, hogy fedezékem falán meg-megremegtek a homokszemek. Mély megindultság fogott el, mert tudtam, hogy messze tőlünk megint emberek haldokolnak.

Hiszen ha megmondta volna valaki, meddig

tart még? Bizonyára bele tudtunk volna törödni. De így! Ilyen bizonytalanul, örök rettegésben, cél nélkül, hiu reménytelenséggel!

Esténkint, öten-hatan, összeverődünk valamelyik tiszt-fedezékben. Kigyult a petróleumlámpás és mi körbe-ülve a gyér szalmán, beszélgetni kezdtünk: hogy volt? mint lesz? A hangulat keserü lett már a tisztek körében is.

De ezek az esték is elmultak s én napokon át a fedezékembe vackolódva figyelgettem a vérem zúgását. Lévert és szomorú voltam. Hazulról rossz híreket kaptam: az anyám nagyon beteg volt. De megnyugtatót némileg, hogy a kis menyasszony, meg a testvérke közös levelet írt hozzám s egyenlő szeretettel biztatgattak, hogy csak reméljek, mert ők sokszor gondolnak mindnyájunkra, akik egyformán kedvesek vagyunk nekik. Az ősz elején kétizben is fölkerezett Vajda Zoltán, meg Norcsics Dániel. Micsoda esténk volt az! Azóta Bukovinába vezényelték át mindkettejüket. S azóta csak itt-ott kaptam tőlük egy tábori lapot.

Igy jött el a december. A felhők alatt varnyuk kóvályogtak s a mezők tele voltak dérrrel. Libabőrös lett az ingoványok háta s az ágyuink hetek óta hallgattak. Ejjelenkint, mialatt összehuzódtam a fedezékem alján, távoli és gyöngedobbanások ütöttek meg a föld alól. Tudtam, hogy lent, Bukovinában nagy harcok kezdődtek. Sándor Gyuri ott kuporgott mellettem, kicsike tüzet gerjesztett a fedezék bejáratánál s kapkodva szívta a pipáját. A pipaszárat ugyanis elvesztette valahol, minekfolytán pipaszár nélkül volt kénytelen szipákolni. A pipa azonban át-tüzesedett s ezért pipázott oly kapkodva Sándor Gyuri. És a közben fel-felsőhajtott:

— Mikor fogunk hazamenni, urfi?

E hosszú orosz éjszakák alatt Sándor György sokszor mesélt el egyet-mást. Elmondta például, hogy a szakácsok szerint Vidróczki orosz fogóságba került s két visszaszökött foglyunk beszélte, hogy látták egyszer, amint kurgán paraszttal verekedett egy kocsmá előtt, valahol Szibériában. Amde Vidróczki a két öklével verte szét a kurgánokat s azonfelül még néhány tatárt is. Rossz kedvemben is elmulattam e képtelen hazudozáson. Meg voltam győződve, hogy Vidróczki terjeszti magáról e fantasztikus dolgokat. Vidróczki ugyanis abban az időben valahol a Doberdón talpalta a bakancsokat szilaj lelkesedéssel. Alig pár nappal azelőtt kaptam tőle a következő levelet:

»Apám it Harcolunk a digók elen! én bene vagyok a sturm Batalijonba a digók ugy Félnék Tőlem, hogyha este fele el danolom magamat A Kavernába kilencet üttöt az óra este Van a digók ugy kezdenek Kijabálni majd meg bolondulnnak hogy abasszo Vidróczko vagy is hogy apcuk Vidróczki ugy félnek tőllem hogy a frász áll a Lábukba Isten Veled! Vidróczki! most tünttetett ki borojevics fő Vezér a Nagy ezüst éremel Szervusz jövő hétre Firer leszek Szervusz!«

Vidróczkin se tudtam mulatni akkor igazán. Rossz, nagyon rossz híreket kaptam hazulról. Legutóbb már a testvérke értesített, hogy készüljek el mindenre s ha csak tehetem, azonnal induljak el haza. Mert az anyám mindig engem emleget.

Tíz nappal volt ez karácsony előtt. Akkor történt, hogy hetek és hónapok után parancs jött: felmozdonyozni az ágyukat! Készülődni

kezdtém tehát, de nem hazafelé, hanem újabb csatába. Czelder őrnagy (mert őrnagy volt már ekkor a vitéz kapitány ur) megsugta, hogy Bukovináig meg se állunk.

Az ágyuk készen álltak. Estére az állomáson kellett volna lennünk.

Ezen a délutánon Sándor György lihegve jött hozzám a hadtápvonal irányából. Táviratot lengetett felém messziről. Tudtam, mi lesz benne.

A testvérke küldte. Meghalt az édesanyám.

Az ágyuk akkor már megindultak mély kongással az állomás felé. Czelder őrnagyhoz siettem s könnyes szemmel mutattam meg neki a táviratot.

— Bajos, fiam, mert ilyenkor nincs szabadság. De majd csak eligazítjuk. Saját felelősségemre adok neked tiz napot.

S aznap éjjel már döcögött velem a vonat. Másfél-napig tartott a rettentő ut. A köpenyembe burkolózva néztem a váltakozó tájékat, mialatt Sándor György a folyosón sóhajtozott s néha vakart egyet a nyakán.

Estére otthon voltunk. Az anyámat akkor már eltemették.

A nagyszobában lámpafénynél találtam valamennyiöket. Ahogy beléptem, a testvérke szaladt felém először. Megölelt, vállamra hajtotta a fejét és sirva fakadt. Aztán jött a kis menyasszony, szintén gyászruhában. Kicsit megfogyott és szomorúnak láttam. Édesapám lehajtott fejjel ült az asztalfőn. Ott volt az öreg méltóságos is. Felállt és hozzám topogott, baktatva:

— Igaz részvételemet, öcsém!

— Köszönöm, Gyula bátyám.

S felállt a sarokból és hozzám lépett rég látott sógorom, Vajda Zoltán is. Igaz szeretettel öleltük meg egymást.

— Hogy vagy, testvér?

Felsőhajtott:

— Vége lehetne már, testvér...

Sokáig maradtunk együtt ezen az éjszakán. Halk beszédű volt mindenki: az anyám emléke járt közöttünk. Kint vaksötét hallgatózott s árnyak suhantak el az ablakok előtt. Együtt voltunk valamennyien s alkalmasnak láttam a pillanatot, hogy előhozzam, amire olyan régen készültem magamban:

— Arra gondoltam, Gyula bátyám, hogy feleségül veszem Lenkét.

Még nagyobb csönd lett. A testvérke, meg a kis menyasszony lehajtotta a fejét, az apám a lámpába bámult föl. Vajda Zoltán pipára gyujtott. Hallgattunk. Az öregur rezzenet föl elsőnek:

— A magam részét illetőleg semmi kifogásom tervezett házasságtok megpecsételésére vonatkozólag. Sőt természetesnek is találnám. Am erre az esetre fennállana továbbra is legfőbb és egyetlen kikötésem, hogy Lenke leányom itt maradna a házban, hisz a főváros falai között oly prózai, sőt kietlen ma az élet!

Az öregur fokokonként annyira tűzbe jött, hogy vörös lett a nyaka s egyszer-kétszer odacsapott az asztalra is. De akkor megszólalt Vajda Zoltán:

— Én azt ajánlanám, testvér, hagyjuk most! Lenke ugyanis itthon van a háznál. S nem lehet tudni, mi lesz velünk holnap...

A kis menyasszony csöndeskén szótlankodott mellettem. Megfogtam kezét:

— No, kedves?

Szelid okosan felelt:

— Igaza van Zoltánnak. Hagyjuk most, nem olyan sürgős. Én csakugyan itthon vagyok a háznál s a testvérkével mi a régi hűséggel fogunk várni mindkettőjükre...

Okosan beszélt a kis menyasszony, mialatt keze a vállamon pihent:

— Hallgasson meg, Zoltánka! Tavaszra vége lesz a háborúnak...

Itt már közbeszólt Vajda Zoltán is. Nagy keserűség volt benne:

— Ennek a háborúnak sose lesz vége!

— El kell itt pusztulni mindenkinek! — tettem hozzá én is. — El kell pusztulni, testvér!

Az öreg méltóságos erre a megjegyzésemre indulatosan kapta föl a fejét s kis öklével odavágott az asztalra:

— Hát aztán! Elpusztulunk egy szálíg, ha kell! Micsoda defetista beszéd ez! Hát a nacionalista érzelmű tisztikarunk is ilyen felforgató tendenciájú mentalitásnak lett az áldozata immár?! Szégyen! Szégyen! Hát ez a hazafiság?!

Ránéztem az öregre:

— Gyula bátyám téved. A hazafiság nevében félmillió ember halt meg idáig. Elég volt!

De itt már felugrott az öregur s kurta két karját a plafon felé vágta:

— Ő hazám, hallod? Hát mivel érdemeltem én ezt agg napjaimra! Hogy mialatt én hajnaltól éjszakáig az *Aranyat-Vasért* elnevezésű hazafias akció minél szélesebb alapokra való lefektetése irányában áldozom fel minden munkaerőmet, azalatt hadrakelt fiaink a defetista tanok által megmételtyezett ideológiával destruálnak bennünket s a dicső győzelem helyett készek inkább hüvelybe dugni kardjaikat... Véged van, ó szeretett haza!

S otthagyván bennünket, elbaktatott mérgesdühöskén. Csak a testvérke sietett utána, hogy a szobájába kísérje.

Másnap délelőtt nem találtam otthon az öreget. Jőkor reggel kihajtatott az állomásra meg-

alázott, keserű szívvvel. Csak Vajda Zoltán ment vele s az öreg a szegény, csatáktól megháborított fejü sógort korholta az egész utoon.

Milyen csöndes lett a házunk! Azóta, hogy az apám óraszámra üldögélt a szögletben s szótlanul nézegetett a szemközti sarokba, a kis menyasszonyra szakadt a ház minden gondja, mert a testvérke a gazdaságot vette át. És miáltal az apámnak egyelőre nem lehetett hasznát venni, a testvérke csizmát huzott a lábára s az udvaron át, a hólétől cuppogó sárban naponkint háromszor-négyszer is átment az istállók felé: megetették-e a jószágot, a csikó nem akadt-e meg valamiben s személyesen volt jelen a fejésnél. Es valahányszor előkerült, a hideg pirosra csipte az arcát.

Ahogy fölkeltem, vele ütődtem össze a folyosón. Szomoru volt, csöndeske volt. Azt hiszem, másfél-esztendő óta elfelejtette összes nótáit. Kedvesen köszönt:

— Jó reggelt, Zoltánka! Gyere csak, nézd meg a fiamat!

A lurkó nagyokat nevetett a cselédleány karjaiban, amikor beléptünk. Karonülő kis katona lett ekkorára. A kezem közé kaptam. Nevetett és apró karjaival kapkodott a sapkám felé. A testvérke csillogó szemmel állt eléje:

— Ki vagyok én, fiacskám?

A lurkó csókra fogta össze a csepp száját:

— Ma-ma...

— Hát ez a bácsi kicsoda itt, fiacskám?

A gyerek rámnézett, kerekretágult szemmel, mintha a kis eszét próbálta volna megerőltetni. S egyszer csak kimondta:

— Ap-pa...

Fölnevettem. A testvérke is mosolyogni akart, de még a halántéka is égni kezdett:

— Tedd csak le, Zoltánka, ezt a kis haszonlatant, — s a kezével végigsimitott a szemén, hogy palástolja pillanatnyi zavarát. — Apjának szólit ez mindenkit, akin bajuszt lát, — és megveregette az apró katona pofácskáját. Egyszerre komoly lett:

— Mehetünk, Zoltánka?

— Mehetünk, testvérke.

Havas délelőtt volt. Szótlanul vágunk neki a temetőnek. Kihalt volt a nagyucca, de itt-ott egyik-másik ablakból mintha hosszan tekintett volna el utánunk egy öregasszony, egy magát epesztő menyecske. Negyedóra mulva fent-jártunk a templomdombon.

Az anyám sirja mindjárt elől feküdt. Új hó lepte be az éjjel.

Megálltunk a fejfája előtt, ketten. Levettem a sapkámat, a testvérke összetette a kezét és könnyezni kezdett. Köröskörül vigasztalan volt a határ. Az erdőt hó lepte be, mély csönd volt minden, az ég olyan szürke, mint a katonaköpenyegem s messze északon kékes-sávok látszottak a hegyek vállain. Sokáig maradtunk így. Aztán föltettem a sapkámat s karomat adtam a testvérkének. Az anyámról beszélt:

— Az utolsó napokban mindig téged emlegetett. Jaj, Zoltánka, mennyit sirtunk akkor a másik testvérkével!

— Szeressétek is egymást, hugocskám...

— Nyugodj meg, Zoltánka. A multkor, hogy elváltál tőlünk, megbántottalak. Tudom, nem nehezteltél meg rám. Ha az édesbátyám volnál, akkor se szerethetnél így. Pedig — s itt elhalakult a hangja — sokszor rászolgáltam, hogy öszszeszidj. Csak nyugodj meg, Zoltánka. Lenke igazi testvérem énnekem...

Mire hazaértünk, Vajda Zoltán készülődni

kezdett. Aznap este, a nagy sötétben, a tornác elé állt a kocsi.

Zoltán testvért szomorunak láttam. Oda lépett az öreghez:

— Isten áldja meg, édesapám!

Aztán odaállt a kis menyasszony elé:

— Sógornőcském, — és mosolyogni szeretett volna. — Csókoljon meg maga is.

Akkor a kisleányt vette a karjára Vajda Zoltán. És úgy, a kis fiával együtt, a testvére elé lépett...

Tíz perc múlva az állomás felé hajtattunk már ketten. A kocsi lámpásai messzire világítottak a vaksötétben. Sehol egy hang az éjszakában. A behavazott uton néha nagyot döccent a kocsi. Messziről idelátszottak már az állomás gyöngye lámpái. És akkor megszólalt Vajda Zoltán, nagyon komolyan:

— Figyelj most reám, testvér! Titokzatos a jövő: nem tudni, mi lesz velünk? De ígérjük meg egymásnak, hogyha csak egyikünk jönne haza egyszer, az az egy gondoskodni fog a kisleányról, meg a testvérekéről!

Szó nélkül adtam rá kezét.

Igy értünk ki az állomásra. Tíz perc múlva fényes lámpaszemeivel egyet torpant és megállt a mezőlaborci vonat. Vajda Zoltánnal megöleltük egymást mégegyszer.

És akkor nekiment a vonat a távoli éjszakának. Nehéz szívvvel indultam meg visszafelé.

Négy napom volt még. Ez alatt a négy nap alatt fölkeresett öreg tanítóm is, a pipaszárával. De örömünk nem volt már a régi. A tanító ur a hazafias jellegű költészet nemzeti jelentőségét hangoztatta. És káromkodni kezdtem s a tanító ur szelid felháborodással távozott el a házunkból.

A harmadik napon benyitott hozzám a Zohor Abris édesapja.

— Isten hozta, Józsi bácsi! Mit csinál a szegény Abris?

Az öreg össze volt törve:

— Vége van, fiam! Hiszen el tud ő beszélni most is mindenről. De mihelyt háboru vagy repülőgép kerül szóba, törni-zúzni kezd maga körül. Külsejét elhanyagolja s szakálla a hasáig ér. A katonaoorvos kimondta rá, hogy elmezavarban szenved. Nagyon szerencsétlen család vagyunk mink, fiam!

Ez alatt a három-négy nap alatt alig mozdultam ki a házból. Vidróczkiról annyit hallottam mindössze, hogy valahol a Doberdón fogyasztja a magyar királyi menázsit. Egy darabig sűrűn firkált hol a tiszteletes urnak, hol az apámnak, hogy legutóbb tábori pilóta lett és ha kedve szottyán, csak felugrik a gépbe, mint huszár a nyeregbe s úgy bombázza végig Velencét vagy Rómát, hogy attól köpködnek Londonban.

Eljött a karácsony szombatja. Lassankint készülődniöm kellett. A nappali sarkába mennyezetig-érő karácsonyfát állítottak és mialatt tétlenül feküdtem a heverőn, elnéztem, mint tett-vett körülötte a testvérke meg a kis menyasszony. Elnéztem őket és megnyugodtam. Később bejött az apám. Ránézett a karácsonyfára, odalépett az, ablakhoz, kitekintett a havas világba és felsóhajtott. Arcban összeesett és tudtam, hogy hónapok, esetleg évek kellene hozzá, amíg bele fog törődni. Eszembe jutott, mit fog csinálni ezentul az öreg itt egymagában? Alighanem a testvérke vállaira szakad minden.

Odakint csikorgó hideg volt, idebent nagy tűz égett a kályhában. Visszadültem a heverőre s mialatt a kis menyasszony a kis katonával kez-

dett játszadoxni, a testvéрке leült a fejem mellé s csendesesen kötögetett valamit. A balkaromra feküdtem s oly hosszú idő után hallgatni kezdtem ismét a vérem szüremelő zúgását, mint annyi sokszor azelőtt a harctéri lyukak fenekén. El-tünődöztem s szerettem volna soha többé el nem mozdulni hazulról. Ahogy így elnézegettem négyünket, szomorúság vett erőt rajtam.

A testvéрке homlokomra tette a kezét:

— Min gondolkozol, Zoltánka?

— Azon gondolkozom, testvéрке, — és nagy keserűség fogott el, — hogy amint elnézegetem magunkat, a kis menyasszony mintha a feleségem lenne, Zoltánka meg a fiam, te pedig a testvérkém. És nem akarsz férjhez menni, mert megfogadtad, hogy mindig mellettünk maradsz...

A kis menyasszony odajött hozzánk a fiucskával, letérdelt az anyja elé s összebujtak hárman egy felém-mosolygó koszoruba.

— Ha visszajösztek egyszer, — biztatgatott a testvéрке, — együtt fogunk majd élni. Jó lesz, testvéрке? — és átkarolta a kis menyasszonyt meg a kisiát. — Sohase fogunk elválni egymástól!

És átölelve egymást, úgy mosolyogtak felém, hogy majd a szívem szakadt meg. Kint erősen szürkült. Az apám minden valószínűség szerint félrehúzódott valamelyik szobába s fölrakván a pápaszemét, bizonyára a Bibliában olvasgatott. Karácsony előtt ugyanis szokása volt különösképpen magábaszállni. Feküdtem-feküdtem a heverőn s azalatt hallgattam nem csupán a vérem földöntulí, szakadatlan zúgását, hanem egyebet is. Egy idő óta mintha ismeretlen boltozatu üregeken át jött volna felém valami egyéb is. Alig érezhető tompa dobbanások szakították meg a vérem zúgását. Pontosan úgy, mint odafent is,

a harctéri lyukak fenekén, mialatt reménykedve gondoltam hazafelé. Eleinte azt hittem, képzelődöm. De most már határozottan hallottam az ütéseket, legtöbbször négyszer egymásután. A szobának mintha afelől a sarka felől hallatszottak volna e rejtelmes dobbanások, mely a templom felé esett. Felugrottam:

— Ágyuznak!

A testvérke, meg a kis menyasszony rám-nézett:

— Ugyan! Képzelődöl!

— Nem, gyerekek! Negyedórája hallgatózom a karomon át. Bukovinában nagy csaták lehetnek! Jelentkezett már Sándor Gyuri?

— Délután üzentem érte, — mondta rá a testvérke.

Atmentem a diákszobámba: Sándor György erősen pakolt már. Felhuztam a tűzércsizmát, felkötöttem a kardot s belebujtam a bőrbekecsbe. És amire visszamentem a nappaliba, éles fényben uszott már a szoba. Száz apró gyertya égett a karácsonyfán. A testvérke széken állva gyujtogatta őket, az apám oldalt állt, összekulcsolt ujjakkal s a kis menyasszony a fiucskát tartotta az ölében, aki repesve kapkodott a lángok felé. De ahogy beléptem s a kardom megcsörrent és megcsillant a gyertyafényben, a lurkó a kardom felé kezdett kapkodni. Az anyja leszállt a székről, ám ahogy meglátta a fiucskát, ijedten próbálta visszafogni:

— Csak ezt ne, kisfiam! Soha ne láss kardot az életben!

De a gyerek visítózni kezdett. Utoljára elvettem az anyjától s odaállítottam magam mellé. A kölyök belekapaszzkodott két aprócska öklével a kardomba s már ami ereje volt, rázogatni kezdte. Félkézzel a karját fogtam s lenéztem rá:

— Mi leszel majd, kisfiam?

S a fiucska keményen felelt, ahogy megtanítottam rá:

— Tat-tona... Tat-tona.

Félkézze az apró katonát tartottam s megálltam a gyertyák özönében sercegő karácsonyfa előtt. Mint régen, nagyon régen, amikor alig lehettem nagyobbacska ennél a kardomat zörgető pöttömnyi katonánál s amikor tágranyilt szemmel csodálkoztam még a földreszállt apró Jézus ajándékai előtt. Megálltam most is. Az apám, a testvére és a kis menyasszony összetett kézzel vette körül a karácsonyfát, mintha magukban imádkoztak volna. S a hidegen derengő estében, valahol a harmadik szomszéd ablaka alatt, egyszerre megcsendült a kántáló gyermekek vékony kórusa:

*Krisztus Urunknak áldott születésén
Angyali verset mondjunk szent ünnepén.*

Odaléptem az öreghez:

— Édesapám, legyen gondja erre a kiskatonára...

Az apám sóhajtott. S mialatt a kis katona minden gyenge erejével rázogatta a kardomat a testvére, meg a kis menyasszony könnyek között nézett rám. Nem sirtak csak a könnyeik hulltak.

Csak soha bucsuzni ne kellene azoktól, akiket szeretünk! Akkor pedig sokat kellett bucsuzgatni s ezért folyt el utánunk annyi hiábavaló könny...

... Harmadnapra az ágyuimnál voltam, de micsoda csaták között! Egy félig leágyazott városka piactéren állt az ütegem s balkéznek, egy néhai szűk ucca üszkös házsor-romjai között

gyötrelmesen dolgozott a másik négy ágyu. Ösztütre lőttek s amikor hirtelen megrázkódtak és egyet bömböltek, a zsarátnokbaomlott házak, kertek s a négyszögű piac-tér mennydörgető zúgással feleltek vissza az ágyuk torkainak. Aztán jöttek az ellenség gránátjai ijesztő süvöltések között, mintha a halál kaszája suhogott volna felettünk. Levágódtak a feketén meredező falak közé és akkor téglák, kerítések, tetőgerendák kalimpáltak fölfelé ijesztő zúgással, hogy gyengülni kezdett miatta a szívünk verése. De azért tettetett nyugalommal vezényeltem:

— Salve!

A négy ágyu felvágta a fejét s széles hátuk megrázkódott. Oldalról Czelder őrnagy jött felém. A csipő hidegben korom és lucsok szakadt róla:

— Jó, hogy itt vagy már! Azt hiszem, rövidesen tovább még az ütegeddel Toporoutz vagy Rarance alá. Ott akarnak áttörni bennünket.

Ki emlékszik még az 1916-os ujévi harcokra Bukovinában, mikor a magyar katonák megunták a nehéz puskát és szurony helyett baltával, meg fokossal vetették magukat az ellenségre?! És ki emlékszik még a névtelen katonaköltőre, aki megsiratván pajtásai temetetlen testeit, fájdalmasan kiáltott fel minden versszak végén:

»Hej Toporoutz, hej Rarance!«

Hat nap óta álltunk már nagy csaták között a városka közepén. Csongor Laci zászlóst véresen huzták ki előző nap egy reászakadt kőfal alól. Az ágyuk kitüzesedtek, felettünk orosz repülőgépek jártak s alig hogy eltűntek a látóhatáron, az ellenséges ütegek mázsányi ágyugolyókkal árasztották el a városkát, ahol nyolc ágyunk dörgött ijesztően. Néha fergeteg jött, de a hófuvást is tulharsogták az ágyuink s valóssággal szétverték a zivatart. Néha pillanatnyi

szünet állt be, de ez a szünet is olyan szomorú és olyan nyugtalanító volt. Katonáink, a város két szélén, hol előttünk harcoltak, hol leszorultak velünk egy vonalba, mialatt keservesen puskáztak széltől csattogó köpenyeikben.

Az újév utáni reggelen szokatlan erővel tört ki újból a harc. Házfalak, kémények repkedtek nagy zugással a magasságba, ha közéjük vágott öt-hat orosz ágyu. Mindig több gránát vágott le s dél felé már egy borzalmas színjátékban zugott és repkedett fölfelé a tövéből kiforgatott városka. Végigszaladtam az ágyuk megett:

— Einzellfeuer! Einzellfeuer!

Ekkor már megkaptam a parancsot, hogy az ütegem este ötkor Rarance alá indul. A szemem körül furcsa karikák lebegtek. Az orditástól rekedt voltam s mivel a sapkámat elvesztettem valahol, a lófarkos csákót nyomtam a fejembe. Zugott a levegő s arra lejjebb, délnek úgy dörögött már, mintha egyszerre tizezer ágyu döngette volna a világot.

Valamivel ebéd ideje után Sándor Gyuri jött lelkesedve hátulról, a löszeres kocsik felől. Levelet hozott. Ránéztem a boritékra: Vajda Zoltán írta. Neki valamivel délre, Rarance alatt kellett tartózkodnia.

Az ágyuk ismét megrázkódtak. Felszakítottam a boritékot, leültem egy köre és olvasni kezdtem, amint következik:

»1915. dec. 29.«

Testvér!

Mire megkapod ezt a leveletem, én már halott leszek.

Ma éjjel a félszázadommal előre kell nyomulnom egy ékalaku sánc ellen. Nagyon erős az

ellenség, tudom, hogy támadni akarnak s azért kell megelőznünk őket. Négyszeres drótmezők állnak előttem s én támadok legelőször. Élve nem jövök vissza, testvér!

Figyelmeztetlek egymásnak tett ígéretünkre: aki életben marad kettőnk közül, gondja lesz a testvérkére, meg a kis Zoltánra. Te egyelőre megmaradsz még.

Mikor olvasni fogod e soraimat, én nem fogok élni. Erről meg vagyok győződve. Vedd tehát úgy, mintha egy halott ember beszélne hozzád. A halottak nem szoktak hazudni.

És itt kitárom magamat előtted úgy, mint soha senki előtt nem tettem, amíg éltem. E pillanatban, amikor egyedül tetőled bucsuzom el, fájdalom vagy keserűség nincs a szivemben.

Fájdalom és keserűség nélkül írom meg tehát neked, hogy mindent tudok. A testvéрке az első héten mindent elmondott nekem: hogy csak téged szeretett először és igazán. Megijedtem a vallomásától, de az első szörnyű pillanatok után fokonkint annál jobban kezdtem megbecsülni. A jóságáért becsültem annyira. S én tudom, hogy hü maradt hozzám azontul.

Nem tagadom, ez a vallomása seb maradt bennem. De kit kárhoztathattam volna érte? Az anyátok csak jót akart nektek, de én sem voltam hibás, hidd el nekem, testvér! Az a dolog úgy jött, hogy talán nem is lehetett volna elkerülni. Fiatalok voltatok. Felejtsük el!

Legyen gondod a testvérkére és a kis Zoltánra! Tekintsd őket úgy, hogy ők állnak legközelebb hozzád. Hidd el, jó és becsületes ember voltam mindenkor. Most, amikor nyugodtan tudok gondolkozni még, — mert az önuralmat csak akkor veszitem majd el, ha este tizkor kikapaszodom a sáncból és elindulok utolsó

utamra, — most nagy szeretettel gondolkodom mindnyájatokra. Gondoskodtam, hogy értesítés menjen haza rólam. És ha összejössztek majd odahaza, emlékezzetek meg rólam! Igaz barátod,

Vajda Zoltán.«

Ma sem tudom, hogyan futottam át ezen a levelen. Erölködnöm kellett, hogy visszaszorítsam a könnyeimet. A szégyen és megalázottság könnyei voltak ezek. Csak most láttam, mennyire fölöttem állt szegény Vajda Zoltán! És bármennyire biztosított is az ellenkezőről, a legiszonyubb keserüséget éreztem minden sorában. Nem tudtam beletörödni, hogy ilyen nyomorultul vesszen el. Még beszélni akartam vele! S aztán hátha nem is lesz igaz? Lehet, hogy visszakerül, lehet, hogy az ellenség fogta el. Hátha csak a keserűség iratta vele ezeket a sorokat, hogy megtudjam végül, amit ő is tud és amit annyi tehetetlen kinlódás között rejteget magában másfél-esztendő óta!

Az ágyuk zúgtak. Én ültem egy romfaljában, a kövön s magam elé néztem. Fel voltam kavarodva s igaz bűnbánatot éreztem a régi dolgok miatt. Csak arra révedtem föl, amikor Czelder őrnagy érintette meg a vállamat:

— Hajnalba Rarance alatt kell lenned, — s a térképen megmutatta a pontos helyet. — Vizontlátásra, pajtás!

Esteledett, amikor megindultunk hátrafelé. A hideg szürkületben lassan görgött a négy ágyu s réztorkaikkal meg-megkondultak, ha a feltört uton egyet döccent valamelyiknek a kereke. Olyankor félrebillent széles hátuk s kongó torcaikkal mintha szakadatlanul figyelmeztettek volna: ha-lál... ha-lál...

Este nyolckor az ezredes szállásán jelentkeztem. Lámpafénynél bukkantam rá egy szurtos parasztházban. Megdicsért az üteg nagyszerű teljesítményeért s rummal kínált meg. Nem kellett. Aztán kiadta az utasítást, hogy hajnali ötkor hol kell jelentkeznem Rarance alatt.

Már el akartam köszönni, mikor a segédtsízt táviratot hozott felém. Azt mondta, délután érkezett, de mivel tudták, hogy ugyis jelentkezni kell itt, nem küldték ki utánam. Feltéptem, ez volt benne:

»Szegény Zoltán elesett. A testvére kétségbe van esve. Tudjon meg mindent, hátha nem is igaz? Vigyázzon magára! *Lenke.*«

Előző napon adták fel odahaza. Az ezredes rámnézett:

— No, mi az?

— Elesett a sógorom, itt Rarance alatt, — és nem birtam elfojtani egy sóhajtást.

Az ezredes a lámpába nézett:

— Az a sorsa mindnyájunknak. Nem válogat a golyó, fiam.

Egész éjjel bandukoltam az üteg után. Sándor Gyuri az oldalamon botorkált s gyakran belefohászzkodott az éjszakába. Rarance irányának tartottunk a vaksötétben. Egyre-másra meg kellett állni, mert előttünk is, a hátunk mögött is idegen ágyuk kongtak a hideg éjszakában, ugyancsak Rarance irányának. És hol itt, hol ott gyalogság botorkált el az oldalunkon, sulyos dobbanással, néha pedig egész zászlóaljok vágtak keresztbe az uton s olyankor félórakig kellett vesztegelni. Mind-mind Rarance irányának siettek. És Rarance irányából azalatt ijesztő ágyudörgés hallatszott s nagy tüzek vereslettek a keleti látóhatáron.

Ott bandukoltam a negyedik ágyu mögött s

töprengtem az egész éjszakán. És mialatt mély kongással dübörögtek az ágyuk, minden részvétemmel a testvérkét öleltem körül. Mi lehet most a régi házban? És voltak gondolataim ezen az éjszakán, amelyeket még magamnak sem akartam elárulni. Eszembe jutott, de hányszor, hogy most már feleségem lehetne a testvére s a kis Zoltánt én nevelhetném föl az apja helyett. Hiszen ha nem mondta is ki nyíltan, de föltétlenül erre célzott szegény Vajda Zoltán legutolsó levelében. Hátha csak azért akart meghalni?! Megdideregtem a puszta gondolatára. Igen, igen. De mi lenne akkor a kis menyasszonnyal? Nem volt tanácsos sokat gondolkozni, mert néha azt hittem, széthasad a fejem. Hátha... Hátha én se fogok hazamenni többet?! A régi ház állni fog tovább is, a kis menyasszony idővel férjhez megy, az apám meghal, a testvére pedig otthon nevelgeti majd a kis Zoltánt. Csöndes estéken tanítgatni fogja az ábécére és olyankor elbeszélget neki mirőlünk is. Szép, szelid-arcu özvegy lesz a testvére, megkérlik többen is, de tudom, hogy kosarat fog adni minden kérőjének. Mert a testvére várni fog bennünket. Vége lesz egyszer a háborúnak, szüretnek fognak jönni megint, de nem a régi szüretnek lesznek azok! A testvére csöndes búval fog kiállni olyankor a présház előtti verandára, kezét ellenzőnek teszi majd a szeme fölé s bánkódó mosollyal fog elnézni a bágyadt verőfényű tájékon. Tudom, engemet fog várni akkor is. És mert hiába fog várni, egyszerre csak könnyekre fakad. Évek, megint évek mulnak el. A kis Zoltán megházasodik, unokák kezdenek tipegni az öreg házban, a testvére nagymama lesz s a haja ezüstbe fordul. És derős összeleji délutánokon csak mesélni kezd az unokáknak. Mesélni kezd rólam, aki fiatalon men-

tem el és nem jöttem vissza többé. És a testvérkének egyszerre csak hullani kezdenek a könnyei...

— Miért sírsz, nagymama?

— Mert elgondolkoztam, gyermekeim...

Ilyen gondolatok közt mult el az éjszaka. Amire pedig virradni kezdett volna...

... amire virradni kezdett volna, Rarance alatt kanyarodtunk fel az ágyukkal. És amire feljött volna a nap és szembesütött velünk, Rarance fölött állt az ütegem, egy hajlásban. Leirhatatlan erővel indult meg előttünk a harc. Jobbról és balról tábori ágyuk porzottak előre a hóban, hat ló vágatott minden ágyu előtt. S jobbról és balról katonák rohantak előre, csatogó rajvonásban.

Akkor egyszerre megdördült az én ütegem is és megdördült tőle a kék téli mennybolt. És megdördültek az összes tarackok és az összes tábori ágyuk, mert zárótűzet kellett eresztetni az ellenség hátába, hogy a tartalékjai ne jöhessenek segítségül. Tudtam tehát, hogy támadni fogunk.

Hátrafelé indultam, a völgynek, hogy odalent valami közelebbit tudjak meg szegény Vajda Zoltánról.

Már lekerültem, amikor egy erősen megterhelt tisztiszolga szuszogott el mellettem. Ügyet se vettem rá, de a katona megszólított:

— Hadnagy ur, alázatosan jelentem, nem Zathureczky hadnagy urnak teccik lenni?

Ránéztem a legényre. Ismerősnek tünt fel az arca:

— De az vagyok, fiam.

— Én meg Szabó Balázs vagyok, a Vajda főhadnagy ur tisztiszolgája. Most viszem haza a ruháit, a kardját, meg a messzilátóját, valamint

kilencszáz koronát, amit nekem adott át megőrzés végett...

És elsóhajtotta magát Szabó Balázs:

— Mert elesett szegény főhadnagy ur. Huszonkilencedikén éccaka. A lövészárokból látni is a holttetemet. Ott fekszik a major előtt, akibe oroszok tanyáznak. Még valami hét bakája hótt meg, ugyanott helybe.

— Mind meghalunk egyszer, — szóltam Szabó Balásznak. — Ha hazaérsz, mondd meg az édesapámnak, hogy itt vagyok a főhadnagy ur holtteste mögött és ha sikerül a támadásunk, el fogom temettetni. Isten veled!

— Jó egészséget kívánok a hadnagy urnak!

Körülbelül eleget tudtam. Jobbról és balról sűrű tömegekben rohantak előre a katonák s száz meg száz ágyu vijjogott minden pillanatban. Az orosz tüzérség a gyalogsági árkaikat döngette azalatt. Fölhaladtam a dombhajlaton, átmentem az ágyuink között s bukdácsolva elértem a domb tetővonalát.

Fülsiketítő zavar volt már minden.

A dombon túl huzódtak el össze-visszahányt cikcokban a gyalogság lövészárkai s gránát, gránát után döngött és csapkodott ide. Négy helyen égett már az árok. A tartalékunk hasoncsuszva próbálta elérni az árkot. És tul-tul azon is, a mező másik szélén, egy majorság két oldalán huzódtak el az orosz sáncok.

Szédült fejjel feküdtem a tetőn. Szememhez illesztettem a távcsövet s hosszan kémleltem a majorság felé. Ott kellett feküdnie valahol Vajda Zoltán pajtásnak. De annyian feküdtek szerteszét a mezőn! Letettem a távcsövet.

Az orosz ágyuk hirtelen elhallgattak. Szivdobogás fogott el. Lesiettem az ágyuim mögé s hátranéztem. Szabó Balázst nem láttam már

sehol. Csak most ötlött az eszembe, hogy irnom kellene az apámnak.

Leültem az egyik ágyu mögött s mialatt a tüzekek izzadva cipelték a golyókat s minden pillanatban megreszkettek erdők és dombok, papírlapot tettem a térdemre. És írni kezdtem:

»1916. jan. 3.

Kedves Apám!

Itt állok Rarance előtt, nagy ágyutüzben. Szegény Zoltán vagy három kilométerre fekszik előttem, öt nap óta. Éjjeli rajtaütésben esett el. A gyalogságunk most indult előre. Ha sikerül hátrahozatnom szegényt, eltemettetem. Vigasztalni nem is próbálom a testvérkét, hiábavaló lenne. De hiszen édesapám mondta sokszor, hogy minden elmulik egyszer. Elmulik az ifjuság, elmulik a gyász és az élet is. És Norcsics pajtástól hallottam sokszor: »nem érdemes... nem érdemes...

Jaj, kedves apám, mindnyájan meghalunk egyszer! De nincs fájdalmasabb és megalázóbb érzés, mintha a huszonhárom esztendőmmel kelene elpusztulnom itten. Ez a gondolat keserűségre fakaszt és felbőszít...«

E pillanatban elhallgattak a saját ágyuink is. A tüzmester szaladt felém:

— Hadnagy ur, telefonparancs jött, hogy azonnal nyomuljunk előre! Gyalogságunk átment az oroszokon s nekünk most a majoron tul, a dombok alatt kell állást foglalnunk!

Felálltam:

— Aufprotzen! Vorwärts!

Befogtuk az ágyukat, tíz perc mulva a dombokon, mezőkön, árkokon vágattunk előre, hogy az ágyukerekek alatt port vert a hó. S jobbra

és balra tőlünk éppenigy rohantak előre az ágyuk s az ágyuk kerekei alatt magasra porzott a hó. Félóra mulva megálltunk lihegve, túl a majorságon, a dombok innenső oldalán. Halottak, halottak feküdtek szerteszét és sebesültek kiáltottak felénk rémült könyörgéssel. De most nem volt idő törődni velük! Itt-ott felbukkantak már a szanitészek is és a mezőkön hajbókolva vizsgálták a némán heverő katonákat. Jobbról már megdördültek az ütegeink s ugyanakkor parancs érkezett hozzánk is. Odakiáltottam a tüzmes-
ternek:

— Shrapnells 40! Tempierung 36! Lage!

És akkor megrázkódott a négy ágyu. S megrázkódtak az erdők és a dombok. Csak az ellenség hallgatott rejtelmesen.

Szikrázó téli délelőtt volt. A hó csillogott.

Magamhoz intettem Sándor Györgyöt s megindultam hátra, a majorság felé. Hat nap óta ott kellett feküdnie valahol Vajda Zoltánnak.

Valami nyole-tíz halott karéjában ráakadtunk egyszer. Alig száz lépésre a drótmező előtt.

Ott feküdt Vajda Zoltán testvér, szétvetett karokkal, arccal a hóba borulva. Megálltam a fejénél, levettem a csákómat s összekulcsoltam a kezemet.

Távolabb hajbókolva jártak halottak és sebesültek között a szanitészek, Sándor György sutogva imádkozott mellettem. Azt mondtam neki:

— Hivj csak elő két embert!

S akkor letérdepeltem Vajda Zoltánhoz. Revolvere a jobbkarja alatt hevert, félig a hóba nyomva. Megfogtam azt a szép és hideg fejét s megfordítottam kissé, hogy az arcát láthassam még egyszer. De megrezzentem! Fekete, fagyott vér volt mind a két halántéka s a jobbhalántékán meg volt pörköelve a haja.

Mi ez? — és nyilallás hasított át a nyakamon.

Megrémültem! S egyszerre magam előtt láttam azt az utolsó éjszakát. Vajda Zoltán a vak-sötétben elszántan rohan rá a rarancei orosz sánkra. Már csak száz lépés a távolság. Akkor tűz fogadja! Iszonyu tűz! Megszólalnak a kézfegyverek, csattogni kezdenek a géppuskák, tüzek villognak a sötétségben s a katonák jajgatnak. Egy részük riadtan menekül visszafelé, a többi haldokolva nyöszörög segítség után. Vajda Zoltán ott fekszik a hóban, sebesületlenül. Ha vár egy félórát, nyugodtan felállhatna és visszamehetne az elmenekült század után. De akkor rá gondol valamire s egy nagyot sóhajt: »ej, nem érdemes így!« És szembenézvén a villogó tüze-léssel, jobb halántékához teszi a revolvert...

Megrémülve térdepeltem a holtteste fölött. Hát ezért tudta előre, hogy soha nem fog visszajönni ebből a támadásból!

Sándor Gyuri akkor már hozta a két szanitészt. A revolvert zsebrevágtam.

És akkor fölemelték őt hárman és vinni kezdték hátrafelé. Magam elé gondolkozva követtem őket. Sándor Gyuri felsóhajtott egyszer:

— Fejlövést kapott a szegény főhadnagy ur.

A második dombtetőn, mely előtt reggel az ütegem állt, ásni kezdtük a sirt. A két szanitész, meg Sándor Gyuri. Én is segitettem. És ahogy készen lettünk, ponyvába csavartuk Vajda Zoltánt. Amikor háyni kezdték rá a földet, sirva fakadtam. Sándor Gyuri fejfát rögtönzött s betűzte a sir végébe, fejtől.

Mivel bucsuzhattam volna el szegénytől?

Egy gondosan összehajtott zsebkendőt őrizgettem a bluzom zsebében. A testvérkétől kaptam, másfél esztendővel előbb, az esküvője előtti héten. Kivettem most e félve takargatott emléke-

met, szétbontottam és rákötöttem a Vajda Zoltán fejfájára. Akkor megindultam visszafelé. De futva.

Mert az ellenség megindította a zárótüzet. A mezőn már ledobbantak az első gránátok, fület-repezető csattogás rázta meg a dombokat és az erdőket s háztömegnyi föld tornyosodott fel az égnek, minden robbanásra.

A lihegéstől elfulva érkeztem meg. Az ágyuk zugtak. A tüzmeister hozzám-sietett:

— Hadnagy ur, támadni fognak ránk. Parancs jött, hogy végső esetben kartáccsal kell löni.

Nem szóltam rá semmit. Sejtettem ezt előre.

Eszembejutott a levél. Az apámnak okvetlenül küldeni akartam még egy üzenetet. Leültem a földre s folytattam a térdemen:

»Ezt három órával később írom, édesapám. Azóta előnyomultunk s azóta eltemettem Zoltánt is. Fejlövés érte. Most, amikor ezt írom, az ágyuim mögött ülök s elbucsuzom édesapámtól. Isteni csoda lenne, ha ki tudnék menekülni innen. A hátunkban zuhognak már az orosz ágyugolyók, nincs ember, ki e tűzfalon át a segítségünkre jöhetne. A tartalékunk különben reggel óta harcol. Az ellenség előnyomulóban van. Éppen kiabálást hallok a gyalogságunk irányából.

Most, amikor nem tudom, félóra mulva halott leszek-e, vagy csak elfog az ellenség, most megköszönöm a jóságát, amelyet rámpazarolt, édesapám. A kis menyasszony maradjon nálunk és várjon reám, amíg valami biztosat nem hallanak a sorsomról. Ha pedig rossz hír érkezne felőlem, minden, ami most az édesapámé s ami egykor az enyém lenne, maradjon a testvérkéé, meg a kisfiáé.

Mellékelten egy borítékban másik levelet is

küldök, a festvérke számára. Zoltán utolsó sorai ezek énhozzám. Senkinek a világon nem szabad elolvasni ezt a másik levelet, csak a testvérkének! De ne adja át neki előbb, édesapám, csak fél-esztendő múlva. Emlékezzenek meg rólam, édesapám!«

...Boritékba tettem a levelet s magamhoz intettem Sándor Györgyöt:

— Vállalkozol-e rá, Gyurikám, hogy hátraszaladsz valahogy és a tábori postán feladod ezt a levelet?

— Mindenesetre, hadnagy ur.

— Köszönöm, szervusz. Te csak akkor gyere vissza, ha egyáltalán visszajöhetsz.

És Sándor György rohanni kezdett hátrafelé, ahol mázsás gránátok szaggatták a földet, ijesztő dörgésektől kavargott a levegő s a fekete földön és a fekete füstön át tüzek lobogtak felénk. Már jobbról is kigyult egy kis erdő. Az üteghez siettem.

A tüzmeister a haját törülgette:

— Baj van, hadnagy ur! A mieink hátrálnak!

Előrenéztem. A mieink csakugyan futva jöttek errefelé. Azalatt meg-megálltak, visszatüzeltek állva és akkor megint szaladni kezdtek az üteg irányába. A hátukban, de jóval messzebb, tányérsipkás oroszok özönlöttek előre, mindig előre. Ötszörös, hatszoros rajvonásban. Balra tőlünk kartácsra lőtt már egy tábori üteg, még messzebről egyéb tábori ágyuk kapták oldaltűz alá az ellenséget. Shrapnell-felhők csapkodtak a oroszok fölött, gránátok vágtak le közéjük. De ők jöttek, egyre jöttek. A hátunkban tüzfal zuhogott le. Nem jött segítségül senki.

Elszorult a szívem.

Hátranéztem és láttam, hogy Sándor György

a zárótűz vonalán bukdácsol keresztül. Néha eltűnt a füstben, aztán csak felbukkant megint, mialatt esze nélkül futott, mindig futott hátrafelé. Aztán előrenéztem.

Katonáink akkor már az ágyuk előtt loholtak, szemközt velünk. S messze, a lankák oldalain egyszerre csak felbukkantak az orosz gyalogosok. A puskáikat lóbálgatták s zavarosan kiabáltak. Odaszóltam a tüzmesternek:

— Kartács!

A tüzérek az ágyukhoz ugrottak s dolgozni kezdtek nagy sietséggel. A tüzérek között, a löporfüstön át már elrohantak mellettünk a katonáink. És akkor egyszerre négyet villant a négy ágyu s végigsöpört a domboldalon.

Csend lett utána. És amire elszállt a füst, halottakkal volt tele a domboldal.

A tiszték megfordultak erre s kivont kardjaikkal verték vissza gyalogosainkat:

— Előre! Az Istenit, előre!

És előretörtek.

És előretörtek még vagy háromszor, de az ellenség mindig visszavetette őket. Mindig kevesebben menekültek hátra s mindig kevesebben nyomultak előre. A tiszték már a kardjaikkal verték őket:

— Előre! Az Istenteket, előre!

És valahányszor az ágyuink mögé rohantak vissza szegények, odakiáltottam a tüzmesternek:

— Kartács!

Halott katonákkal voltak tele már a mezők és dombok. Azalatt gyöngé szél kerekedett s itt-ott feltépte a földi felhők függőnyeit. És itt-ott láttam, szivszorongva láttam, hogy e megszaggatott földi-felhők között teméntelen orosz hullámzik előre, minden vonalon.

Akkor már magam is ágyugolyókat cipeltem

előre s magam kezdtem igazgatni a négy ágyut. A csákó leesett valahol a fejemről, korom és ve-rejték voltam. Három tüzérem véresen feküdt az ágyuk mögött. Felettünk vijjogva szálltak az orosz gránátok s mennydörögve vágódtak le egész közel a hátunkban. Most már bennünket lőttek. Hirtelen csak gránát robbant szét a szélső-jobb ágyu előtt...

Iszonyu csattanás!...

A föld a felhőkig repült s a fekete földtöme-geken át ágyukerekék küllői s szétvert emberek kalimpáltak a magasságba. Rémülten álltam talpra, levertem magamról a földet és havat s a három megmaradt ágyumhoz vánszorogtam:

— Kartács! Kar-tá-á-ács!

A tüzérek sáppadtan néztek össze. A bakáin-ka-t sehoh sem láttam már s a tüzemester holtan feküdt a szétvert ágyu mögött. Mindenfelé zen-gett az ég, srapel és gránát suhogott. Cikázott és pergett a srapel s mennydörögtek a gránátok. A löporfüstön át remegett és himbálózott a domb s jobbról recsegve égett az erdő.

És akkor egyszerre, mintegy varázsütésre, elhallgattak az orosz ágyuk. Nem volt már több dolguk. A mi számunkra tehát nem volt mene-külés.

Elhallgattak az orosz ágyuk és ahogy jobbra, kissé előre néztem, az ellenség akkor fogta közre az egyik tábori ütegünket. És senki-senki nem jött a segítségünkre.

Hat tüzért láttam még magam körül. Rájuk kiáltottam:

— Felrobbantani az ágyukat!

Az utolsó hat tüzér odaugrott erre a három ágyuhoz. Beverték a csövek száját és töltöttek. Akkor hirtelen hátrarohantunk és levágódtunk a földre.

... Iszonyatos csattanás! ... Percekig zu-
gott és kavargott a határ...

Ahogy csönd lett és elszlott a füst, a három
ágyu talpa csonkán nézett vissza felénk. Balról
magyar katonákat terelgettek hátrafelé. Fel-
rohantunk a dombtetőre. Alulról már jöttek az
oroszk. Integettek felénk s az utolsó hat tüzér
visszaintegetett nekik.

Ott álltam a tetőn s megfordultam. Senki-
senki nem jött segítségül. A kis erdő égett s négy-
öt falu repkedett félelmes tűzözönben. Északról
oroszk lovasok kezdtek ereszkedni a hátunkba.

Visszanéztem: messziről fehérben mereng-
tek reám a mármaroszi hegyek. Fedetlen fejjel
álltam a tetőn, köpenyegem kitérult a szélben.
A harmadik dombtetőről idelátszott a Vajda
Zoltán sirja. A fejfán tisztán láttam a testvérke
készkenőjét.

A szélben mintha kettőt-hármat libbent volna
felém.

XI.

Ezután hosszú ideig alig emlékszem valamire.

Másnap azután, hogy körülfogtak a rarancei dombon, még egyre tereltek hátrafelé. Először nagy csönd támadt a hátunk mögött, de másnap délután újból feldongtak az ágyuk. Eleinte tisztán hallottuk még a dobogást és a rengést, de amint vittek Oroszország belsejébe, az ágyuszó fokankint halkulni kezdett, mint a a szunyogdongás. Aztán semmit se hallottunk.

Vittek, egyre vittek. Ismeretlen, vad puszták látszottak köröskörül. Ment a vonat, de a mozdulatlan muszka siklás napokon át egy maradt. Itt-ott, az állomások neve után, körülbelül sejtettük, merre járunk s egyelőre a nagy és szerencsétlen muszka költők álmvilága kísértgetett. Lépten-nyomon fel-feltűntek előttem s keskeny ujjakat rátevén elcsüggedt kezemre, megvigasztaltak órákon keresztül.

Kelet-Galicia utolsó halmain túl újból fölcsengtek előttem a Sevcsenko bus szabadságdalai, mint száz esztendővel előbb, mialatt a kis orosz nép e szabadságdalnokát láncok között viszik Szibéria felé... A széles és zezgugos Dnyeprrégtelen pusztaságain felbukkantak és a lófej-magas füben végigrobogtak előttem a Bulyba Tárász szörnyű kozákjai, amelyeneket csak a Gogoly tébolyult fantáziája tudott kieszelni... A Volga táján látni véltem a Gorkij csavargóit, amint hasmánt hevernek a fővényen s nagyokat

köpnék, félre... Tul a Volgán integetett már felénk a Kaukázus és Georgia, ahol Lermontoff csapongott és halt meg boldogtalan fejjel s ahová Puskin ment önkéntes bujdosásba. És az Ural kösziklái között fölrémlett nekem a lábain láncon s nyakán járommal botorkáló Dosztojevszkij, hogy megtegye borzalmas utját a holtak háza felé... Mennyi rettenetes emlék! Milyen rettenetes ország!

Az első órában valami meghatott öröm fogott el: a megindultságnak valami olyan érzése, aminőt addig soha nem éreztem. Lehánytam magamról a háborút, nem fogok meghalni már s hazajutok egyszer. Igen, haza! De mikor? Sándor György biztosan átvergődött utolsó levelémmel s engemet várni fognak az öreg házban.

De ez a pillanatnyi öröm is elmúlt s mély levertség lett urrá rajtam. Ez a levertség később szomorúsággá változott át bennem. Egy-szánalom lettem magam iránt s alázattal teltem meg a szivemben. Senki és semmi voltam: egy por-szem a Gobi-sivatagban. A szomorúságom kibékített emberekkel és dolgokkal. Ekkor éreztem először tehetetlen semmiségemet s a világ reménytelen voltát.

Ugy dobáltak bennünket vonatról-vonatra, tereltek a szibériai országutakon vagy tereltek be födetlen táborhelyekre, mint a barmokat. Rosszul, nagyon rosszul bántak velünk olyan embertársaink, akiknek mi soha semmit nem vétettünk azonkívül, hogy ők is éppennyug szenvedtek és éppoly szerencsétlenek voltak, mint mi. A jeges földön összekuporodtunk tizével-huszával, a lélegzetünk megfagyott, éhezünk és fázunk, de soha egyetlen zokszóm nem volt senki ellen. Sokat gondolkoztam e szörnyű napjaimban s beletörődtem a nyomoruságba. Ugy tekintet-

tem, mint bűnhődést előbbi könnyelmű életem miatt. Hiszen ha nem vétkeztem volna senki ellen, nem lenne szabad most ilyen állati-sorban tengődnöm. Hiszen akkor jobb lenne, ha meghalnék!

Ez a gondolat azonban ritkán ütött meg s többnyire olyankor, ha reggelenként egyik-másik társunk nem kelt fel többé a közös vacokról. Olyankor magunkba szálltunk s csüggedt fejjel összekulcsoltuk a kezünket. És voltak társaink, akiknek könny szaladt le olyankor szenvedő arcaikon: talán a közös sorsra gondoltak. Én hittem, mindig hittem, hogy hazajutok még egyszer. Az apám szavait ismételtettem magam elé: »minden elmulik, fiam...«

Valahogy eljött a nyár is. A tobolszki táborban sinylődtünk ekkor.

Voltak itt tiszték a szövetséges népek mindenféle katonái közül. Legtöbben przemysli magyarok. A tábor mellett, a drótsővényeken túl folyt az Irtisz s az enyhe napsütésben olykor órákon át elnéztem a szamojéd halászokat. Az első hetek szomorúsága után olyan letargiába estem, hogy senki és semmi nem érdekelt azontul. S ezzel a közömbösséggel félnapokig el tudtam nézni a halászokat, amint a víz alatt vonták a hálót s szokatlanul elnyujtott, bus nótákat zümmögtek a víz hátán.

Ez a közömbösség még olyankor se hagyott el, ha új tiszték érkeztek, vagy ha régi bajtársainkat szállították messzibb táborokba. Mert szakadatlan volt a jövés-menés. Így mentek hetek hetek után, hónapok hónapok után. Szép volt ez a nyár, különösen ősz eleje felé. Északról éles-feketén néztek vissza reánk ismeretlen és távoli hegyek sziklaormai, az ég csudálatosan kék volt s az éles levegőben szállt-szállt az ökör-

nyál. Éppen, mint odahaza is ilyenkor. És annyi idő után először próbáltam hazagondolni.

Mi lehet most odahaza?

Amikor tehettem, mindig irtam vagy a testvérkének vagy a kis menyasszonynak. Pénzt kértem, mert sanyaru helyzetben voltam. De soha semmit, még csak egy üzenetet se juttattak el hozzám. Igaz, hogy nyolc hónap óta a negyedik táborhelyen voltam már s talán ezért tévedtek el valahol a levelek. Itt-ott ismerős tiszttel akadtam össze, aki már utánam került ki. De senki semmit nem tudott az apámról vagy a testvéréről.

Az ember rájön, hogy bárhol és bármilyen körülmények között sem tagadhatja meg magát. A szomorúságom is elmúlt, a levertségem is. S embereket és dolgokat próbáltam megint úgy venni, ahogy jöttek. Napi-gondunk abba az időben már csak arra zsugorodott, hogy meglegyen a betevő falatunk és ha itt-ott szakadás jelentkezett az összefoltozott ruháinkon, hát tovább foltoztattuk. Azalatt pedig eljött az ősz. Azalatt pedig készülődni kezdtem, mert valami kétszázad-magammal tovább vittek a tobolszki barakkokból. Összecsaptam kevéske cókómókomat s vásott katonaköpenyemben utrakészen álltam.

Ez a tél, az 1917-be áthaladó, könyörtelen volt. S e könyörtelen hidegben négyszer is utnak indítottak néhányunkat. Ha nincs hideg, még örültünk is volna a szakadatlan bolyongásnak, mert a helycsere, ha egyebet nem, legalább némi változatosságot hozott egyhangu életünkbe.

Először Nisnij-Udinszkba vittek, amely nincsen messze Irkucktól s egyike volt a legnagyobb táboroknak. Alig töltöttem itt egy hónapot, de megjegyeztem magamnak, hogy a legénység hihetetlenül szenvedett. A negyven-ötven fokos hi-

degben mezitláb feküdt a legtöbb s inge alig volt minden harmadik embernek. S az éhség miatt alig volt élet lesóványodott tagjaikban. A legénység nyomorgása annyira meghatotta a tiszteket, hogy ami kevesük volt, gyűjtést kezdtek egymás között s úgy osztották meg a szegény katonákkal.

Decemberben már Omszkban voltam s onnét néhány hét múlva Novo-Nikolajevszkbe vittek. A várostól vagy két versztnyire óriási tábor nyult el, valóságos katonaváros. Itt már a tiszteket is külön-osztották. Egyik csoportban voltak a németek, a magyarok és a törökök, a másikban a szláv nemzetiségűek s az olaszok és az oláhok. Minekünk, kik a német-csoporthoz tartoztunk, nagyon rossz dolgunk volt.

Itt se maradtam sokáig. Mintha csak meg lett volna irva, hogy keresztül-kasul hurcoljanak az egész Szibérián. Március elején Krasznojarszkba vittek.

Az Uralon túl fekszik ez a titokzatos nevű város, Ázsia mélyében. Olyan messze, hogy az orosz itt már csak bevándorolt. A környéken kínai törzsek laknak.

Érdekes ez a környék. A végnélküli pusztaságon elvétve egy-egy faházcsoport. Az ilyen csoport már városnak számít. És köröskörül az ég aljáig mindenütt puszta és puszta s csak távol, de szinte álomszerűen, hamuszinben sávósodó ormok. Fekete fenyők sötétlenek e pusztaságon, vagy gyenge nyirfák búsonganak a lehelletnyi halmokon és a távolabbi dombok tetején. Csikorgó hideg télben, izzó hőség nyárban és olyan por, hogy a legkisebb széllebbenésre elfedi a napot, mint a felhők.

Igy jött reám a második nyár. Legalább másfélezer tiszt feküdt a táborban s itt lélegzetem először szabadabban. Elég szabadságot ad-

tak. A dróton tul puskás örök vigyáztak ugyan, de azért, a kíséretük alatt, bemehettünk olykor a városba is. Tennisz-telep és sportpálya volt a városban. Tanult katonák itt már ruhákat készítettek a számunkra, még magyar ujság is jelent meg a táborban s naponkint elszórakoztunk.

De csak nappalokint. Mert ha jöttek az esték, annál nagyobb erővel ragadott meg a honvágy. Talán azért is, mert könnyebbülvén az életünk, közelebb éreztük magunkat feledhetetlen ifjui életünkhöz. Ez a honvágy nem hagyott nyugodni. Éjszakánkint órákon át feküdtem hanyatt és a szökés lehetőségein gondolkoztam.

Lehetetlen! Mindenképp lehetetlen!

Ezen a nyáron másfél-esztendeje mult már, hogy nem kaptam hazuról semmi hirt. Én minden héten irtam s nem tudtam elgondolni egyebet, minthogy egyetlen lapomat se kapták meg. Különben százszor válaszoltak volna. Ez a föltevés megrémített. Én esztendőig maradhatok itten, odahaza beletörődnek lassankint, hogy elpusztultam s a kis menyasszony férjhez megy. Talán a testvérke is férjhezmegy. Az apám meghal. És ha majd visszavetődöm egyszer, nem talállok egyebet az üres és gazdátlan háznál.

Haza kell mennem! Haza kell mennem!

Sokat, nagyon sokat töprengtem azon a nyáron. Napokon át hevertem tétlenül az ágyban, fejem alá rakott tenyérrel s belebámultam a semmibe.

Egy ilyen délelőtt az alezredes lépett hozzám, akivel bizalmas viszonyban voltam. Amikor elővett, megmondtam neki, hogy szökni akarok. Ijedten nézett rám:

— Örültség lenne, fiam! Hányszor hallottuk már éjszaka az örök puskáit s utána egy-egy szerencsétlen bajtársunkat hozták be haldokolva.

Golyó találta, amikor át akart kapaszkodni a dróton. Némelyik, ha átesuszott is, négy-öt nap múlva a környék vad népei hozták vissza. Mert az oroszok díjat tűztek ki minden szőkevényre. S az ilyen szerencsétlen sorsa rettenetes azontul.

Felültem az ágyban:

— De hányan elkerültek már hazáig! Alezredes ur, engemet egy kis menyasszony, egy rokon-testvérke, meg az édesapám vár! Másfél-esztendő óta semmit nem tudok róluk! Alezredes ur, haza akarok menni!

Az öreg ingerült lett:

— Legyen eszed! Nem tarthat már sokáig!

Elment, de nem nyugtatott meg. Még egy másik körülmény is jött közbe azon a nyáron, amely hetekre megdöbbsentett mindnyájunkat.

Abban az időben tifusz ütött ki a táborban. Alig mult nap nyolc-tíz halott nélkül. Ezeket a halott pajtásainkat szinte óránként szállították ki az örök, de a dróton túl nekünk már nem volt szabad elkisérnünk őket. És túl a dróton, alig két közhajításra, új temető támadt rövidesen. Akik kikerültek egyszer a dróton, azokról holtbizonyos lett, hogy nem fognak már hazajutni.

A bajtársak egyre pusztultak. Iszonyu hallgatásba süllyedt a tábor.

Köztünk raboskodott Gyóni Géza, a przemysli költő is. Junius elején meghalt a főhadnagy-öccse. Én akkor már le se szálltam az ágyamról, csak feküdtem hanyatt, ruhástul s a levegőbe néztem. Haza akartam menni mindenáron!

Két-három nappal ezután hallottam, hogy Gyóni félrebeszél. Először egy sarokba kupo-rodva jajgatott hangosan az öccse után. Később felugrott, harcra tüzelte a katonákat, abban a hiszemben, hogy a przemysli sáncokon áll s köröskörül tüzek látszanak a lengyel éjszaká-

ban. Még később kirohant a tábor közepére, a messzeség felé kiáltozott, az öccsét hívogatta s zilált hajjal hadonászott a láthatatlan semmi-ségbe:

*Locsogj, locsogj tavaszi sár,
Sáppadt honvéd, előre!*

Egy napon kivitték őt is, bomlott lélekkel. Két nap mulva a kórházban halt meg. Kinlódó haldoklásában egy bajtárs nem állt az ágya mellett, de a dróton belül megsiratták.

Ez az esemény nagy hatással volt reám. Éreztem, hogy vagy az eszem hagy el vagy itt pusztulok előbb-utóbb. Haza akartam menni! Olyan honvágy fogott el, hogyha egyedül maradtam a barakkomban, levágódtam a pihenő vacskomra, arccal és sirni kezdtem. Azalatt száz ötlet fordult meg bennem, de be kellett látnom, hogy kivihetetlen mindegyik. Háromszoros drótsövény fogta körül a tábor s puskás örök leskelődtek minden ötven lépésre.

De akkor történt valami!

Abban az időben, az 1917-ik esztendő nyarán, a cár fogságban volt már. Új rendszer következett s mi egyelőre reménykedni kezdtünk. De csalódtunk megint. Az új rendszerrel változás is jött, de mireánk csak annyiban, hogy még keményebben vigyáztak reánk. Az ellátás is rosszabb lett s attólfogva már örök kísérete mellett se hagyhattuk el a tábor területét.

De történt egyéb változás is a reménytelen nyomorgásban. Junius végén felszólítás érkezett hozzánk, hogy most már tiszteket is keresnek erdei munkára, felügyelőknek. Mert a háborúnak még mindig nem akart vége lenni és az emberek, akik börtönbe vetették a cárt, ujult erő-

vel vetették rá magukat a mi harcoló hadseregünkre. És vitték, egyre vitték Európa felé Azsia mindenféle törzsű katonáit. Mindig kevesebb ember maradt odahaza s ezek pótlására akartak felhasználni bennünket.

Mikor megjött a felszólítás, reménykedni kezdtünk. Hogy miben? Magunk se tudtuk. Százszor megcsalatóztunk már, de az édes-bus reménykedés most szinte beteg bizakodással rohant meg, hogy hazajutok egyszer!

Tanácskozni kezdtünk egymásközt. A tisztetek tulnyomó többsége azon volt, hogy azért is maradjunk! Utolsó erejüket adják ki az oroszok: nem tarthat már sokáig. És ha valami felfordulás következik, innét könnyebb Európába szökni, mint a távoli Kelet-Ázsiából. Mert oda akarták vinni a jelentkezőket.

De én nem hallgattam a többségre. Csak ki innét, minél előbb! Odakint számot vetek majd, mit tehetnék a szabadulásomra.

Egy juliusi délelőtt jelentkeztünk. Valami ötvenen. Nehéz szívvel váltunk el a hátramaradóktól. Vajjon melyik részünknek sikerül hazavergődni hamarabb?

Tizenöt napig utaztunk kelet felé. Nagyon vigyáztak reánk az egész uton s még jobban őriztek attólfogva, hogy megérkeztünk.

Szibéria keleti táján vannak azok az őserdők, ahol akkor már vagy háromezer katona döngette a fákat; németek, osztrákok és magyarok. Nagyobb felük mégis magyarokból telt ki. Harminc-negyven főnyi munkás-csapatra ügyelt föl egy-egy saját tisztjük s mindnyájunkra gyalogos orosz népfölkelők és nagysüvegű lovasok strázsáltak. Nem bántak velünk durván, de ha valaki szökni próbált volna, minden huzavona nélkül

agyonlőtték. Csaknem mindennap dörrent valahol a fegyver.

Kína határa valami háromszáz kilométerre húzódott el tőlünk. E roppant távolságon át erdők, mindig erdők feküdtek s ha valakinek sikerült is megugrani, az őserdőben pusztult éhen vagy eltévedt és nyomaveszett. Itt-ott akadtak ugyan puszták, vad nomádok sátraival. E pásztorok azonban három esztendő óta abból éltek, hogy a szegény szőkevényeket fogdosták össze és szállították vissza az oroszoknak. Minden elcsipett fogolyért öt rubelt kaptak. Még csak el se lehetett itélni e rongyos pásztorokat. Mindenki úgy él, ahogy tud.

Lehetetlen volt a menekülés!

Éjszakára ötszázával tereltek össze bennünket a táborhelyen. Valami hat-hét ilyen tábor feküdt egymás mellett, a pusztaság szélén. Esténkint ha hiányzott valaki a csoportból, a felügyelő tiszt felelt érte. Nem egy bajtársunkat botozták össze a kozákok. Érdekünk volt, hogy vigyázunk az embereinkre.

Igy mult el vagy másfél hónap. Azalatt nem egyszer megbántam, hogy odahagytam Krasznojarszkot. Ha történik valami, onnét közelebb a menekülés. De itt? A lakatlan Kelet-Szibériában el vagyunk temetve. Egyszer csak megkötik a békét és nem lehetetlen, hogy minket itt felejtenek.

Azalatt vágtuk az erdőt.

Pásztánkint indultunk neki s a balták csapásai alatt döngtek és recsegve dültek végig a százesztendős szálfák. Egyszer magam is szekercét fogtam s az embereim közé álltam. És amire két óra múlva lettem volna a szekercét s nekitámaszkodtam egy fatörzsnek, csupa víz voltam.

Augusztus huszonnyolcadika volt ez a nap,

kevéssel ebéd előtt. Az első csatám évfordulója. Nekitámaszkodtam egy fatörzsnek, csak azért, hogy megpihenjek keveset. És elgondolkoztam fél-szünetre.

És mialatt köröskörül zengett és csattogott az erdő, az első csatámra gondoltam s visszafutva az időben, magam elé idéztem az édesapám vénülő alakját, a kis menyasszony komolykás okos tekintetét s feledhetetlen testvérkémet. Mit csinálnak most odahaza? Vajjon emlékeznek-e még rólam? A testvérke azóta levetette már a gyászruhát és bizonyos, hogy minden gondja a fiacskája. Azóta harmadfél-esztendő s a kis Zoltán. S édes emlékek szálltak a szivemre. De eszembe jutott egyéb is. Szegény Vajda Zoltán sógorom utolsó levele, melyet a testvérkének küldtem meg legutolsó csatámból. Azóta gyakran töprengtem rajta, vajjon jól tettem-e, hogy elküldtem neki?

S amint ott állok verejtékesen s rongyos bluzom ujjával a homlokomat törülgetem, ismerős hangot hallok. Balra tőlem, hol egy szomszédos szakasz döngeti a fákat, valaki azt kiáltozza:

— Huzzátok meg! Vi-gyázz!

Fölneszeltem. S óvatosan megindultam arrafelé. Köröskörül ezer balta csapásaitól zengett és csattogott az erdő.

Megyek vagy harminc lépést szivdobogva. Egy bozótos mögül kinézek s előttem, alig negyven lépésre, a szomszéd szakasz irtja a rengeteget. Iszonyu tölgyfát huznak le kötelekkel s a fa lábát egy mahometvállu parancsnok döngeti ijesztőn. Talpas két lába szétfeszül és reszket az erőfeszítéstől. Baltája felcikkann a levegőben s valahányszor egyet sujt, a faóriás belereng. Megint nagyot kiált a mahometvállu:

— Huzzátok a teremtésit!

Megálltam. Az öröm rémületétől. S felkiáltottam:

— Danyikám!

Mert ő volt. Öreg és leghivebb barátom, a saját első személyében.

A hangomra hirtelen megfordult s nagyot nézett. Szakálla a mellét surolta. Először furcsán pislogott, mintha nem ismert volna reám. De akkor egyszerre elvágta a baltát, hat szökéssel hozzámugrott, átölelt, felkapott a földről, mint édesapa a fiát s összecsókolta a hajamat. Ahogy letett, egy nagyot fujt:

— Hé bratyesz, az Istenit!

Közben az ebédet hozták. Leültünk egy fa alá, de nem tudtuk, hol kezdjük?

Kiderült, hogy Norcsics Dániel tavasz óta döngeti már az erdőt. Azelőtt följebb, a munkáscapat balszélén dolgoztak s csak két nappal előbb rendelték őket ide, pontosan én-mellém. Mert Norcsics Dániel zászlós ur is fogságba került. Valami tiz hónappal én-utánam.

Vége-hossza nem volt a kérdezgetéseknek:

— Mi az ujság odahaza, Danyikám?

Norcsics vállamra tette a kezét:

— Tudják, hogy fogságban vagy. Ma-éve szabadságon voltam s öt-hat lapodat mutogatta a kis menyasszony, meg a testvérke. A testvérke még gyászban volt. Várnak haza mind a ketten...

— És melyik vár haza jobban, Danyikám? — kérdeztem szorongva.

— Egyformán testvér, egyformán.

— Baj lesz még ebből... Nem gondolod?

Norcsics erre már nem felelt. Én egy fűszalat piszkálgattam a lábam körül:

— S mi van az öreg méltósággal?

— Hát nem tudod? — és nagyot nézett. —
Meghalt. Isten nyugtassa meg, nagy hólyag volt szegény!

No, ez ujság volt! Rágondoltam a furcsa
öregre s megsajnáltam a kis menyasszonyt. Nor-
csics folytatta:

— Ezt már a frontra irta utánam a felesé-
gem, valami két héttel a fogságom előtt. Az
öregur, tavaly ősz elején, Észak-Magyarországon
tett körutat kormánybiztosi minőségben s azt
hiszem, mint az *Aranyat-Vasért* című hazafias
akció kiküldöttje is és azalatt annyi sálba csavarta
magát, hogy komolyan meghült s belehalt. Ne
vedd rossz néven, a leendett apósod volt, de
azért nagy számár volt. Természetesen hazafias
alapon. De hogy te erről semmit se tudsz!

— Másfél-év óta egy sort nem kaptam még
hazulról, Danyikám.

Noresics megcsóválta a fejét:

— Ezt ugyan gondolhattam volna. Ma-éve,
amikor nálatok jártam, a kis menyasszony, meg
a testvérke kétségbeesve panaszkodott, hogy min-
den lapodon szemrehányást tesz nekik, miért
nem irnak? Pedig ők irnak, szegények, minden
héten. Ugy látszik, sok helyen jártál azóta, azért
nem kapsz semmit.

— Nagyon sok helyen, Danyikám. És na-
gyon sokat szenvedtem. De ezt nem panasz-
képpen mondom.

Noresics fidélisen csapott a vállamra. Mint
régén, amikor még Veverkáné asszonyságnál
anyagi gondok szuttyongattak bennünket:

— Ki a mellel, be a hassal, bratyesz! Fény-
máz az élet! Násznagy leszek még az eskü-
vődön!

— Hiszed tehát, hogy hazajutunk valamikor?

— Hogy hiszem-e? Tudom! Vakaróznak már a muszkák, bratyesz. A vakarózás tetüt jelent.

Azalatt zengett és csattogott az erdő. Háromezer balta döngette a fákat. Norcsics hanyattfeküdt. Csak most vettem észre, hogy valóságos nadrág-fantasztikum van a két lábán. A bricesz és szalonnadrág keveréke volt ez: egyik szára ünnepi fekete, másik szára pepita. Már mosolyogtam is:

— Elegáns vagy, Danyikám.

Norcsics nem sértődött meg:

— Hát tudod, bratyesz, csak úgy a körülményekhez képest. Hála Isten, nem zugolódom. A filozófia szemszögén át nézem a világeseményeket s vihogni szeretnék a boldogságtól, hogy el nem patkoltam dicső csatáinkon. Megvan a napikosztom s vigyázok az egészségre. Majd gondom lesz ezentul reád is, mert látom, lóg az orrod. Pedig hidd el, nem érdemes. Sőt igazság szerint örülnünk kéne, mert a muszkák vakaróznak már.

A hátsó nadrágzsebébe nyult s valami bagómaradványt kapart elő:

— Nem élsz vele?

— Köszönöm, nem.

Bedugta a szájába s a nyelve révén áttolta a bal hátsó zápfogára:

— Hatodizben élvezem immár e bagócsökevényt. Jót tesz nekem, mert megindítja a fantáziaműködést s egyensúlyban tartja a világról, mint olyanról vallott filozófiai nézeteimet.

Köpött. Majd folytatta:

— Csak sohase csüggedni, bratyesz! Hallgass rám, a pótédesapádra! Ha megmondtam, hogy hazaviszlek, hát hazaviszlek! Különben várj csak, mindjárt fogsz élvezni te is!

A zsebébe nyult s szeletnyi, összegyűrt papírdarabkát kotort elő:

— Amikor ma-éve odahaza jártam, felugrottam az öreg méltóságoshoz is. Képzeld, titoknok-hiányban szenvedett s a válaszleveleket oly serényen fogalmazgatta a jó öreg, hogy majdnem felzokogtam ijesztő kinlódásán. Biztatgatni kezdett, hogy álljak be hozzá, csupán átmeneti jelleggel, ő minden sulyának latbavetése árán okvetlenül felmentet a harctéri szolgálat alól s nem husz, hanem harminc koronákat hajlandó nekem fizetni havonta. Természetesen azzal vágtam ki magamat a fenyegető ajánlat elől, hogy a haza mindenek előtt! S tudja Isten, mi ütött akkor belém, de hirtelen azzal leptem meg a páratlan öreget, hogy miután időközben és mellesleg belső munkatársra lettem az egyik imperialista szellemű napilapnak, szerkesztőm nevében mély tisztelettel kérem öméltóságát, hogy a háborura vonatkozó megállapításait, észrevételeit és konstatálásait lapom olvasóközönsége számára — interju formájában — lerögzíteni kegyeskedjen. Erre a cukros öreg a következőket diktálta nekem.

Norcsics Dániel felült s olvasni kezdett a gyűrött papírdarabkáról:

»A háboru, mint olyan, igazság szerint az emberiség valóságos csapása gyanánt tekinthető és approbálható... Ám verekedni, miután legszentebb eszményeinkből kifolyólag megtámadtunk, nem csupán kötelességünk, hanem egyéni, nemzeti, faji és felekezeti, ugyszintén hazafias erényünk is, mondhatnám: életprincipiumunk...

...A haza mindenekfelett... Haza nélkül nincs cél és szabadság, csupán rabszolgai hajlamokról s beteges meghódolni-akarásról beszélhetünk... A háboru szükséges rossz, de miután reánkszakadt s nem önhibánkból, önvédelmi csa-

táinkat meg kell harcolnunk, mert ez közös jövőnk biztosítékszerű próbaköve, mondhatnám: záloga...»

Norcsics Dániel itt már harsogni kezdett. Aztán felugrott, megkapta a baltát, a markába köpött és két marokra lendítvén ki a baltát, belevágott egy fába:

— Miután legszentebb eszményeinkből kifolyólag megtámadtunk... Az a!

Egy másodikat vágott:

— A haza mindenek felett... Az a!

Egy harmadikat vágott:

— Megtámadtatván, önvédelmi csatáinkat meg kell harcolnunk... Az a!

Én átfogott térddel üldögéltem azalatt. Norcsics minden baltacsapásnál az öreget idézte, pontosan néhány ezer kilométerre harcoló hazánktól. Minden mondatnál nagyot kacagott s minden kacagásnál sebesen folydogált a könnye.

Szerencse volt, hogy Norcsics az embereivel véletlenül az oldalamba került, mert ezentul ő is az én táborhelyemen aludt éjszakánkint. Azaz dehogy is aludtunk! Fejünk alá nyomtuk a cók-mókot s hanyatt-terülve a sátoron kívül, a csillagos eget néztük s fél-éjszakákat elbeszélgettünk csöndben. Sok mindent megtudtam ilyenformán Norcsics Dánieltől. Tavaly nyáron fia született, azóta nagy legény lehet ifjabb Norcsics Dániel. A szeplős prepa (ez Szálka Simon volt!) nagy bujában állítólag bezupált, a koszos suszter (ez Vidróczki volt) hír szerint olasz hadifogságba került volna, Zohor Ábris végleg hülye lett, öreg tanítónk ellenben még egyre a hazafias jellegű költészet módszere alapján tanít, minélfogva hallani se akar békekötésről, amíg valamennyi ellenséget térdre nem kényszerítettünk...

— Az a! — röhögött fel Norcsics és egyet köpött.

Fél-éjszakákat töltöttünk el így, halkan diskurálva. A csillagokat néztem, amint titokzatos vándorutjaikon mentek a földfeletti magasságokban. Ezek a csillagok voltak egyedüli ismerőseim a keserves fogságban. Hányszor el nem néztem őket így, fél-éjszakákon át! Elrévedeztem most is:

— Amig a csillagokat látom, sohase tudok kétségbeesni, Danyikám. Eszembejut, hogy a testvére, meg a kis menyasszony talán e pillanatban a tornácunkon ül. Az apám lefeküdt már, a kis Zoltán alszik, ők ketten pedig rólam beszélgetnek. Lehet, talán éppen arra a fényes csillagra néznek föl egyszerre, amelyik most jött fel az erdő fölött. A hármunk gondolatai e csillagponton át ölelkeznek össze a végtelen ürességben.

Norcsics álmosan dűnnyögött vissza:

— Szamarakat beszélsz. Odahaza délután lehet e pillanatban. Hiszen a világ tulsó felén vagyunk, bratyesz, — s fülére huzta a pokrócot.

... Elkövetkezett az október is. Akkor már jött az ősz s a Jeges-tenger felől hideg nótákat fujt a szél. Egy héttel ezután öt-hat csoportba osztottak bennünket s megindult az utazás a különböző táborok felé. Mennyi reménykedéssel néztünk a készülődés elé! Hátha valamelyik Ural-menti városkába kerülünk esetleg! Türelmetlenül éreztük, hogy most már változásnak kell jönnie.

Hát jött is a változás, de reánk kettőnkre annál nyomorultabb.

Még szerencse volt, hogy legalább Norcsics-tól nem szakadtam el. Bennünket ugyanis, valami háromezred magunkkal még tovább vittek kelet

felé. És csak a dauriai táborban álltak meg velünk.

Ki emlékszik még a dauriai táborra!

Rabéletünk legiszonyubb napjai következtek el itten...

Dauria! Már a neve is olyan szomorú, hogy a puszta emlékétől rossz álmaink lesznek. Mandzsuria határán fekszik, ázsiai Oroszország legtávolabb csücskében. Sivár pusztaság itt minden. Fű, fa, virág, madár ismeretlen fogalom. Csak dermesztő szelek járnak. A kopár dombok felett a jeges-oceáni szél sikoltozott heteken át, altatott el esténként és vert föl már virradat előtt. Egy kozákörmester volt a táborparancsnok, lopott, amit csak lophatott s szenvedtünk tőle, mint a tehetetlen állatok. A koszt ehetetlen volt: a teánk hideg víz, a hajdina romlott. Egyebet nem is adtak. A nyáron is sokezer tisztünk volt itt összezsúfolva, de akkor valami csunya betegség tört ki. A tábor fele elpusztult, másik felét felosztották s amire mi kerültünk a helyükbe, valami harminc tiszt és kétszázhetven közlegény, csak néhány száználmas, rongyokba takart béna katonánkat találtuk a hevenyészett barakkokban. A fizetésünket is ellopták. Orvos nem volt s az emberek rakásra betegedtek.

Szökésre gondolni se lehetett!

A határ közel volt ugyan, de ezt a vonalrészt sűrűn megrakták katonákkal. Aki arra próbált volna menekülni, szó nélkül lelőtték. Ez annál érthetlenebb maradt előttünk, mert november végén nyolc tiszt érkezett hozzánk Orenburgból. Keservesen panaszkodtak véletlen végzetükön, hogy éppen ide jutottak. Ha Orenburgban maradunk, azóta régen otthon lehetek volna. Tőlük tudtuk meg, hogy európai Oroszországban hetek óta megbomlott már minden.

A vörösök uralma következett be, nincs már hadsereg, nincsen háboru, harcoló katonáink betörték már Kiev alá s fogoly katonáink csapatostul menetelnek az országutakon... Hazafelé! Hazafelé!

Az ujság megdöbbsentett. Mirólunk, ugylát-szik, megfeledkeztek. S amire innét is szabadulhatnánk, késő lesz. Ezt különben Norcsics magyarázta meg nekem.

Mert öreg barátom nagyon megváltozott a dauriai napokban. Nem volt már fölényes és nem hivatkozott többé kipróbált filozófiájára. A szakálla még inkább megnőtt, a szeme beesett és ijesztőn csillogott s hetek óta alig szólt egy szót hozzám is. Föl és lefelé járt egymagában, de csak olyankor, ha nem látták. Egy este, mialatt odakint zúgott a szél s messzi nyugat felé, amerre Magyarországot sejtettük, a vörös ég-aljon át havas felhők repültek a szél hátán, — egy ilyen estén megfigyeltem őt, amint kiállt a tábor végébe, összefont karral és mialatt nyugat felé nézett hosszan, sirni kezdett. Könnyei lefolytak a szakállára, onnét a hóba és megfagytak a havon. Negyvenöt fokos hideg volt s abban az időben annyit dideregtünk, hogy két-három méterre ástuk ki a barakkok földjét s e barakkárok alján reszketve bujtam össze Norcsics Dániellel.

Egy ilyen késő decemberi éjszakán, különös ének csapott meg a föld alól. Tisztán hallottuk mind a ketten:

*Kitárom reszkető karom
Ölelni földedet...*

A negyvenkilenc utáni bujdosó honvédek együgyü hazafias éneke volt ez s a kis Hadházy

Ferkó hadnagy szokta dudolgatni maga elé, ha már nagyon elfacsarodott. Ő dudolgatta most is a harmadik barakk mélyében s ahogy a földön át meghallottuk ketten, felfigyeltünk. Olyan furcsa és olyan szomorú volt! Mintha harcoló hazánk üzenete jött volna hozzánk ezer kilométeren át, a földön keresztül. Felültem:

— Nem tudok aludni, Danyikám!

— Én se, — sóhajtott fel az öreg.

— Itt fogunk meghalni, Danyikám!

Erre már az öreg is felült. Suttogni kezdett:

— Csak sohase csüggedni, testvér! A jövő héten szökünk...

— Ebben az itéletidőben?!

— Eltaláltad, — és hosszan bólongatott maga elé. — Mert hetek óta gondolkozom már, testvér. Tegnap sikerült két revolvert lopnom az őrszobából és most alattunk van mind a kettő. Ne drukkolj, beástam őket. Ennivalót csak egy napra viszünk, amennyi éppen belefér a zsebünkbe. Tíz nap óta gyűjtögetem a maradék kenyérdarabkákat. Az is alattunk van beásva. Pszt...

Fent, a barakk körül akkor sétált el az egyik őrszem. Ahogy elvesztek a léptei, Norcsics tovább suttogott:

— Mandzsuria felé nem mehetünk, mert lelőnek. Nyugatnak fogunk nekivágni.

— De hiszen az örültség!

— Éppen azért, mert örültség. Arra nem fognak keresni. Hallottad, hogy európai Oroszországban kitört a kommunizmus. Amire idáig ér s bennünket is szélnek eresztenek, késő lesz már. Mandzsuriában a japánok fogják elzárni az utat. Európa felé szabadon mehetünk ugyan, de csak a nyugati határig. Most még kapkodás van odaát, de idővel az új rendszer is megerő-

sődik és új seregeket állít talpra. Mert katonák nélkül ma a Krisztus se boldogulna. S mihelyt kész a hadsereg, mi megint csak foglyok lettünk. Érted?

— Értem, Danyikám.

Elhallgatott, sokáig. Később megsimogatott:

— Hazaviszlek! Csak ki a mellel, bratyesz!

Az erre következett néhány nap alatt nagy félelmet álltam ki. A táborban folyt a nyomorult élet. Norcsics nyugodtan viselkedett s az ő nyugalma új erőt öntött belém is. Egy reggel ezt sugta a fülembe:

— Ma reggel beteget jelentünk.

Félóra múlva jött az egyik altiszt. Mind a ketten szótlánul feküdtünk a barakk-gödör alján. Az altiszt eltávozott.

Öreg barátom kaparni kezdett akkor. S előkaparta először a száraz kenyérdarabkákat. És attólfogva egész nap rágtunk, hogy elállt bele az állkapcánk. A sovány ebédet is megettük. Egész nap hóvihár volt.

Tudni kell, hogy a tábort kettős drótsövénnyel vette körül. Az első dróton túl éjszaka senkinek se volt szabad kilépnie.

Délután három óra körül Norcsics felállt s kimászott a barakkból. Én követtem.

Nyugodtan kiléptünk a belső drótsövénnyel kapuján. Többen járkáltak ki és be a foglyok közül, az őrnök tehát nem tűnt föl, hogy a tábor külső udvarába léptünk ki. Az őrnök különben se tudhatta, hogy hivatalosan betegek vagyunk. Ugy tettünk, mintha sétára indultunk volna el a külső udvarban. Ezt nap-nap után megtették a foglyok.

Már erősen szürkült. A hó sikoltzott s hócsomók csapkodtak a levegőben. A külső udvar

egyik legtávolabbi pontján három üres, omladozó barakk állt. Norcsics megfigyelte hetek óta, hogy ezt a három barakkot sohasem vizsgálják meg. Idevezetett az öreg s lekuporodtunk az egyik sarokban. És akkor fülelni kezdtünk... Csak a szél sikoltott és csapkodta a havat... A kezünk meggémberedett. Hallgatóztunk, szivreszketve hallgatóztunk. Nagyon hosszú idő ment el már így. Egyszerre hat órát csengettek a táborban. Norcsics megrezzent:

— Most...

És még jobban lelapult. Azalatt pedig ez történt:

Hat órakor következett a betegek látogatása. Az őrmester-parancsnok ilyenkor vizsgálta felül, gyenge lámpással a kezében, a tisztí betegeket. Norcsics már előzően összebeszélte Hadházy hadnaggyal, meg Gruber zászlóssal, hogy hat óra előtt hirtelen ők fekszenek le a helyünkre s fülíg takarózva összebujnak. Én azonban ezt csak később tudtam meg az öregtől, amikor már legalább ötven kilométerre jártunk a dauriai tábor mögött.

Amikor felhangzott a csengőszó s Norcsics annyit sugott: »most...«, szivünk a torkunkban kezdett kalapálni. Így ment el rettentően hosszú idő. Félig-holtak voltunk már a sötét hidegben. Később láttuk, hogy az őrmester-parancsnok két ór kíséretében kilép a barakkunkból s lámpása imbolyogva távolodik az őrház felé... Valami negyedóra mehetett el, de nekünk fél-éjszakának tetszett. Kezünket-lábunkat nem éreztük már. És akkor, inkább a föld alatt, mint a levegőn keresztül, egész bágyadtan megütött a negyvenkilences magyar bujdosók éneke. A kis Hadházy fujta valahol keservesen. Remegve hallgattuk végig:

*Hazám, hazám, hazám,
Szegény magyar hazám!*

Amikor semmit nem hallottunk többé, Norcsics óvatosan felállt. Mert a nóta összebeszélte jel volt, hogy mehetünk. Kiléptünk a barakkból és botorkálni kezdtünk a zúgó sötétségben. A külső drótakadály felé.

Ma sem tudom, hogyan vergődünk át rajta. Harmadfél-méter magas volt az akadály, legalább hat méter szélességben s körülbelül övmagasságig villamos árammal telt drótok voltak kifeszítve. Ha egy ilyen dróttüskét megérintünk, megindul a csengőszerkezet s az egész tábort fölveri.

De sikerült! Norcsics hirtelen hátrált néhány lépést, aztán nekiszaladt s fölvetette magát a drótmező tetejére. A tüskékben akadt fenn, mint egy cserebogár. Felszisszent, mert egyszerre tiz helyen serkedt ki a vére, de valahogy felült azért, nagy keservesen. S akkor suttogva intett:

— Szaladj neki, majd én felkaplak! De a lábaddal vigyázz, mert ha megérinted az alsó drótot, agyonlőnek!

Hátramentem néhány lépést és akkor, minden erőmből, nekirohantam. Vagy két méterre vethettem föl magamat, de mielőtt a lábam utánam-lódulhatott s odaütődhetett volna a villamos vezetékhez, Norcsics megkapta a kezemet s felrántott magához. De ugyanakkor felszisszentem: legalább husz helyen vágódtam bele a tüskékbe. Öreg barátom halkan vigasztalt a drótmező tetején:

— Fírnájsz, bratyesz. Saját ülepemből tizenöt helyen csorog a vér. Pszt...

És kuszni kezdtünk szaporán. Lépten-nyomon sziszegtem, mert véres lettem a saját vérem-

től. De valami háromnegyed órai kínos nyöszörgés után levágódtunk a tábort övező utolsó mély sáncba.

Es ez megint szerencsénk volt. Mert a sánc tetején akkor sétált el a legkülső őrszem fülére huzott gallérban, válla fölött meredező szurony-nyal. Mi lihegve bujtunk össze a sánc alján. Ahogy az őr is eltűnt a sötétben, éles fütty hasított át a fergetegen. De a tábor közepe felől. Remegve néztem Norcsicsra, ő azonban megnyugtatót:

— Ez a megbeszélte második jel. Hadházy pajtás füttyentett, hogy rendbe van a haza. Alómars, bratyesz!

Egymást toltuk és huzzuk föl a sánc meredek falán. Amikor felkapaszkodtunk, Norcsics megállt s egy nagyot fujt. A hóvihar sikongott; alig láttunk egy lépést. S akkor az én leghivebb barátom benyúlt a zsebébe, kivette az egyik revolvért s a kezembe nyomta. S akkor összehette a kezét, hátra nézett és vállon ragadott:

— De most előre, bratyesz! Az Isten irgalmazzon minékünk!

Es nekivágtunk a fergetegnek.

Először futva lihegtünk vagy másfél-órát. Később gyors menetben igyekeztünk nyugati iránynak. A revolvért a kezünkben szorongattuk. Mert elhatároztuk, hogyha netán mégis észrevettek és üldözőbe vennének, agyonlőjjük magunkat. Éjfél után fáradni kezdett a vihar, a havas felhők megszakadtak s a hátunkban felfelbukkant a fogyó-hold lilaszínű, elfanyalodott képe. Ugy mentünk, hogy a hold mindig a hátunkban legyen. Ijesztően hallgatott minden.

Virradatra elértük az első pásztorok kalyibáit. Nagysüvegű, tömzsi nomádok szunyókál-

tak a füstölgő tüzek körül. Norcsics előretartott revolverrel bujt be az első sátor benyilóján:

— Hore ruki!

A megrémült emberek a magasba rántották karjaikat. Ha nincs nálunk fegyver, délre már a dauriai táborba hurcoltak volna vissza bennünket. De a két revolver imponált. Norcsics félig oroszul, félig kézjelekkel megértette velük, hogy két lóra van szükségünk. Mivel azonban nem vagyunk rossz szándéku emberek, a két lovat vissza is akarjuk adni, két társuk tehát jöjjön velünk, ugyancsak lóháton és ha majd jónak látjuk, visszaeresztjük őket. De agyonlőjjük mind a kettőt, ha az itthoniak közül bárki is hirt próbál adni szökésünkről.

Félóra mulva lóháton siettünk már nyugat felé. A két vezető szorosán előttünk. Így lovagoltunk két napot, meg egy éjszakát. Másodnap estefelé feltűnt a messzeségből az első városka, mely a transzbajkái vasut mentén feküdt. Leszálltunk a lovakról s elköszöntünk kénytelen vezetőinktől. Természetesen úgy, hogy rájuk fogtuk a revolvert. A két lovas erre csak megkapta a vezetőklő kötőfékét s nekivágott a havas pusztaságnak, visszafelé. Porzott alattuk a hó.

Mi pedig gyalog vágunk neki a városkának. Hazafelé! Hazafelé!

Késő éjjel átlopóztunk a görbe síkátorokon s találomra kivergődtünk az állomásra, amely egy őrházból állt mindössze. Sokan vártak a vonatra, amely minden éjszakán egyszer indult innét a végtelen nyugatnak. Norcsics jegyet váltott olyan messzire, ameddig csak futotta az összekuporgatott pénzünk. Ma is eszembe-jut, milyen szivdobogva álltunk a vasuti sinek mellett, amikor az éjszakában felbukkant a mozdony két vörös ablakszeme.

Régen volt!... Régen volt!...

Mit kellett megérnünk attól a naptól számítva! Zakatolt velünk a vonat, mi ketten behuzódtunk a kocsi két szemközti sarkába s olykor-olykor egy-egy szót váltottunk. Közömbösen és oroszul. És körülöttünk, a szakaszban, ugyancsak ilyen behuzott nyaku ismeretlen alakok ültek. Ugy tettek, mintha szunyókáltak volna. Megtudtuk később, hogy ismeretlen utitársaink hozzánk hasonló menekülők voltak. De amire fölfedeztük egymást, újból szökni kellett.

Negyednap délutánján megsejtettük a kalauztól, hogy egy nagyobb város következik, ahol már vörös katonák vizsgálják végig az utasokat. Az utolsó-előtti állomáson észrevétlenül lecsusztunk a vonatról. És ez megint szerencse volt. Sokszor hallottuk azután, hogy továbbmerezkedett társainkat szuronyok közé fogták az új orosz hadsereg katonái s minden eddiginél borzasztóbb fogságba hurcolták őket.

Leszálltunk tehát ketten. És hogy mi következett reánk attólfogva?

Az asztalra hajtom a fejemet, ahogy fölkeresnek ismét e nagyon keserű emlékeim...

Amire jött volna a tavasz, Turkesztánban bujkáltunk. Én cukorkaárus voltam egy Szkobolev nevű városkában, Norcsics hordárnak csapott fel, ugyanott. Csak éjjelenként találkoztunk, de mennyi remegések között! Óreg barátomnak megint igaza lett, amikor azt mondta a dauriai nyomortanyán: siessünk, mert az új rendszer is megerősödik és akkor késő lesz minden. S le is késtünk.

Akkor már köröskörül égett az ázsiai Oroszország is. Itt-ott azt suttogták, hogy a cárt lemezárólták, családostul. Aki csak tehetett, menekülni próbált. Hamarosan feltűntek az új had-

sereg vörösszallagos katonái, katonák a világ minden népeinek csöcselékéből ijesztő harci-énekek közt masiroztak át a városokon s mindenekelőtt a tiszteket keresték halálra. És hadd irom ide mély szájalommal, hogy e nagyhirü és kegyetlen katonák között a magyar közkatonákból felállított csapatok voltak a legkegyetlenebbek.

Juniusban már nagyon forró lett a föld. Naponkint láttuk, amint e magyar vöröskatonák fegyverek közt kísérték végig magyar tiszteket, akiket vonatokon, bujkálás közben fogdostak össze és most megkötözve terelték őket ismeretlen helyekre. Egykori parancsnokaik voltak e szegény tisztek s egykori katonáik most durván röhögtek a szemükbe. Nem tudom, mi lett e szerencsétlen bajtársainkkal?

Egy pénteki napon hire ment, hogy éjjel nagy razzia készül a városban. Nem volt maradásunk többé. Azon a éjszakán elhagytuk Szkobelevet s nekivágtunk az éjszakának. Nyugat felé! Nyugat felé!

Ha le tudnám irni akkori szenvedéseinket! Akkor már rongyosak voltunk s éhezünk annyit, hogy azóta is, ha kéregető embert látok, nem tudok elhaladni mellette némi adomány nélkül. Nappal az erdők táján bujkáltunk, éjszakánkint mentünk-mentünk nyugat felé, mindig nyugat felé. És ha már összeestünk volna, egyszerű pásztoremberek adtak enni valamit, hogy éhen ne vesszünk. Nem kérdezték, milyen néphez tartozunk s melyik Istenben hiszünk? Megkönyörültek rajtunk, mert látták, hogy szerencsétlenek vagyunk. És mi vonszoltuk, egyre vonszoltuk magunkat. Mindig nyugat felé. Nappalonkint a nap után igazodtunk, éjszakánkint a Nagy-Göncöl volt a jócsillagunk. Nyár vége felé Turánban bujkáltunk s messziről megpillantottuk az Aral-

tót, amint palaszürkén csillogott a napfényben. Szeptemberben átvergődtünk a Kaukázuson s nekivágtunk Georgia csudálatos vidékeinek.

Hazafelé! Hazafelé!

Mennyit vágytunk és mennyit reménykedtünk! És ha már véres lett a lábunk s lábunk nyomán felpiroslott a saját vérünk, édes-bús álmainkkal kezdtük vigasztalni magunkat. Piszkosak voltunk, tavalyi ruhánk foszladozni kezdett, nagy volt a szakállunk, de ha felnéztünk a nyugat felé mutató csillagokra, édes búbánat szállt a szivünkre. Mert hittük, kétségbeesve hittük, hogy meglátjuk még egyszer a kedves kis Magyarországot! S ujult erővel erőlködtünk talpra és menni kezdtünk nyugat felé...

Haza, haza, vén katona!

Amire november lett volna és a fákon nem volt már levél, hideg szél jött a Szarmata felől. Összébb-vontuk magunkon kopott rongyainkat s még-ezyszer reménykedni kezdtünk. A véghe-tetlen messzeségből, ha kitisztult a tájék, távoli és halavány bércek körvonalait véltük felködleni a látóhatár fenekén. De olyan távol még! Olyan álomszerű messzeségben!

Tudtuk, hogy közelednek felénk a Kárpátok.

Kieven tul bujdosunk már, amikor egy falu alatt váratlanul katonák ugrottak elénk a sáncból s körülvettek. Nem volt menekülés!

Nem tagadtuk, hogy magyarok vagyunk. Ugyis hiábavaló lett volna minden. S két hét múlva Péterváron voltunk már, tiz láb mélyen a föld alatt.

És ettől az időtől fogva négy hónapon át nyomorogtunk, mint a félig agyonvert állatok. Négy-ötszáz katonatiszt sinylődött e kazamatákban, minden reménykedés nélkül. Délben és este egy darab fekete, nyulós kenyeret hajítottak

elénk, mint a kutyák elé. Hideg volt s én napokon át hevertem hanyatt a földön, karomrafektetett fejjel s hallgattam a vérem titokzatos zúgását. Még mindig éltem tehát.

Igy mult el a tél. Csontváz lett belőlünk s a hónunk alatt tetvek kergetőztek. És azalatt eszembe jutott nem-egyszer, hogy gondtalanul elmult ifjúságomban mennyit vágyakoztam Pétervár után! Hányszor szerettem volna látni a cári főváros nyári éjszakáit, ahol még éjfélkor is félvilág van s a Néva zöldszinben dereng. És hány-szor szerettem volna megállni a Nevszki-Prospekten, mialatt szánkók csilingelnek a havon s az ivlámpák vakító fényei alatt sűrűn pilingélnek a pelyhek.

Régen volt! Régen volt! Ó, édesapám, testvérkém, kis menyasszonyom éltek-e még? És ha éltek, gondoltok-e még reám?

Tíz láb mélyen voltunk a föld alatt, de hírek ide is elszivárogtak azért. Éjszakánkint ágyudongást hallottunk nagy-elvétve. Máskor géppuskák csattogtak szakadatlanul, de egész közel. Sejtettük, hogy odafent lázadozni kezd az éhes nép. Április hónapban egyre-többször kezdtek kerepelni a géppuskák.

Hetenkint egyszer sétára engedtek föl a napvilágra, délután öt és hat között. Egy ilyen sétanapon hirtelen nagy kavarodás támadt az uccán. Lovak csattogtak a kövezeten, kiabálás hallatszott, majd ijedt menekülés, aztán megdördültek a fegyverek, de — mindkét részen.

Abban a pillanatban kapkodni kezdett az őrség, majd lóhátas parancsnok vágatott be a vaskapun s odakiáltott az őrségnek:

— Fegyverbe!

Az örök utána-rohantak s mi felügyelet nélkül maradtunk néhány pillanatra. De mielőtt

még fejhez kaphattak volna a szerencsétlen foglyok, Norcsics megragadta a kezemet:

— Aló-mars, bratyesz!

Még csak nem is szólhattam ellene s már maga után ráncigált a kapun. Odakint uccai-harcok folytak. Történt pedig ez április elején.

Amire nyár lett volna, Kiev fölött bujkáltunk ismét. De most már nem délnek, hanem nyugatnak vettük az irányt, Lengyelország felé. Akkor már felfordult minden. Az ország egyes vidékein egész kormányzóságok éheztek s a nép karavánokban menekült az országutakon olyan helyek felé, ahol valami ennivalót remélt. Az utak árcai megteltek halottakkal s a csontvázkaravánok égnék tárt karokkal vonszolták nyomorult tagjaikat a pusztulás felé. Ez a népvándorlás könnyebbségünkre volt, mert senkise törődött velünk. Az ország belsejében szabadon járhattunk immár, de annál keményebben őrizték a határt Lengyelország felé.

Julius lett. Akkor már hallottuk félfüllel, hogy régi hazánk nem volt már a régi. S megtudtuk, hogy a maradék-hazában ijesztő állapotok vannak... Az 1919 nyara volt ez az esztendő.

Először a Pripjaty-mocsarakon át próbáltunk szerencsét, de napi-földekre nyultak el az ingoványok, melyek tulsó végén az ágyuimmal álltam valamikor. Beláttuk, hogy vagy a lápok és uszószigetek nyelnek el, vagy éhenveszünk a mocsarak között... Lejjebb kerültünk tehát, Augusztus végén már feltűntek előttünk Vladimir-Volinszkij hagymafejű tornyai. Szikrázva égtek a napfényben. Jobbra vágjunk.

Es augusztus vége felé megálltunk lihegve az utolsó orosz falu előtt. Huszonnyolcadik évemben voltam ekkor.

Megtudtuk, hogy a falun tul, alig két kilo-

méterre, folydogál a Búg. A két partja nád és káka. A vizen innét puskás vörösök vigyáznak és éjjelenként alig száz lépésre cirkálnak egymástól. A vizen túl már lengyel katonák állnak. Két falubeli paraszt magyarázta el így az erdőszélen. Megígérték nekünk, hogy éjjel megmutatják a legjobb átbuvó pontot, csak várjunk rájuk az erdő nyugati szegletében.

Mi tehát várni kezdtünk. A fák alól ki-kileskelődtünk ijedten: előttünk alig három kilométerre sötétlett a nádas. A nádason túl a haza vár.

Vártunk tehát. Este lett, de a két paraszt nem jött. Aztán sötét lett, de senkisé sem jött. Azalatt vihar közeledett, villámok villogtak nyugat felől s tompa mennydörgés kísérte a villanásokat. Mi pedig álltunk és vártunk. De senkisé jött. Talán csak nem árultak el bennünket?

Már nem lehetett messze az éjfé. A villám csattogott, a szél megrázta az erdőt és akkor szakadni kezdett az eső.

Ott álltunk az erdő alatt szakállasan, betegen, rongyosan, meztláb. Norcsics összetette a kezét s halkán imádkozni kezdett. Csengő füllel, remegve álltam az oldalán. És egy-egy felcsattanó villámfénynél megláttam az én öreg barátomat, amint összekulcsolt kézzel, mormolva nézett szembe a viharral. Az eső sebesen csordogált a szakálláról. És akkor egyszerre megragadta a kezemet:

— Vorwärts!

A fergezeg zúgott. Toronyiránt siettünk előre.

Félóra mulva elértük a nádast. Pillanatra körülhallgatóztunk. Sehol senki. Csak a fergezeg zúgott.

És akkor nekivágtunk a nádasnak is.

Ujabb félóra mulva ott csillogott előttünk a Búg. Belevetettük magunkat.

Nagyot csobbant a víz. Észnélkül láboltunk át rajta. Néhol állig ért. De öt perc mulva már a tulsó parton álltunk, Lengyelország földjén. Norcsics egy nagyot sóhajtott. Sehol emberi nesz. Csak a nádas zúgott.

És akkor nekivágtunk a tulsó nádasnak is. És azontul is mentünk, egész éjjel mentünk. Amire virradni kezdett volna, a komarovi dobok alatt jártunk, ahol valamikor első csatáinkon vettünk részt. Ismerősök voltak a lankák és a kerek erdők s a lankák és a kerek erdők alatt katonasírok látszottak. Azóta hatodszor hervadt a fü. Megálltunk egy lélekzetre s összetettük a kezünket. Tisztelet a bajtársak emlékének!

Tovább-mentünk az uton. Egy falu alatt krumplit kapáltak lengyel asszonyok. Ahogy megláttak bennünket, két mezitlábás csavargót, megálltak a kapanyélre támaszkodva s furcsán néztek reánk. Mi is megálltunk. Elmondtuk, hogy magyarok vagyunk és hogy éhesek vagyunk. Az asszonyok tovább adták egymásnak:

— Vengri! Vengri!

És kötényükben hozták elénk a krumplit. Leheveredtünk az ut sáncába s tüzet raktunk. És enni kezdtünk annyi étvággyal, hogy a polyák asszonyok nem győzték csodálkozással. Amikor pedig magyarázni próbáltuk, honnan jövünk s mennyit szenvedtünk, sirni kezdtek nyomorult sorsunkon.

S amint ülünk a sáncban, egyszer csak uri-hintó jön az uton. Egy földbirtokosféle nagyhasu ur, meg egy csendőrtiszt ült a hátulsó ülésben. A tiszt odaszólt a kocsisnak:

— Sztoj!

Leugrott és megkérdezte, kik vagyunk?

Nagyot nézett, amikor németül feleltünk neki. Először nem igen hitt, de ahogy beszélni kezdtünk, fejét csóválta. Utoljára kezet nyújtott:

— Akkor gyertek velem! A többit majd eligazítjuk valahogy.

Délután Komarovban voltunk. A rendőrségen még egyszer kihallgattak bennünket, szállást adtak, utlevelet állítottak ki a számunkra, ruhával láttak el a lengyel tisztok s alig tudtak betelni az előadásunkkal. Mi viszont tőlük tudtuk meg, mi történt az utolsó esztendőkből. A hazánkról kapott hírek elszomorítottak.

Három napig voltunk a vendégeik. De akkor mégis bucsuzni kellett.

Igy azonban elvált tőlem az én öreg és leg-hivebb barátom is. Ő Galicián át egyenesen hazafelé indult. A kis Magyarországból külön utlevélre lenne szüksége a szegény Észak-Magyarországba, neki pedig minden türelme elfogyott már. Feleségét s kis fiát szeretné látni minél előbb

Megegyeztem az öreggel, hogy aki előbb éri az édesapámat, meg a testvérkét, nyomban értesíti a másikat. A régi pesti lakásom címét adtam meg neki. A komarovi pályaudvaron megöleltük egymást még-egyszer...

Másnap Varsóban voltam. S Berlinen és Bécsen át Budapestre érkeztem. Szeptember nyolcadika volt, Kisasszonynapja éppen, amikor délután megérkeztem a keleti pályaudvarra.

Senkisémet várt.

XII.

Ismerős és mégis annyira idegen volt a Muzeum-körut minden háza. Az ucca mintha szélesebb lett volna négy esztendő óta, a házak mintha világosabb színbe fordultak volna át. Hallgatagon haladtam el az Arany János szobra előtt. Ott ült János bácsi a talapzat tetején, merengve s ezuttal még bánkódóbbnak látszott. A homlokán ujabb ráncot fedeztem föl, mióta nem láttam.

Öt perc mulva becsöngettem régi lakásomon. A szívem hangosan vert. Istenem, micsoda ujságot hallok majd!

Kinyilt az ajtó s előttem állt a régi házi-asszonyom. Hanem megöregedett! Nem ismert meg:

— Kit tetszik keresni?

— Hát nem emlékszik reám, néni?

A hangomra nagyot nézett:

— Zathureczky ur! Kedves Zathureczky ur!

Hát mégis hazajött!

S szíves erőlködéssel tuszkolt be maga előtt. Leültetett, ozsonnával kínált, beszélt mindenről s nem találta a helyemet. Jólesett a zavart öröme. Elmondta azalatt, hogy lakásomat még egy évig tartotta fenn, de ahogy fogságba estem, kiadta másoknak. Mert a hugom, az a fiatal asszonyka, megírta neki, hogy élfogott az ellenség.

— Hát az édesapámról mit tud, néni?

A szivem úgy vert! A néni megnyugtatót:

— Hála Istennek, megvannak! Mert tavaly ősz óta, mikor azok a kavarodások jöttek, ők is Pesten laknak, akarom mondani Budán. A huga, az a helyes asszonyka, már vagy ötször járt itt azóta, hogy megnézze a ruháját, rendben van-e? Lecsillapítottam, hogy én minden két hétben kifejtetem, de hát a kedves mindig szeret nyugtalankodni keveset. Vele-van az édesatyja, meg a kis fia is. Mert talán tetszik tudni, hogy az ura elesett...

— Tudom néni. Én temettem el.

Nagy kő esett le a szivemről. De ugyanakkor még nyughatatlanabb lettem:

— S nem ment férjhez a testvérke?

A néni megütődött:

— Ó, hogy tetszik gondolni ilyet! Hiszen mindig magáról beszélt! Nagyon várta... Ugy-e, nem igazi testvére?

— Távoli rokonom, néni.

— Gondoltam, Zathureczky ur. Mindig gondoltam. S milyen helyes kis fia van! Szakasztott olyan, mint maga, Zathureczky ur.

— S a menyasszonyomról mit tud, néni? Arról a kisleánnyól, aki valamikor kétszer is járt a lakásomon...

A néni elgondolkozott:

— A menyasszonya volt? Érdekes. Ezt nem is tudtam. Nem, ő nem lakik a hugánál, mert egyszer se említették előttem. Valahol máshol lehet.

Magam elé gondolkoztam. A néni rezzenett föl:

— Hát az a hosszú ember, a maga barátja, az a Norcsics vagy hogy is hívják, él-e még?

— Él, néni. Másfélesztendeig bujkáltunk

Oroszországban, amíg sikerült hazaszöknünk. Ő a régi házukban lehet azóta.

Felálltam, hogy átöltözöm s fölkeresem a testvérkét. A néni nekilátott azalatt, hogy előkeresi a lakása címét.

Félóra mulva készen voltam. Akkor átkopogtattam:

— Megtalálta, néni? —

A néni mentegetőzve jött be, hogy nem találja a címet. De vacsoráig előkeresi. Jöjjenek vissza okvetlenül, a szomszéd szobában elalhatom.

— Köszönöm, néni, de ma már ne várjon. A rendőrségen majd megtudom a címüket. Négy éve nem láttam őket...

Este volt, az uccákon égtek a lámpák. Szokatlan gondolatok közt indultam meg a Múzeumköruton. Hová lehetett a kis menyasszony?

Hát amint megyek a köruton, az Asztóriaszálló sarkán csak rámszól valaki:

— Szervusz, Zoltán!

Felnéztem: Zohor Ábris állt előttem. De mintha a tulvilágra ébredtem volna fel! Mert Zohor Ábris szédítő eleganciában feszített, cylinder csillogott a fején s egy hölgyet tartott a karján. Amire ráismertem volna Ábrisra, már a nyakamban volt:

— Isten hozott! Hej pajtás, ha tudnád, mennyire várnak odahaza! Tegnapelőtt is a testvérkénél jártam! Különb, bocsánat, bemutatom a menyasszonyomat...

A menyasszony valami félfejjel volt magasabb Zohor Ábrissal. Nem értettem! Sehogysem értettem! Azt hiszem, ügyefogyott lehettem nagy zavaromban, mert meg voltam győződve, hogy négy esztendő óta régen bolondok házában ül Zohor Ábris és szőröcsuha van a szerencsétlenül.

Abris ezzel szemben úgy vakított, mintha skatulyából huzzák volna ki. Mielőtt makoghattam volna valamit, fölnevetett kedélyesen:

— Majd hallasz tőlem olyat, hogy attól ugrasz a falnak! Én most hazakisérem a kis jövődöbelimet s negyedóra mulva ott leszek a Spolaritsban. Az a törzskávéházam. Szedd tehát a lábaidat, Zoltánom s várj meg ottan engemet. Mikor érkeztél?

— Ezelőtt három órával. Az édesapámhoz szeretnék menni.

— Majd elviszlek, még ma este. Mindenesetre várj reám a Spolaritsban. Nem szeretném, ha más előzne meg olyan dolgokkal, amelyek nem tartoznak másokra. De okvetlenül ott légy!

... A József-köruti kávéház tele-volt most is. Leültem az egyik sarokasztal mellé. Talán éppen az az asztal volt ez, amelynél sok-sok esztendővel azelőtt Norcsics Dániellel buslakodtam, mialatt közénk botlott szegény Vajda Zoltán és oly szivrehatóan próbált rábeszélni, hogy ne zavarjam meg többé a testvérkét... Régen volt! Régen volt!... Vajda Zoltánból por lett Rarance határában... S hányan haltak meg mások is azóta! Hány bajtársunkat várják haza, reménytelenül várják, de a régi megholtak soha már nem fognak hazatérni!

A kávéházban füst uszott s a cigányok elfelejtett pusztai nótákat játszottak. Rendeltem valamit s aközben zavart fejvel gondoltam vissza Zohor Ábrisra.

De már itt is volt Abris. Gnóm-fején fursán festett a cilinder, sétatotját hanyagul vetette oda a balkarjára. Ahogy észrevett, felkacagott:

— Látom, még mindig azt hiszed, bolond vagyok. Fenét! Soha semmi bajom nem volt!

Nagyot néztem. Ő pedig hátravetette magát:
 — Mindenekelőtt némelyes önleplezéssel kell szolgálnom. Mert mondhatom neked, olyan híres ember egy sincs Budapesten, mint én vagyok. Három ujság irt már cikket rólam...

Azalatt jött a pincér s hozott valamit. Zohor Abris koccintott velem s hirtelen elkomorodott:

— Éltesse bennünket az Isten! És éltesse nyomorgó hazánkat!

Ittunk. Akkor hátradült Abris és a térdére csapott:

— Látom, furcsán nézel rám. Majd felvilágosítlak. Az elmúlt hónapban már az egyik berlini ujság is tárcát irt rólam...

— Nem értelek, Abriskám.

— Majd megérted mindjárt, — és jót nevetett. — Tehát mindenekelőtt tudd meg, hogy soha semmi baja nem volt a fejemnek. Csak anzágotam vagy ha úgy tetszik: szimuláltam. Én voltam a pro és kontra harcoló összhatalmak legnagyobb drükerbergerje. Remélem, tudod, mit jelent a drükeberger? Jelenti németül azt az elszánt lógóst, akit hat bivallyal se tudtak kihuzni a frontra. Sajnos, hogy e pompás fogalomra az egész háboru alatt nem tudtak megfelelő magyar kifejezést találni.

Iszonyu világosság gyult ki a fejemben:

— Hát ezért csináltad az egészet?! De hiszen ez szörnyőség!

Abris harsogott:

— Hogy szörnyőség? Megengedem. A háboru föltétlenül szörnyőség. Sőt »ilyen vas«.

Egyik ámulatból a másikba estem:

— Bocsáss meg, Abriskám. De hiszen te már a háboru előtt is repülő-tanulmányokkal foglalkoztál!

Abris kegyetlenül mosolygott:

— Itt a tévedés, öregem. A mi háborunk előtt két évvel kitört már a balkáni konfliktus s én megéreztem egyszerre, hogy baj van. Tudtam, hogy rövidesen összecsapnak a nagyhatalmak is. Sokat, nagyon sokat töprengtem a várható fejleményeken s rájöttem, hogy némely szépséghibák vannak az európai konstellációk körül. Minélfogva így szóltam magamhoz: »Abris, gondolkozz hidegen s légy egy kicsit bolond!« Persze óvatosan, rendkívül óvatosan kellett hozzákezdeni, hogy valaki gyanut ne fogjon reám. Ezért láttam neki a merevszárnyu repülőgépeknek. A többi már ment, mint a karikacsapás. Hiszen emlékszel rá?

Mosolyogtam:

— Emlékszem. Te valóban zseni vagy, Abris.

Zobor Abris koccintásra toltta felém a poharat:

— Azt meghiszem. De mennyi munkámba került, pajtás! Szegény apámnak nem egyszer odavágtam: »az egész Európa beszélni fog rólam valamikor!...« S nem volt-e igazam? A berlini ujságok nyomán, mint hallom, most már francia, meg olasz lapok is kisserkesztettek. Nagy munka volt, pajtás...

Amulattal hallgattam e pompás legényt. Ő pedig folytatta:

— Hogy kellett vigyázni, Zoltánkám! Ronnyos voltam, megtetvesedtem s szakállam a pupomig ért. Akkor már kidobtak a nyolcadik sorozáson is, de a háborunak csak nem akart vége lenni. Új sorozás előtt álltam s forma szerint nekem is jelentkezni kellett. Hátborzongató rágondolni, mennyire vigyáztam akkoriban. Hiszen nem mondom, magasztos érzés a honszerelem,

de elesni a hazáért — *fiatal*. A nyolcadik sorozás előtt újra jelentkeztem a kassai hadtestparancsnokság hadmérnöki karánál s bemutattam nekik legujabb gépmodelljeimet. Ezek már nem a gólyát, hanem a kuvikot lettek volna hivatva utánozni a repülésben. Minek folytassam? A hadmérnöki hivatalból úgy kivágtak, hogy szelet csináltam, mialatt kifelé kalimpáltam az ajtón.

Fejet csóváltam:

— Hihetetlen, Abriskám...

— Dehogy is hihetetlen! — és kacagott. — Hiszen látod, hogy megcsináltam! Sok furcsaságot értem meg az alatt a néhány esztendő alatt. A falusi nép szentnek tartott, amin jókat röhögtem, persze csak magamban. Mert ne hidd, hogy azért nem tartottam szemmel a világeseményeket! A méhesben rendszeresen átbujtam az ujságokat s amikor azt olvastam egyszer, hogy Konrád vezérkari főnök a frontra rendeli ki a sántákat meg a golyvásokat is, köptem rá: »haljon meg az a Konrád!...« Egyszer még nagyobbatt mulattam, erre is emlékszem... Olvastam ugyanis, hogy Olaszországban egy hozzám hasonló kaliberű digó, valami nyavalyás banktisztviselő, álomkórba esett a bevonulás előtt. Persze csak azért, hogy ne kelljen a Doberdóra mennie. Valami félévig aludt már, csak éjszakánként evett, mert a családja tudta, hogy anzágol az ipse. Félév óta figyelték már szakadatlan alvását a legnagyobb tudósok s a fejüket vakarták e természetellenes tünetemre. De egyszer rajtakapták valahogy e nagyszerű riválisomat s természetesen nyomban besorozták a gránáthajigáló különítménybe. Az ujságok azt írták akkor, hogy ez a digó a világháború legnagyobb szimulánása. No, ezen már fölháborodtam: »hát Zohor Abris kutya?«

Itt megállt Abris, koccintott velem és mialatt a hajamszála ágaskodott, nyugodtan folytatta:

— Legnagyobb élvezetem az volt, ha láttam, hogy új menetszázadokat visznek föl a harctérre. Olyankor megálltam a határban, a szivemben nagy bánattal néztem el a vonat után és ha nem látott senki többé, levágódtam a buzatáblába, hanyatt, összebokáztam a lábammal s úgy röhögtem az ég felé: »ó, milyen marhák vagytok! Milyen marhák vagytok! Az üszög esne belétek!«

Elállt bennem a lélegzet:

— S a szüleid tudták?

— Fogalmuk se volt róla. Mikor kitört a forradalmi nyavalya s közvetlen veszély nem fenyegetett már, lelepleztem magamat előttük. Édesanyám elájult örömeiben, az apám ellenben felháborodott, mert az öreg szigorúan hazafias alapon áll mindmáig. De végeredményében ő is megvigasztalódott. Azóta zenetanár lettem itt a fővárosban s egy helyes kislányt is kinéztem magamnak. Ugyanazt, akit bemutattam neked ma este. Jövő hónapban feleségül veszem. Különben veszett hírem van. A múlt héten egy hetilap lehozta az arcképemet is és azóta az emberek megismernek az uccán: »itt megy a világháború legnagyobb drükebergje.« Olyankor gög dudorodik a nyakamba. Mit szólsz hozzá?

— Fantasztikus, Ábriskám. Egészen fantasztikus. Hindenburgnál is nagyobb vagy, Ábriskám!

Abris simított egyet művészien növesztett haján:

— Hősi halál! Az a! Majd keféet ettem nekik!

Ezalatt mult az idő. A kávéház tele-volt vendéggel s régi nótákat játszottak a cigányok.

Meghatottan ültem a sarokban: több, mint öt esztendő után vége volt a szenvedéseimnek.

— Most pedig beszéld el, Abriskám, mi az ujság idehaza?

Abris szivarra gyujtott s elvetvén magát kényelmesen, beszélni kezdett:

— Igaz, igaz. Igazság szerint ezen kellett volna kezdenem. Tehát: édesapád tavaly ősszel, mikor a forradalmi mahlojka jött, ispánt fogadott s átadta neki a gazdaságot. Öneki már nehezen ment, különösen amióta meghalt az édesanyád. Sokat küzködött, téged is emlegetett, mert nagyon egyedül volt az öreg...

— Hát a testvére?

— Ne légy már türelmetlen, hiszen semmit sem fogok elhallgatni. A testvére persze hogy mellette maradt mindvégig, de őrá a házigondok szakadtak le. Tavaly ősszel, amikor odahaza bizonytalanra fordult sok minden, a testvére eladta kisbirtokának egy részét s házat vett magának Budán. A Kelenhegyi-uton, a villák között. Amióta feljöttem, csaknem minden héten meglátogatom őket. A testvérkéd olyan takaros asszonyka, hogy no! A kisfia jövőre iskolába fog menni. Megvannak és várnak. Esztendők óta nem kaptak már semmit tőled, de tudták, hogy utban voltál hazafelé. A nyáron egy félkaru katonatiszt járt náluk, akitől üzentél valamit...

— Igen, emlékszem rá. Minszkben találkoztam vele. Egy rokkantszállitmánnyal jött haza.

Abris a szivarjával babrált. Vártam. De mivel nem folytatta, nógatni kezdtem:

— Egyéb ujság nincsen?

— Azt hiszem, — és nagyot fujt a szivarból, — körülbelül mindent elmondtam.

— Hát a kis menyasszony?

— Ja igaz! — és úgy tett, mintha csak

most jutott volna eszébe. — Nem is tudod? Persze, persze. Hát a kis menyasszony, az bizony férjhezment...

Pillanatok multak el, amire magamhoz tértem:

— Férjhezment? Miért?

— Nem tudom, pajtás, — s láttam a tekintetén, hogy most ugyancsak vigyáz a szóra. — Azután, hogy téged elfogtak vagy félévig maradt még nálatok. Valaminek történnie kellett a házban, mert a menyasszonyod egyszer csak összepakolt, elment s többé nem látta. senki. Nem hiszem, hogy haraggal vált volna el, mert az apád meg a testvére kísérte ki az állomásig. Magam láttam. Később hallottam az anyámtól, hogy a méltóságos kisasszony Pozsonyba költözött, valami rokonaihoz. Azóta férjhezment. Ugy emlékszem, hogy tavaly tavasszal történt ez. Valami gyárosnak lett a felesége. A testvérkével tovább is fentartja a barátságot, mert a testvére mondta nekem, hogy azóta, valahányszor Pesten járt az urával, mindig fölkereste őket. Ennyit tudok.

Nem feleltem rá. Zohor Ábris minden igyekezettel azon volt, hogy okosan beszéljen hozzám:

— Nem olyan katasztrofális az eset, pajtás. Mások különb meglepetésekre jöttek haza. Ha nem várt meg a menyasszonyod, bizonyosan oka volt rá. S aztán nézd csak, itt van az édesapád, a testvérkéd, meg a kislánya. Én tanu lehetek rá, hogy senkit még úgy nem vártak, mint tégedet a testvére. Mennyit epesztette magát és hány-szor könnyeztetett előttem, amikor elveszett a hied is. Hidd el, jól van ez így. Ne lógasd hát a fejed és ne légy olyan önző! Hisz ugyanis tudtuk mindnyájan, mennyire bomlottál utána völegénykorodban is. Most a feleséged lesz!

Nem szóltam rá. Ha nem várt meg a kis

menyasszony, bizonyosan oka volt rá. Holnap ugyis megtudok mindent, mert a testvérke semmit se fog eltagadni előttem.

Koccintottunk. Most már Abris kérdezett:

— Hát veled mi történt, amióta nem látunk?

— Hosszu és keserves história az, Abris-kám!

— Ennél jobban semmi sem érdekelhet...

Beszélni kezdtem... Abris figyelmesen hallgatott. Először a fejét csóváltgatta, később némán figyelt. Mikor a Norcsiccsal való találkozásra tértem át, egyet kurjantott s amikor végül befejeztem és elhallgattam, könny csillogott az Abris szemében.

Záróra volt. Fizettünk s megindultunk a köruton, kart-karba téve. Kettőre járt éjfélt után. Zohor Abris a lakására vitt, mert ilyen időben már nem verhettem föl az édesapámat. Utközben egyet sóhajtott:

— Rémregény ez, pajtás, amit elmondtál!

S azontul alig szóltunk egymáshoz. Mindenikünk a saját gondolataival volt elfoglalva.

Lefeküdtünk. Odakint virradt, amire el tudtam aludni. A kis menyasszony dolga mégis csak összezavart.

Délután volt, ahogy felébredtem. Gyorsan ugrottam föl az első hazai álmom után. Abris fent volt már s feltünő igyekezettel terített az asztalón. Félóra mulva már bucsuztam is tőle, miután mégegyszer megadta a pontos címet. Az uccán beugrottam a borbélyhoz:

— Le tud kaparni öt perc alatt?

— Akár kétszer is, nagyságos ur!

S ujjabb félóra mulva egymagamban mendégéltem már a fák sűrű árnyékába bujt, zegzugos

Kelenhegyi-uton. Jobbról-balról csöndes villák néztek ki rám a fák és a bokrok mögül.

Egyedül mentem. De micsoda érzések között!

Verőfényes ősz volt. Felhő nem járt az égen, a napocska sütött-sütött bágyadt jóakarattal, de már nagyon ferdén. Valahonnét a Gellért irányából elnyujtott kakasszó hallatszott. Az ökörnnyál szállt-szállt az őszi légben s hulldogáltak a fák levelei.

A szívem zakatolt: harmadik szomszéd volt már csak a testvérke háza. Megérkeztem hát én is.

És akkor megálltam a vasrácsos kapu előtt s egy nagyot sóhajtottam. Takaros villát pillantottam meg a bokrok mögül: de senkit nem láttam. Piros virágok égtek a verandán, de üres volt a veranda is, a kert is.

Megálltam a kiskapu előtt, lihegve. Csengetni akartam, mikor a bokrok közül egy matrözgalléros fiucska ugrott ki s a labdája után szaladt. Sebesen gurult a labda s csak a kapu előtt állt meg.

Négy-ötéves lehetett a gyerek: bátor, nyiltszemü kölyök. Megrezzentem: mintha magamat láttam volna ilyen-koromban! A fiucska is észrevett s szembenézett velem. Szinte megzavarodtam:

— Hogy hívnak, fiacskám?

— Zoltánka! — felelte bátran.

— S ki lakik ebben a házban?

— Az édesanyám, meg nagyapa. De nagyapa már öregember.

— Hát az édesapád?

A gyerek elgondolkozott:

— Édesapám nincs, mert meghalt a háboruban. A másik édesapámat pedig megfogták a muszkák.

— Ki mondta ezt neked?

A gyerek komoly-okosan felelgetett:

— Az édesanyám mondta. Hát a bácsi kit keres?

— Titeket kereslek, fiacskám. No, eressz csak be!

A gyerek először a ház felé tekintett, hogy nem látja-e valaki? Ugylátszik, megtiltották neki, hogy idegenekkel álljon szóba. De mert senkit sem látott, odalépett a kapuhoz, felágaskodott s félrehuzta a reteszt:

— Tessék bejönni!

Beléptem s kezemet rátettem a gyerek fejére:

— Ugy-e, nem ismersz, kisfiam?

— Nem ismerem, bácsi, — s úgy nézett föl a szemembe.

Lehajoltam hozzá, megcsókoltam:

— Hát én vagyok az, fiam, akiről az édesanyád beszélt.

Letérdepeltem a kavicsos utra:

— Ölelj meg, fiam!

— Mindjárt, bácsi, csak először bezárom a kaput, mert a mama megharagszik.

S azzal olyat vágott a kapun, hogy csak úgy csattant! Akkor hozzálépett. Éppen olyan nagyocska volt, mint én térdepelve s megölelt, pajtás-módra.

De a kapu csattanására megjelent a verandán a testvérke is. A felső lépcsőfokon megállt s kezét ellenzőnek tette a szeme elé. Én akkor hajoltam föl s kézen-fogtam a gyereket. A ház felé fordultam.

Ott állt a testvérke egyszerű, szürke ruhában, szeme fölé ernyőzött kézzel. Komolykás arca még komolyabb lett egy árnyalattal, de nem változott semmit. Olyan volt, mint régi testvérke korában. Még mindig nem ismert föl.

Már az utacska közepe táján lehettem, de ott megálltam:

— Pirike!

Ahogy meghallotta a hangomat, felsikoltott:

— Zoltánka!

Lefutott a lépcsőn. S kedves, szerető feje ott volt már az ölemben:

— Zoltánka! Kedves Zoltánka!

Remegve könnyezett. Magamhoz emeltem s megcsókoltam a könnyes szemét:

— Hazajöttem, testvérke.

Már mosolygott. Atöleltem s másik kezembe a kisfiu kezét fogtam meg. A testvérke hirtelen a gyerek elé térdelt, a karjaiba kapta:

— Fiacskám, megjött az édesapád!

Egyszerre lángbaborult az arca: észrevette magát. Felmosolyogtam:

— Nono, testvérke. Hiszen igazat mondtál.

Felém-fordult, lángoló arccal. Mosolyogni próbált félénken:

— Jaj, Zoltánka...

Nem tudta folytatni. Elsírta magát, hangeszen.

Atöleltem s másik kezembe a gyerek kezét fogtam. S így indultunk meg a lépcső felé. A verandán akkor már ott állt az édesapám is.

Hanem megöregedett, szegény! Négy esztendeje lett volna decemberben, hogy meghalt az édesanyám s e négy esztendő alatt mintha huszat élt volna át az öreg. A haja ősz volt s a bajusza rendezetlenül csüngött. Annyira megfogyott, hogy a ruha csak lötyögött rajta. Megálltam a felső lépcsőfokon. Az öreg szemben állt velem s nem tudott szólni, csak a könnye hulldogált. Jobbról akkor már melléje állt a testvérke: ő is könnyezett. A gyerek csodálkozó szemmel állt kettejük közt.

Itthon voltam!

Ozsonna után karonfogott a testvére s végigvezetett a szobákon. Két szoba az öreg házunk butoraiból telt ki, mert a testvére régi lakása három szobából állt mindössze. Az ő butorait most láttam először, csak az ebédlő berendezése látszott ismerősnek. Ránéztem a testvérekére:

- Itt jártam már egyszer...
- Amikor elkergettelek. Igaz?
- Igaz. Elég nem szép volt tőled...
- De tőled se!

Már vészekedni próbált. S én boldog voltam, hogy négy esztendő óta hajszálynit nem változott a testvére.

A ház kert felőli sarkában apró szobába vezetett maga után. Meglepetve néztem körül: a diákszobám volt ez. A sarokban a vaságy, oldalt a könyvespolc, a könyvek ugyanolyan rendben rajta. És semmi, semmi nem változott a diákszobában: a vaságy fölött az arcképem abból az időből, amikor kielégítő eredménnyel sikerült átcsusznom a gimnázium ötödik osztályán, mellette a testvérkéé. De kettőnk között ott volt már a gyerek arcképe is. Meghatódtam:

— Ma éjjel itt akarok aludni...

— Nem lehet, — magyarázta a testvére, — mert többek között ez a kis Zoltán szobája. Ott még neked se szabad kiturni. Igaz-e?

— Igaz. De egész éjszakára magára hagyod a gyereket?

A testvére fejemre tette a kezét, mialatt persze lábujjhegyre kellett állania. És úgy, anyáskodva, megdicsért:

— Ó, te lángész! Hiszen a szomszéd szobában én alszom s az ajtó egész ki van nyitva!

Most már tudtam, hogy »többek között« miért nem alhatom a diákszobában.

S akkor újra belémkarolt a testvérke s végigvezetett a kerten. Platánfák álltak a ház mögött s a kert végében egy zúgó nyárfa. A nyárfa alatt széles pad. El lehetett látni innét a Dunára és azontul is messzire, a látóhatár fenekéig, hol az őszi kékségen túl mintha a Mátra sávósodott volna.

Megálltunk ketten a nyárfa alatt s hosszan néztünk el a messzeség felé...

Vacsora után az édesapám aludni tért. A gyerek feküdt már. Nekem a vendégszobai heverőn vetettek ágyat.

Az éjjeli szekrénykén ott találtam azt az orosz regényt, amelyet öt-hat esztendővel ezelőtt kezdtem olvasni s amelyet mindmáig nem sikerült befejeznem. Forgatni kezdtem, de ezuttal igazán nem érdekelt. A testvérkét vártam. Tudtam, hogy be fog jönni hozzám.

Valami félóra mulva halkán kopogtattak az ajtón. Az ő kedves, izgatott hangját hallottam:

— Szabad, Zoltánka?

— Hogyne, hogyne, testvérke!

Bejött. De alig ismertem rá. Sáppadt volt, csak a két nagy szeme csillogott. Felkönyökölttem:

— Ülj le csak, testvérke, ide a székre. Legalább eldiskurálgatunk keveset.

Leült a heverő mellé, de nem szólt egy szót. Cigaretára gyújtottam s úgy félkönyökre dülve, szembenéztem vele. A zavarában gyönyörködtem egy darabig. Hadd kezdje ő! Meg is kezdte, de egészen elváltozott hangon:

— Valami történt még idehaza, Zoltán...

— Tudom. Lenke férjhez ment. Zohor Ábris beszélte el.

Elnéztem az ijedt zavarát:

— De azt már nem tudta az Abris, miért lett hűtlen a kis menyasszony? Te sem tudod, testvérke?

A testvérke egyszerre nyugodt lett. Mintha az a bizonyos nagy kő esett volna le a szivéről. Nyugodt volt, csöndes volt:

— De tudom. Én akartam.

Ugy tettem, mintha nem érintett volna különösebben:

— Hogy történt?

— Nagyon egyszerűen, — és felsóhajtott. — Amikor szegény Zoltán elesett s te magad is elvesztél, apa átadta utolsó leveledet, amelyben mindent énreám, meg a kis Zoltánra hagytál, ha többé nem jönnél vissza. Lenkének ez a levél sem tetszett, de azért megmaradtunk békében. Különösen az aggasztott bennünket, mi lehet a szegény Zoltán ama levelében, amelyet halála előtt irt hozzád s amelyről te azt hagytad meg apának, hogy csak félesztendő mulva adhatja ide nekem. Milyen napjaink voltak azok!

Kíváncsian figyeltem föl:

— Folytasd csak, testvérke!

— Abban az időben betegeskedni kezdett a Lenke édesapja is. Amikor már rosszul lett, hozánk jött le és ott is halt meg az öregur. Akkoriban egy félesztendő alatt halt meg ő, szegény Zoltán, meg a mama. És terólad is annyi hirt kaptunk mindössze, hogy elfogott az ellenség. Milyen napjaink voltak azok! — s két apró tenyerébe fogta a fejét.

— Folytasd csak, testvérke!

— Gyászruhát viseltünk. Azalatt letelt a félesztendő s apa átadta nekem a Zoltán legutolsó levelét. Elolvastam és sirni kezdtem. Milyen becsületes ember volt az én szegény

uram! Igazat irt. Mert én akkor mindjárt, ahogy kitessékeltetek magamtól, elmondtam neki mindent. Reméltem, hogy elkerget magától, de nem tette. Csak nézett rám s a fejemet simogatta egész délután. Milyen jó ember maradt a halála előtt is! Az oltalmadba ajánlott engemet, meg a kisiut. Nem a kisiát! Csak a kisiut. Hiszen tudta, mi történt kettőnk között...

Hallgattam. A testvéрке könnyes szemmel folytatta:

— Amikor elolvastam azt a levelet, sirni kezdtem. Lenke beszaladt hozzám és vigasztalni próbált. Nem tudta, mi van velem s amikor elmondtam, hogy a levél... követelni kezdte. Először nem adtam oda, mert nem tudtam, mit csináljak? De addig kért és fenyegetőzött a kedves, hogy harmadnapra átnyújtottam neki...

Elhallgatott a testvéрке s leengedte szerető, meggyötört fejét.

— S mi lett aztán?

— A kis menyasszony kétségbeesett. Így ment el néhány nap s mivel nem adott választ, megkérdeztem, mit akar tenni? Ma is úgy sajnálom! A kezét törte, hogy ő ezt nem is gyanította s mivel határozni nem tudott, megmondtam neki egyenesen: »testvérkém, nekem több jogom van a vőlegényedhez! Értsd meg, hogy csak engemet szeretett s lásd, itt van a kisfiam is...« És a kis menyasszony megértett mindent. Még vagy két hétig maradt nálunk és akkor elindult. A bucsuzásnál azt mondta: »jobban szeretlek, semhogy az utatokba álljak.« Akkor nagyon megsajnáltam szegényt...

— Te egyszerűen leráztad rólam a menyasszonyomat...

A testvéрке meg se rezzent:

— Ugy van, leráztam. Ő maga is belátta,

hogy nekem van igazam. Először eladta mindent, amire nem volt szüksége, aztán Pozsonyba költözött a rokonaihoz. Többször irt azután s egyszer arról értesített, hogy férjhezmegy. Tudom, nem akart bevárni téged. De csak azért, mert olyan jó szive volt. Azóta kétszer keresett föl itt Pesten, az urával együtt. Gyáros a férje, nagyon rokonszenves ember és a kis menyasszony egyszer sem panaszkodott rá. A tavasszal kislányuk született. Kétszer járt nálunk s mind a kétszer érdeklődött, mi van veled? Akkor már két esztendő óta semmit te tudtunk rólad. Eddig van.

Az idő későre járt. En cigarettaztam s a testvérke tenyerébe hajtotta a fejét. Eltűnődtem magam elé.

Igy ment el vagy negyedóra. Akkor föl nézett a testvérke:

— Mi lesz most?

— Majd meggondolom, testvérke.

Erre már felállt. Felállt ijedten, sértett büszkeséggel:

— Még gondolkozol is?! Talán el akarsz hagyni bennünket?!

Térdre-esett a heverő előtt. És akkor sirni kezdett, nagyon. Megsimogattam a haját:

— Sohasem hagylak el, testvérke.

Ott térdepelt előttem. S amikor simogatni kezdtem azt a haszontalan fejét, felnézett rám, a kezére támaszkodva és a könnyein át már mosolygott:

— Hát veled mi történt azóta?

— Sok minden, testvérke. De most már talán késő is van már...

— Csak beszéld el, Zoltánka. Ráérünk aludni.

— Nem bánom. De ülj vissza vagy a székbe vagy az ágyam szélére.

Rám-mosolygott. Soha senki úgy mosolyogni nem tud, mint a testvére:

— Nekem így is jó...

En tehát mesélni kezdtem attól a pillanattól, amikor utolszor parancsoltam kartácstűzét a rancei határban. És meséltem, meséltem. A testvére az ágyam szélén térdepelt s könyökölve figyelgetett reám. Ment-ment az éjszaka s mire a Norcsicsal való találkozásig, meg a dauriai táborig értem el, a testvére arcán gyöngyszemekben peregtek a könnyek. És akkor karjaimba furta a fejét.

En folytattam:

— Nagy tél volt a szibériai mezőkön, amikor öreg barátommal nekivágtunk a fergegnek. Mindig hittem, hogy hazajutok egyszer...

Ahogy ideértem, megnéztem az órát. Félhárom volt éjfélután. Folytattam volna, de a testvére hallgatott. Megcsókoltam a haját:

— Testvére, miért nem felelsz?

Elaludt az ágyam szélén.

— — — — —
— — — — —

A Mátra felől közeledik az ősz. A harmadik ősz azóta, hogy hazajöttem a fogságból. Azóta feleségem lett a testvére.

Az első három-négy hét alatt körülnéztem, mihez kezdhetnék? Szegény Vajda Zoltán egykori mérnöktársa megöregedett s örömmel vette, mikor a sógorom helyett én léptem be az irodájába.

Kietlen volt az az ősz. Idegen katonák masiroztak a város uccáin, szokatlan lábkapkodással s olyan kínai ütemekre, hogy a közönség minden kétségbeesése mellett könnyekre fakadva

kacagott olyankor. Csak a Dunántul egy csücskében éledezett még a magyar reménykedés. A régi erkölcsök kivesztek, a nemzeti érzés elfogyott a lelkekből s csak a családi tüzhelyeken pislákkolt még gyenge fénnel.

Hazajövetelem után négy hétre nagyjából készen voltam az irodával. És akkor, egy délelőtt, odaálltam a testvére elé:

— Most pedig számoljunk le, nagyságos asszony. Mivel tartozom az egyhónapi kosztkvártély fejében?

A testvére éppen a konyha felől jött be. Valamit gyurt odakint s a kezét eltakarta a köténye alá. Elértette a kérdést s kedves-komolyan nézett rám:

— Csakugyan, uram, ön tartozik nekem valamivel. Mindjárt papírt és ceruzát veszek...

S az íróasztalom felé indult. De kicsit mintha remegett volna. Visszafogtam:

— Sok összeírni-való lesz itt, testvére. Hét egész esztendőről. Talán egyezzünk ki olyanformán, hogy egyikünk sem tartozik a másiknak. Jó lesz?

Akkor már előttem állt. A szeme könnyes volt, de azért mosolygott:

— Ha te is úgy akarod

Egyéb aztán nem is történt. Még aznap irtam Norcsicsnak, hogy jöjjön, de azonnal! S ugyancsak értesítettem Zohor Abrist, hogy mához nyolc napra ne restelkedjen felkeresni a házunkat, de pontosan délelőtt tizenegykor s okvetlenül az új cylinderben. A többit már értette Abris.

A testvére egyszerre megváltozott ez alatt a nyolc nap alatt. Csöndeske búját elfelejtette s jókedvű és csapongó lett, aminőnek az időben láttam utoljára, amikor annyit kergetőztünk még

a kertben. Csak itt-ott, vagy az ebédnél vagy a vacsoránál találkoztam vele, mert sok elintézni-valóm akadt e nyolc nap alatt. Olyankor rámosolygott. És addig mosolygott, hogy egyszer csak könnyek csillantak meg a szemében. Elgyönyörködtem benne:

— Sosem voltál ilyen szép, testvérke!

Ilyenkor már fölnevetett:

— Nono, bácsi! Még udvarolni találsz. Ahhoz pedig öregur vagy már!

Nyolc nap mulva beállított hozzánk Norcsics új kájerben, Zohor Ábris viszont frakkban. És persze cilinderben. Ők ketten voltak a tanuk... A testvérke egyszerűen öltözött. Magam is elfogódtam, a testvérke pedig, mikor már a feleségem lett, el is sirta magát.

Az ebédnél előkerültek a régi dolgok. Volt miről beszélgetni. Norcsics hazai ujságokkal jött meg: a fia maholnap iskolába kerül, sőt a második kis hadifogoly-utód se fog elmaradni, ha úgy akarja az Isten, meg a felesége. Mosolyogtunk rajta.

De a hangulat csak akkor jött meg, amikor közkívánatra Zohor Ábris kezdett előadni. Norcsics hallott már egyet-mást odahaza, de most kíváncsi volt a detájlokra is.

Ábris nekilátott. Akkor már jókedve volt s félrevágta a cilindert. És attól fogva rengett a ház. Norcsics hátravágódott a székben s a térdeit csapkodta:

— Boszorkányos! No ezt megcsináltad, Abriskám! Klasszikus pofa vagy, Abriskám!

Kilenc óra volt, amire fölszedelőzködött a társaság. Norcsics Zohor Abrishoz ment éjjeli szállásra. Marasztaltuk, de nem akart maradni. Hogy majd máskor. Holnapután mindenesetre

fölkeres még, addig egy csomó dolga van a városban.

Elmentek. Az apám lefeküdt, a gyerek aludt már. Egyszerre csak ketten maradtunk az ebédlőben. És most, annyi évek után, kissé zavartan álltam szemközt a testvérkével. A testvére sem szólt semmit. Egy darabig az asztalon rendezgetett, majd a konyha felé indult. Hallottam még, ahogy kiszólt a leánynak:

— Mindent elrakott, Zsuska?

De nem jött vissza.

Egy ideig eljárkáltam még az ebédlőben. Régi vágyak, álmok szálltak a szívemre s kísértetek bús árnyékai néztek reám a szögletből. A falóra zengve ütötte el a tizet.

Fölnéztem: a testvére még mindig nem tért vissza.

Ösztönösen elindultam a vendégszoba felé. A heverőn meg volt vetve az ág, mint addig is minden estén.

Nagy csend volt a házban. Vetközni kezdtem.

Lehántam magamról a kabátot... Abban a pillanatban halkán kopogtattak az ajtón:

— Szabad, Zoltánka?

Az ő kedves, félénk hangja volt.

— Hogyne, hogyne, testvére!

Megfordultam s nagyot néztem. Az ajtóban ott állt az a kis parasztleány, aki öt esztendővel azelőtt ugyanily kedves-félénken nyitott be hozzám azon az estén, mikor az eső a Horváth Péterék kerülői-házába vert át bennünket. A testvére megfordult:

— Mit szólsz hozzám, bácsika?

— Gyönyörű vagy! De hol szedted össze ugyanazt a ruhát, ugyanazokat a csizmákat?

A testvére leült a heverőre s helyet mutatott nekem is:

— Hát Zoltánka, mikor elhagytuk a Horváth Péterék házát és te megütöttél az érdőben, nagyon el voltam keseredve...

A kezembe fogtam a kezét:

— És nagyon haragudtál rám akkor...

— Egy kicsit, de nem azért, mert megütöttél. Ne beszélj, rászolgáltam, hisz annyiszor becsaptalak! — s a szemembe mosolygott. — De legalább ismerd be, hogy sokat ügyetlenkedtél...

— Ezt beismerem, testvérke.

— Szóval nagyon el voltam keseredve s Horváth Péternétől még azon a héten megvettem a szoknyát, a pruszlikot, meg a csizmákat. Emléksül, Zoltánka, — s csöndes bánat árnyéka futott el a szép szemei előtt. — Azóta is megtartottam, de soha senki nem látta. Még Zoltán sem. S azóta most vettem föl először. Mára tartogattam.

Akkor már előtte ültem a szőnyegen.

— Szóval te előre tudtad, hogy a feleségem lesz!

— Jaj, te lángész! — s megsimogatott anyáskodva. — Hát hogyan tudtam volna! No huzd le már a csizmámat!

— Talán megint szorit, testvérke?

Fölmosolygott, de piros lett tőle:

— Egy kicsit, de nem nagyon. Tudod, megint a mezitlábamra találtam felhuzni.

A kis csizmákat hamar lekaptam róla: nem is ment valami nehezen. És akkor ott ült előttem, mezitláb. Rácsaptam a kezemmel. Nem tiltakozott.

És akkor felállt. A haja két ágba volt fonva s leesett csaknem a sarkáig. Félig elfordult tőlem s a pruszlikot kezdte kapcsolgatni magán.

— Itt marádsz, testvérke?

— Itt maradok, — felelte csöndeskén.

A pruszlikot akkor már lecsusztatta a válláról. Mögötte álltam:

— Kimenjek, testvérke?

Itt már elfordult, egészen. Alig-hallhatóan mondta:

— Ne...

Két nap mulva ellátogatott hozzánk Norcsics. Akkorára elhatározott dolog volt, hogy az öreg házat, meg a birtokot őrá fogjuk bizni. Norcsics kész örömmel állt rá az egyezsége: hisz foglalkozása ugysem akadt. Megegyeztünk, hogy minden ősszel felkeres majd bennünket s olyankor elszámolunk egymással egy esztendőről. Öreg és leghivebb barátom nagyon boldog lett ezen a napon. Amikor aláírtuk a szerződést, vállon csapott, atyai jóindulattal:

— Meg leszel velem elégedve, bratyesz! Ha eddig nem sikerült, urrá teszek ezután! Szavamra, urrá teszek!

A testvérke az asztal tulsó feléről gyönyörködött a hórihorgas legényben. Norcsics meglátta, felállt s egyszerre komoly lett:

— Most pedig, mielőtt elmennék egy esztendőre, engedje meg, hogy gratuláljak, Pirike. Most már megvallhatom, hogy — ugy magamban — ezen az egy megoldáson rágódtam mindig. Így van ez jól...

Azóta három esztendő mult el. A Mátra felől újra integet felénk az ősz. Azóta apró vendég köszöntött be a házhoz.

A második őszön kisleánya lett a testvérkének. Az apám beszélte többször, hogy ilyen csendes teremtés volt ilyenke-korában a testvérke is. Pirikének kereszteltük az apróságot. Ma már két esztendőske. Itt járkálgat köröttem a szobában, néha megáll a falitükör előtt, a zsámolyra kapaszkodva s megigazitja magán a térden-felül

érő szoknyácskáját. Pontosan úgy, mint az édesanya olyan-korában. Kis gyuródeszkája is van már és a konyhában serényen segítget az édesanyjának. A mamája gazdasszonyosan köti meg a kis fejkendőjét s szorgalmasan gyur a kicsike. A lángost ugyan elejti a földön s úgy teszi föl a tűzhelyre. És megsül a lángos, szemetesen és megeszi a macska.

A kis Zoltánt első osztályba irattam be tavaly ősszel. A diákszoba most már egészen az övé. Ozsonna után benyitok hozzá s elnézegetem, amint homlokát töri a számtan felett. Az én fiam ő valóban: én sem szerettem soha a számtant! Olyankor leckéztetés következik. Néha magyarázni kell:

— Érted már, kisfiam?

— Értem, kedves apám.

S négyen vagyunk a házban. Mert azóta az apám is kiköltözött a temetőbe.

Másfélévig éltünk már együtt, amikor betegkedni kezdett. Először takargatta szegény, egy reggel azonban észrevette a testvéрке, hogy valami baja van. S nem is engedte fel többé az ágyból.

Hiszen baja addig is volt elég. Budapestet sehogysem tudta megszokni. Délutánonkint bebenézegetett még a Fehérvári-uti kocsmákba egy félliter borocskára. De sohasem ment messzire, mert attól félt, hogy eltéved. A félliter borocska hiszen a háznál is meglett volna, de ezekben a kis kocsmákban egyébre volt szüksége az öregnek. A magafajtájú egyszerűbb emberekre. S ezeknek a magaszórú embereknek szívesen fizetett, mert annak fejében eldiskurálhatott velük: hogy állnak odakint a vetések s mi az ára egy pár lónak? Néha annyira nekimelegedett

ezeknek a vitáknak, hogy én mentem utána s úgy kellett hazahoznom.

Tavaly, nyár végén, észrevette a testvéрке, hogy valami baja van az öregnek. Azon a nyáron mialatt otthon javában csépelhetett már Norcsics Dániel, nem tudott aludni szegény. A szomszéd szobában feküdt az öreg s hajnaltájban nem egyszer arra ébredtem, hogy fel- és alájárkál. Tudtam, mi bántja. Odahaza ilyenkor volt szokása kinézni az istállókba: megetették-e már a jószágot s a lovaknak nem esett-e valami baja az éjjel? És a szérüskertek alatt ilyenkor kezdett zugni a cséplőgép.

Felkönyököltem az ágyban s félórakig elhallgattam az öreg küzködését. Néha sajátmagához kezdett beszélni. Megrendülve hallgatóztam az ágyból s amikor már nem bírtam tovább, megfordultam. És meglepetve láttam ilyenkor, hogy a testvéрке sem alszik, hanem félkönyökre támaszkodva figyelget ő is...

— Ébren vagy, kedves?

Részvétellel nézett rám. Nagy szeme könnyes volt:

— Nem tudok aludni, Zoltánka. Valami baja van apának.

Felsőhajtottam:

— A lovait szeretné látni, testvéрке. Meg a régi házat, a gazdasági udvart, a cséplőgépet. Gyere át hozzám, kedves, majd megnyugszol. Minden elmulik egyszer...

Ilyenkor átbujt hozzám s csak elaludt a karomon.

Tavaly ősz-elején rosszul lett az öreg s a testvéрке nem engedte ki többé az ágyból. Megfogyadt. A haja fehér volt már s ősz bajusza sárgás lett. Tudtuk, hogy nem fog fölkelni többé.

Délutánonkint magához kérte a két gyere-

ket s elnézegette őket sokáig. Októberben odavolt. Egy ilyen délután magához intett a testvérkével együtt:

— Igérjétek meg, fiaim, hogy sohasem adjátok el az öreg házat...

— Ó, kedves apám, hogy gondolhat ilyet! — s könnyek gyűltek a szemembe.

Másnap meglátogatta Zohor Ábris pajtás is. Az öreg nehezen lélegzett. A kezemet kérte:

— Igérd meg, fiam, hogyha meghalok, haza fogsz vitetni. Nem most, csak ha lehet lesz. És odateszel az anyátok mellé...

— Jaj, kedves apám! Hogyne tenném meg!

Azon az éjszakán meghalt. Senki úgy meg nem siratta, mint a testvére.

A sirnál Zohor Ábris bucsuztatta el. Kevesen voltak ott: néhány ismerős és jóbarát. Mielőtt behantolták volna, Ábris felállt a rögökre. Ma már csak néhány sorára emlékszem:

— ...és most, amikor végleg bucsuzom tőled, János bátyám, azok nevében, akik egyelőre nem tudunk hazamenni, megesküszöm itt, a te halottá vált tested fölött, hogy igenis hazamegyünk egyszer valamennyien és magunkkal viszünk téged is...

A testvére a karomon könnyeztetett, én furcsán néztem föl Zohor Ábrisa. Nem értettem. Mert vagy komolyan megzavarodott végül, vagy saját-maga fölött mond ezuttal iszonyu ítéletet. Ez utóbbi föltevés volt a valószínűbb. Mert ahogy fölnéztem a gyászszónokra, mély bánat és nagy méreg látszott az arcán. Majdnem dühbe fult a hangja:

— ...egyszer megindulunk még, János bátyám! Akkorára öregek leszünk talán, velünk jönnek a fiaink s az unokák is fegyvert fognak. Leányaink, menyecink annyit fognak sirni akkor,

amennyit nem sirtak magyar asszonyok és leányok háromszáz esztendő óta. Mi megindulunk az unokáinkkal, szégyen és düh fog rángatózni a puskáinkban és amikor feltűnnek előttünk a rég nem látott dombok, vizek és erdők, könny fog lecsorogni vén szakállainkon. Lehet, hogy meghalunk. De ha egy tavaszi délután, vagy egy őszi estén véresen esünk majd össze a hazai országutak árkaiban, vagy az ismerős kertek alatt, boldog haldoklással fogunk felnézni utolszor a mély mennyboltra. Hazaviszünk János bátyám!

Nem! Zohor Abris nagyon komolyan beszélt s akik hallották, lehajtották a fejüket.

Aztán hazamentünk. Milyen üres lett a ház!

Napokon át lábujjhegyen jártam a szobában. Legrosszabb volt látni, mikor a kis Piri többször is áttotyogott a nagyapja szobájába s az öreget kereste. S amikor nem találta, hozzám-jött és rám-emelte komoly kis arcát:

— Høj van a nadapa?

— Hazament, kislányom. De jövő héten visszajön és akkor két szép babát hoz neked.

Ebben megnyugodott a kicsi. S egy hónap múlva már elfelejtette a nagyapját.

Valami két hónappal ezután bezörgetett hozzánk öreg és leghivebb barátom, Norcsics Dániel. Hogy szaladt eléje a két gyerek! Mert Norcsics sohasem jön nagy zaj és egy csomó ajándék nélkül. S a kedve is elfogyhatatlan. A fiunak megbaracolja a fejét s a kis Pirit az ölébe kapja. Olyankor napokra földerül a testvérke is. S előkerülnek a régi emlékek, meg a hazai ujdonságok. Az öreg házban minden a régiben, de egyébként sok minden megváltozott. Szálka Simon is hazakerült a háborúból, de mivel nem tudta elszivelni az új állapotokat, a kis Magyarország föld-

jére jött át és most tanító, valahol Borsodban. Hir szerint meg is házasodott.

— Hát öreg tanítónkkal mi van, Danyikám?

Norecsics furcsán nézett maga elé:

— A tanító ur? Egészen sajátságos ember, de gerinces ember...

Kiderült aztán, hogy a tanító ur egyáltalán nem hajlandó tudomást venni »bizonyos« változásokról. Amikor Szálka Simon elköltözött, az új hatóságok felszólították, hogy vegye át az iskola vezetését. A tanító ur fölkereste az új tanfelügyelőt s így szólt hozzá, persze magyarul, ám bár tót nyelven is éppenny szólhatott volna:

— Nagyon szívesen, uram. Mindenesetre azonban kizárólag magyar nemzeti szellemben. Az iskolai tanterem falán tehát ezentul is megmarad őfelségének, Istenben boldogult néhai Ferenc József királyunknak huszártábornoki egyenruhában ábrázolt képmásolata, tanítás előtt a Himnusz, tanítás után a Szózat énekeltek el, kéthangra természetesen. Mulhatatlannak tekintém ezenfelül a hazafias jellegű költészet még hatékonyabb módszerű szorgalmazását...

Az új tanfelügyelő persze falnak esett e rövid, ám velős fejtegetésre s elbocsátotta az öreget. Abban a meggyőződésben, hogy csöndes bolond. Három héttel ezután az új iskolában ott volt már az új tanító. A falról lekerült a Ferenc József magyar tábornoki arcképe, Himnuszból, Szózatról szó se volt többé s azóta soha nem hallott énekek csendültek ki délutánonkint az iskola ablakain.

Norecsics Dániel lehajtotta a fejét:

— Azóta nincs nyugta az öregnek. De azt ne hidd talán, mintha kétségbeesett volna. Ellenkezően! Most harcol és verekszik csak! Mintha harminc esztendőt fiatalodott volna. Kisütötte

valahol, hogy bizonyos Apponyi-féle iskolai rendelet bizonyos paragrafusa éppen az ellenkező utasítást adja hasonló esetekben. S azóta terjedelmes feliratokban vitázgat szüntelenül, hol a tanfelügyelővel, hol a zsupánnal. Egyszer a meggyőződés szavával iparkodik hatni az értelmükre, hogy hiszen a község tulnyomó többsége magyar anyanyelvű, máskor egyszerűen megfenyegeti őket a szuverén magyar királyi kormány előbb vagy utóbb, de mindenesetre ki nem kerülhető megtorló rendszabályaival.

Itt elhallgatott Norcsics. Én azt hittem először, rosszul hallok. És fokonzint mélységes keserűség fogott el. Este volt már: a testvérke teríteni kezdett.

— Hát Vidróczkiról tudsz-e valamit?

Norcsics nagyot nevetett:

— No, az is jó alak! A leszerelés után egy darabig a faluban hányta magát, de olyan szemtelen modorban, hogy mindenki undorodott már tőle. Egyszer azt hazudta a kocsmában, hogy a mazuri csata után vállon veregette Hindenburg: »Vidróczki, du biszt ájn Held!« Erre megverték a legények. Később annyit hallottam, hogy nagy nyomorában — mert dolgozni most sem akart — tyukot lopott a szomszédjától. Amikor aztán csendőrök jöttek érte, megszökött. Azóta hire veszett.

Egy hétig maradt nálunk az én öreg és leg-hivebb barátom. De néha, vacsora után, még ő is majdnem elkeseredett:

— Valami változásnak kell jönni odahaza. Mert így rettenetes! Tavasz-időben sokszor kiállok a dombtetőre, az erdő alá s úgy nézek el órákig a Bodroγκöz felé, hol a füzeseken túl délibáb csalogat. Arrafelé magyar világ van. És eszembe jut olyankor, hogy az Istenért, a mi

sok reménykedésünk se maradjon esetleg ilyen magyar délibáb, mert akkor jobb lenne meghalni. Testvér! Testvér! Mindig nehezebb az átjutás a kis Magyarországba!

S maga elé dörmögött:

— Igen... Sokszor elnézem a bodrogi délibábot...

Aztán csak elkészönt tőlünk Norecsics Dániel is. Így következett ránk a tél. Alig mozdultunk el valahová. Este tizkor, ha már aludt a két gyerek s a falióra tizet jelzett, megsimogattam a testvérkét:

— Gyerünk aludni, kedves...

Hetek, hónapok mentek el attólfogva és én nem tudtam megnyugodni. A Zohor Ábris bucsuszavai a sirnál, öreg és leghivebb barátom me-rengő délibábjá a bodrogi füzeseken túl s a tanító ur reménytelen küzködése összezavart és megrendített. Eljött a nyár... E nyári éjszakákon nem egyszer órákon át elkönyököltem az ágyban s elborultan figyelgettem a ferencvárosi pályaudvar felé, honnét, a Dunán át, távoli és gazdátlan sipszó hallatszott az éjszakában. Mendikáns-koromban, amikor hazafelé tartottunk a kollégiumból, a szüreti vagy karácsonyi vakáció előtt, sokáig hallgattam e távoli és gazdátlan sipszót a megyei székvároska állomásán, mialatt, éjfélidőben, az átszálló vonatra várakoztunk. És mennyi reménykedés közt várakoztam! Tudtam, hogy hajnalra meglátom a szüleimet s karjaim közé kaphatom a testvérkét. Most már az enyém volt a testvére és csakis az enyém, de a szüleim nem éltek többé s a régi házat hét esztendeje, hogy nem láttam... E nyári virrasztásoknak rendszerint az lett a vége, hogy a testvére észrevétlenül hozzám furakodott az ikerágyból:

— Mi bajod, Zoltánka?

— Haza kéne menni, testvérke...

S úgy aludtunk el, hogy a testvérke feje a karomon pihent el.

Amikor nyár lett megint, délutánonkint gyakran elüldögéltem a kertben. Rájöttem, hogy az ember sohasem lehet igazán elégedett. Most, amikor számot vetettem magammal, hogy még többet követelni nincs jogom az élettől, most egyszerre torkon ragadott a hazavágyakozás olyan erővel, hogy néha könnyek szöktek a szemembe. Valami bús, szinte beteges nosztalgia volt ez a régi házunk, az öreg kert, a fenyves, az ócska iskola, a düledező templom, az erdők, hazai vizek és dombok után és a havas bércek után, amelyek az egymás válla fölé meredve néznek a határszélről a messze kéklő síkság felé. Töprengeni kezdtem gyakran és bármennyire fájtak is elmúlt szenvedéseim puszta emlékei és bármennyire tiltakoztam ellene sajátmagamban, e csöndes kerti töprengéseim alatt rájöttem, hogy mégis muszáj megindulnunk egyszer. Muszáj! Es én koromtól feketén és az izgalomtól lihegve fogok kiáltozni az újra ütegnek:

— Zweite Batterie! Vorwärts!

Ez a tudat most már megnyugvással töltött el. És azalatt rajongó vággyal néztem el százszor is a Mátra irányának, mely a látóhatár északkeletén szegény felföldi hazánk felé mutatja az irányt. És százszor is elsuttogtam magam elé:

— Haza kéne menni...

Sándor György kvietált kisbiró s egykori tisztiszolgám, aki azóta hozzánk költözött feleségestül, mert otthon elcsapták az új hatóságok, a kertben foglalatoskodott azalatt. És Sándor Gyuri, mintha megérezte volna, min tünődözöm, mert nem egyszer odaszólt felém:

— Emlékszik-e hadnagy ur, mikor a rarancei határba verekedtünk! A tüzerek felének kamppec volt már akkor... Micsoda ricsaj lesz még itten, Krisztus Szent Máriám! Csak valami testhezálló ágyukat kapnánk megint!

Meghallotta ezt a testvére s ijedten nézett rám:

— Azt hiszed háboru lesz megint?

— Hiszem, testvére, — s hozzáléptem és megcsókoltam. — Napok óta ágyuszót hallok megint...

— Képzeldől, — és elsáppadt.

Pedig igazat mondtam. Mert a nyári estén, ha csillagos az ég, gyakran kiülünk ketten a terrasra. Éjfélig is elüldögéltünk így a testvérkével. Messziről csak álomszerűen hat el idáig egy-egy megkésett villamos-csengő szava, a fekete Duna ezer fénycsikot ringat mélyében s a testvére vállamra hajtja a fejét. Csend, nagy csend van köröskörül s mi ketten a nagyszemű csillagokat nézzük. De úgy éjfél tájban, amikor elült már minden földi nesz, egyszerre csak felkapom a fejemet. Messziről, nagyon messziről, a keleti égtáj felől valami megdörren a csillagos ég alatt... Mi az? Csak nem a Tisza nádasai zendültek meg az éjszakában! Negyedóra mulva egy másik dörrenés... Mi az? Csak nem tüzerek gyakorlatoznak az éjszaka sötétjében!... Két-három nappal rá, pontosan éjfél körül, az ellentétes égtáj felől reng át valami a levegőn. De olyan messziről, hogy amire idáig ér, olyanformán hat, mint a szunyogdongás... Mi az? Csak nem a Bakony zúg!

Olyankor a testvére is felfigyel:

— Hallottad? Égiháboru jön.

De én tisztán hallom, hogy a sötét látóhatár alatt gazdátlan ágyuk kezdenek riadozni. Mintha

az alvókat riasztgatnák, hogy ne tudjanak békén aludni. Hajnal felé már sűrűn dörögnek... Hát van még ágyu Magyarországon!?

Valami négy héttel ezelőtt, egy augusztusvégi délutánon, a kertben üldögéltem megint s a levelek hullását néztem. Mellettem Sándor György gereblyélt. Ez négy és öt óra között lehetett... Valamivel később egy poros vándor állt meg a kapu előtt. Nyurga lába volt a vándornak, olyan tenyerekkel, mint egy tepsi. A vállán, botra áthajítva, valami cók-mók fityegett s kerek kis kalapja a fejebubján ágaskodott. Persze ezuttal is mezitláb volt a poros vándor. Sándor György, ahogy megpillantotta az árva mezitlábast, elrikkantotta magát lelkesen:

— Vidróczki! Az anyádat!

Mert persze, hogy Vidróczki volt a hórihorgas legény. Az arca csupa nyáriszeplő s két lapátfoga kilátszott, ahogy elröhögte magát:

— No, eressz csak be, apám! Éppen hét esztendeje, hogy kereslek! Üldöznek, mint a veszett kutyát, mert irredenta vagyok! — és a mellére vágott.

Mire a mellére vágott, már bent is volt a kertben. Jaj, hogy megörültem neki! Ő pedig a vállamra csapott, fölényesen:

— Jó, hogy tanálkozunk, apám, legalább az ujságba is kiirathatod valami szerkesztővel! Mert Illaváról gyövek! Apponyi Alberttel ültem együtt egy hatméteres lyukba, mint politikai fogoly. Igen összekomáztunk ott egymással. Mondta az öreg, hogy személyesen ismer, hát sokszor elbeszélgettünk rólad. Néha meg csak eldanoltuk magunkat a nagy bánattól.

A lélegzetem állt el ennyi vakmerőségre. De úgy tettem, mintha elhinném neki:

— S hogy néz ki az öreg kegyelmes!

Vidróczki fölnevetett:

— No, nem ártott neki az illavai koszt! Hasat eresztett, a bajusza pedig úgy megnőtt, hogy akár a nyakán is összeköthetné. Én kiástam magamat egy éjszaka s meglógtam, de az öreg még ottragadt. Sajnálom, mert igen összemelegedtünk. Apám, — és a vállamra csapott másodszor is, — láncon vittek el a zsebrák zsandárok, mert kiszagolták, hogy levelezést folytatok a magyar királyi kormányval. Irredenta vagyok!

A szívem állt el ennyi szemérmertlenségre, de nem ütődtem meg rajta. Csak gyönyörködtem, oly hosszú idő óta megindultan gyönyörködtem ebben az árva mezitlában.

Akkor már a terrazon voltunk. Vidróczki mély tisztelettel csókolt kezét a testvéérének, a gyerekeket megsimogatta. Aztán leült:

— Most tavasszal felkerestem Hadffy tábornokot is Makó városába. Emlékezett rám, megveregette kegyesen a vállamat és száz forintot adott. Mert elismernek mindenütt. Szentes alatt egy nagygazda rám akarta sózni a hajadon-leányát, hogy ott helyben mindjárt rámiratja a birtoka felét. Nem kellett! Szavamra, nem kellett! Ekkor a csongrádi milliomos rámkiabált: »lefogatlak, te bolsevik!...« No, nekem se kellett több: »az vagyok hát! Magyar királyi legitimista bolsevik!« és felgyürtem magamon az inget. Hogy ismernek, apám! Tavaly ősszel a nyíregyházi országúton mendégéltem és úgy danoltam, hogy majd a torkomat hajította szét, mert egy vasam se volt. És az országút mentén abba-hagyták a mezei munkát az emberek s úgy kiabáltak át egymásnak: »ott megy ni Vidróczki, az a veszett!«

A testvére annyit kacagott, hogy könnyes lett a szeme. Én is mulattam e vénülő suszteren.

Mert vénült már az öreg s vállban erősen meg-görbült.

Három napig maradt nálunk s éjjeli tanyája Sándor Gyuriéknál volt. De akkor készülődni kezdett, bármennyire marasztaltuk is. Kezet csókolt a testvérkének:

— Jó egészséget, tekintetes asszony!

És akkor vállon-csapott engemet is:

— Még hallani fogsz rólam, apám!

Erről az egyről meg voltam győződve. Különben némi pénzt is csusztattam a markába. Elfogadta. De azzal a kikötéssel, hogy csupán kölcsön formájában.

És akkor elindult, állítólag hazafelé. Persze gyalog és mezitláb.

Azóta valami három hét ment el. Most ősz van már s kertünkben szünetlenül hullnak a levelek. Délutánonkint, ha végeztem az irodában s kihallgattam a kis Zoltán leckéjét, kiülök a kert szögletébe, a padra. Süt-süt a napocska, de már nagyon ferdén. Valahonnét, a Gellért felől, elnyújtott kakasszó hallatszik, aztán még nagyobb csönd áll be. S a levelek szünetlenül hullnak.

Ilyenkor elővesznek a régi vágyak, álmok. De nem nyugtalanítanak többé. Már csak a sápadt emlékeik járnak vissza hozzám. Néha, nagy-nagy közökben, ágyudongást hallok a messzeség mögül. De ez sem tart sokáig. Mert a terraszon csak felbukkan a testvérke, megáll a legfelső lépcsőfokon és szembenéz az őszi nappal. Kis félcipőben van s szerető feje kicsit boglyas. A kezét ellenzőnek emeli a szeme fölé s úgy néz el a kert fölött, mintha várna valakit... Így állt ma kilenc esztendeje is a présház verandáján, a szüreti napon, amikor engemet várt. Azóta nem egyszer láttam így a kedvest s olyankor lázadozni kezd a szívem. Így szeretném őt látni mindig.

Húszonötéves most a testvére, de szebb, mint valaha volt. Tudom, hogy engemet vár a terrazon. Kilépek a bokrok mögül:

— Testvére...

Egyszerre futni kezd felém a lépcsőn s meg sem áll, csak mikor a karjaimba kapom...

...Most az 1922-ik esztendő t írjuk és szeptember vége van.

Ma délután kint üldögéltem a kertben. Öt óra után levelet hozott a postás. Ránéztem: Norcsics irta. Szó szerint ez volt benne:

»Testvér!

Rövid leszek, mert egy hónap múlva u gyis indulok hozzátok. Értesítlek ennél fogva, hogy semmi különösebb ujság nincsen, bizonyos gyász-híren kívül, amely szomorúsággal töltötte el az összes régi ismerősöket és a mi családunkat is.

Addig is, amíg nálatok lehetek, értesítlek, röviden, hogy az elmúlt pénteken meghalt az öreg tanító.

Amire észrevették a legközelebbi szomszédok, akkor már valami öt napja ült holtan a karosszékben, az íróasztala fölé borulva. Mert végső perceiben is fölterjesztést fogalmazott a magyar nyelv és a hazafias jellegű költészet elnyomói ellen. Az utolsó hetekben már gazdasszonya sem volt s nem is tudjuk, miből éldegélt az öreg? Ott irt és fogalmazott végső lehelletéig a régi iskolában. A gazdasszonyát azért eresztette el, mert egy krajcárja sem volt, mint most utólag halljuk. Mi nem is sejtettük, hisz előttünk soha sem panaszkodott. Ő csak irt és a pennájával harcolt, amíg meg nem halt.

Én temettem el. Most üres az iskola. Ölelünk mindnyájatokat. Öreg barátod:

Norcsics.«

Öt óra után történt, hogy megkaptam ezt a levelet. Felbontottam, elolvastam s egyet sóhajtottam. Aztán fölsétáltam a szobámba s járkálni kezdtem föl és le. Mindig föl és le... Azalatt este lett. Az ablak alatt zúgásba fogott a nyárfa. Tudtam, hogy észak felől jön ez a szél és hogy előbb belekapaszzkodott a hazai tölgyfákba és jegenyékbe is. Zúgatok felém örök dalt, ti hazai fák, az elérhetetlen messzeségből!

Sötét volt már. S én még mindig föl és alá járkáltam a szobában. És képzeletben újra láttam az elhagyott iskolát. Üres már a tanterem, a falu felett elnyargal a szél s a nap vörösen fekszik le a nyugati hegyek mögött. S ilyen őszi estéken a távoli fényre véresen lángolva néz le a faluba a magános iskola két apró ablaka és a falubeli öregasszonyok bizonyára megborzadnak, ha látják azt a völgybe lenéző két véres ablakszemet. Kisértetek járnak a régi iskolában...

Az ebédelőben kigyult a villany. A cseléd vacsorához terített.

Egyszer csak bejött a testvérke s világot gyújtott a szobámban. De ahogy észrevett, elhalványodott:

— Valami baj van, Zoltánka?

A levélre mutattam, amely ott feküdt az asztalomon:

— Olvasd el, testvérke!

S a két gyerek után indultam. A diákszobában játszottak. És akkor Zoltánt jobbkézről, a kis Pirit balkézről behoztam a szobámba.

A testvérke az ajtófélfának dült s kedves arcát lehajtotta a kezébe. Sirt.

És akkor magam elé állítottam a két gyereket. Okos szemmel nézett rám mind a kettő. Megtámaszkodtam az asztal sarkának:

— Fiacskáim! Meghalt a tanító ur, aki

édesapátokat, meg édesanyátokat tanította valamikor. Az ő emlékére mondjátok el a régi verset!

Zoltán megértette, miről van szó s bátran nekivágott:

*Amerre a hegylánc kéklik,
Merre a berek sötétlik...*

Pirike selypecskén igyekezett a bátyja után:

»... a bejet szötétjit...«

És szólt-szólt az együgyü versike, mintha álomszerű messzeségen át hallgattuk volna az öreg iskolában:

*Hol egykor őseink laktak,
Itt csatáztak, itt mulattak...*

A kis Piri nagyokat nyelt s csudálkozó szemmel sietett a bátyja után. De megint csak lemaradt egy félsorral.

Édesanyjuk akkor már előttük térdepelt s repesve tárta feléjük a karját....

VEGE.

